

CARTES A PUERTO PRÍNCIPE

(Josep Oriol Puig Ivern i les tres Vilanoves del XIX)

Albert Tubau

2016

Proemi

1. Copiadors de cartes i altres papers
 2. Josep Oriol Puig i Ivern
 - Un *americano* vilanoví
 - Notes d'una nissaga
 - Afers personals
 3. L'entorn i les circumstàncies
 - Notes vilanovines
 - Vilanova i els *americanos*
 4. Les tres Vilanoves i els papers dels Puig
 5. La Vilanova agrària
 - Vinyes i vins
 6. La Vilanova comercial
 - Els precedents de Fèlix Puig Vivó
 - Destinació: Puerto Príncipe
 - Una illa en conflicte
 - Del comerç de la cera, i altres coses
 - Un negoci familiar
 - La botiga dels Puig Hermanos
 - Crisi i oportunitats
 7. La Vilanova Industrial
 - Indústria cotonera
 - La fàbrica del Portal
 - Cal Xoriguer
 8. Els Puig i el Banc de Vilanova
- Epíleg
- Annexos i Fonts bibliogràfiques

Sempre més y may menus

(Anotació del 19 d'octubre de 1843)

Ni el Mesias ha sido tan deseado como deseo yo la cera para salir de apuros y de pobre

(Anotació del 20 de maig de 1846)

Proemi

Ha passat molt de temps des d'aquell dia en que l'Oriol Puig i Vidal em va aturar per comentar-me que tenia tot un munt de papers i documents dels seus avantpassats que potser valdria la pena de donar-hi un cop d'ull. Que si m'interessava de remenar-hi una mica, ell me'ls cedia amablement, però que no em veiés obligat a res. Un advertiment, aquest darrer, ben inútil. Facilitar un grapat de carpetes, llibretes i documents de més de cent cinquanta anys a un aficionat a la història – un tafaner compulsiu de la història local – i dir-li que no s'ho agafi a la valenta, es com deixar una bossa de caramels a un nen i aconsellar-li que ni se la miri. Havia coincidit amb l'Oriol en algunes converses al cafè del Foment i, més endavant, vaig tenir l'oportunitat de revisar i inventariar moltes carpetes de documents relacionats amb aquesta històrica entitat, que havien estat del seu pare – l'Oriol Puig i Almirall – i que ell va cedir generosament al Foment.

Doncs bé, després d'aquests primers contactes, vam sovintejar les trobades i, poc a poc, s'anaven acumulant els papers històrics dels Puig Vivó, Puig Ivern, Puig Rovirosa ...; molt especialment copiadors de cartes que abastaven bona part del segle XIX i que posaven al descobert les

importants relacions comercials amb Cuba, i molt especialment amb Puerto Príncipe, on els Puig hi tenien negocis. S'hi afegien lligalls relacionats amb el Banc de Vilanova; l'empresa cotonera Amigó, Moncunill i Cia, la fàbrica del Portal; la de Puig, Rafecas, Marqués i Cia, cal Xoriguer i altres papers de tota mena. Fa temps havia llegit diversos llibres i treballs de recerca d'en Puig i Almirall que tombaven per casa i, com no, el magnífic volum sobre el Carnaval vilanoví editat més contemporàniament. Però, en cap cas, em podia imaginar el gruix de història de la ciutat que s'amagava darrera d'aquesta família vilanovina amb profundes arrels al Penedès.

A la documentació inicial, s'hi afegirien després altres documents cedits amablement per Isidre Puig Aguilar, cosí de l'Oriol i vell amic de casa. L'Isidre es membre de la mateixa nissaga i aportà altres copiadors de cartes, llibres de comptabilitat i diversos papers que permetien ampliar, complementar i entendre molts dels fets relatats.

Una part important del contingut de la correspondència es centrava en els detalls del negoci comercial, de informacions sobre els enviaments, condicions de venda i altres aspectes que semblarien poc atractius o irrelevantes. En aquest sentit, he procurat destil·lar allò que resultaria més interessant i, sobretot, que podria merèixer una interpretació i un interès més general.

Seguir el rastre de les cartes enviades entre germans i cosins, a banda i banda de l'Atlàntic, ens permet de prendre el pols de l'activitat comercial, però també disposar d'informació precisa sobre la realitat política, social i econòmica del moment. Així, doncs, les cartes transcendien l'interès purament privat de la família, per a convertir-se en un testimoni de primera mà per ajudar-nos a entendre les relacions comercials amb Cuba i acostar-

nos, de pas, a la realitat de la Vilanova i la Geltrú vuitcentista i del conjunt del país. Aquest element essencial va ser el que va provocar que m'engresqués a redactar el text que segueix.

El garbellat de noves entregues de blocs i papers - un allau d'informació que no afluixava - oferia informació sobre l'explotació de les vinyes familiars i la producció de vi, però també moltes dades sobre el moment fundacional i primeres passes de les fàbriques del Portal i cal Xoriguer. Es tractava de dues fàbriques cotoneres de les que els Puig n'eren accionistes. Això tancava el cercle. Permetia posar llum sobre les tres grans etapes que han definit la Vilanova i la Geltrú moderna i contemporània: la Vilanova agrària, la Vilanova comercial i la Vilanova industrial, una directament conseqüència de l'altra. Estavem, doncs, davant les tres Vilanoves del XIX. Sense el coneixement d'aquesta seqüència, d'aquesta evolució, difícilment podríem entendre la història de la ciutat o interpretar moltes de les claus de l'actual Vilanova i la Geltrú.

He intentat agrupar aquestes informacions temàticament per fer-ne una millor lectura i contextualitzar-la adequadament. També m'ha semblat oportú incorporar informacions addicionals que al voltant d'aquestes qüestions han aportat altres autors coetanis de Josep Oriol Puig Ivern, el nostre protagonista. Veure que es deia del comerç de la cera, de Puerto Príncipe i de Cuba en general, de la navegació marítima o dels fets històrics que s'esdevenien en aquell moment.

En qualsevol cas, aquest és un treball a mig fer, que permetria una anàlisi econòmica més profunda o un estudi més detallat de les xarxes familiars que hi intervenien. En qualsevol cas, el redactat que segueix crec que és prou il·lustratiu per acostar-nos a les vicissituds d'una família d'americanos de la Vilanova del XIX i, sobretot, poder entendre les interrelacions

existents entre la vinya, el comerç, la indústria i tants altres factors que determinaren l'evolució de la nostra ciutat. Dit d'una altra manera, per un espectador que no conegués els nostres antecedents, els papers vuitcentistes dels Puig li permetrien descodificar perfectament la nostra història contemporània i fer-ne un relat ben perfilat.

Així, doncs, agraeixo a Oriol Puig i a Isidre Puig, la confiança i les facilitats donades per capbussar-me en aquesta història apassionant, que és la seva, però, que de ben segur, també forma part de la nostra història col·lectiva.

1. Copiadors de cartes i altres papers

El contingut central d'aquest treball prové dels copiadors de cartes de Josep Oriol Puig i Ivern. Es tracta de tres quaderns principals de cartes enviades majoritàriament als seus cosins i germà, i que comprenen les següents etapes: 1842-1849, 1849-1857 i 1860-1862. Per tant, arriben , pràcticament, fins a la mort del seu autor que s'esdevingué el 11 de setembre de 1863.

També cal fer esment d'un copiadors de cartes corresponent a Fèlix Puig i Vivó – pare de Puig Ivern - corresponent a l'etapa 1810-1830.

També s'han pogut consultar les cartes original enviades des de Cuba pels germans Gabriel, Pau i Salvador Coll i Puig – cosins de Puig i Ivern – i que anaven dirigides a aquest darrer. També hi trobem cartes originals del seu germà Fèlix Puig des de diferents punts de Catalunya.

Altres quaderns centaven l'interès en les fàbriques cotoneres del Portal i de cal Xoriguer. Com a complement, ha estat molt útil poder analitzar els papers solts o relligats de Josep Oriol Puig i Rovirosa, fill del nostre protagonista, i que abracen fins a les darreries del segle XIX. També han resultat de gran interès les anotacions personals de Salvador Coll i Puig, amb detall precís de les despeses corrents entre 1862 i 1895. Per altra banda, Isidre Puig Aguilar em permeté la consulta de moltes cartes corresponents als germans Coll i Puig, llibres de comptes, anotacions de despeses domèstiques i documentació diversa del Banc de Vilanova.

Disposar de les cartes d'anada i tornada entre Catalunya i Cuba, lluny de duplicitats o repetició d'informacions, ens va permetre descobrir no poques sorpreses, difícils de percebre llegint una única versió. Les cartes enviades des de Vilanova i la Geltrú a Puerto Príncipe o l'Havana es centaven

principalment en els negocis familiars, amb poques concessions a altres aspectes, més enllà d'unes breus anotacions familiars i altres consideracions contextuals. Ben diferents resultaven les cartes en sentit contrari on, especialment els cosins Coll, feien sentir la seva incomoditat en relació a la gestió dels negocis i la seva condició d'expatriats. Unes queixes ben explícites que, sovint, passen per alt en els copiadors de cartes de Puig Ivern

Aquests darrers documents els configuren tres blocs de 31 x 21,5 cm. amb tapes dures i força ben conservats. Llibretes de cent pàgines amb les cartes copiades a ploma, molt atapeïdes i amb lletra precisa. Les parts més difícils de llegir o interpretar ho són per la qualitat de la tinta, més que per l'escriptura de l'autor. El text és en castellà tot i que en alguns moments s'utilitzen algunes expressions en català, especialment frases fetes o populars. Les faltes d'ortografia més freqüents - corregides en la transcripció - es limiten a l'ús dels accents, la puntuació, les majúscules i minúscules o l'intercanvi habitual d'algunes consonants. Sovint, s'ha mantingut la tipografia original, que s'ha actualitzat quan es considerava que podia generar alguna errada evident d'interpretació.

Bona part de l'ortografia i construccions gramaticals han estat adaptades per qui subscriu, a efectes de facilitar-ne una millor entesa.

L'encapçalament de les cartes indicaven de forma precisa la data i la persona o persones de destinació i la població d'aquests. Al final del text epistolar sempre s'hi trobava la signatura completa de Josep Oriol Puig i Ivern.

La primera de les cartes era una lletra enviada per Josep Oriol Puig als Srs. Martorell y Bofill – consignataris de Barcelona - i era signada a Vilanova i

la Geltrú el 18 de juliol de 1842. S'hi tractava dels preus de venda de la cera blanca i de la cera groga.

Els interlocutors habituals de Puig Ivern eren els socis o membres de la Companyia familiar, o bé altres persones que directa o indirectament participaven en els negocis. Així, aquestes eren les destinacions o destinataris més habituals a banda i banda de l'oceà: Puig hermano y Compañía, Pablo Coll y Cía , Pablo Coll y Puig, Salvador y Gabriel Coll y Puig, Pablo y Salvador Coll y Puig o Gabriel Coll y Puig. Altres destinataris menys sovintejats eren: Martorell y Bofill de Barcelona, Jaume Andreu i Xiqués a l'Havana, Agustín Muñoz a la ciutat cubana de Nuevitas, Felipe Xiqués i Compañía o Francisco Andreu i Xiqués, ambdós a l'Havana, Ramon Caballer de Barcelona, Luis Alvarez a Puerto Príncipe, Baltasar Mitjans a París, Mitjans Villalaz y Compañía a Paris, Juan Canadell a Barcelona o José Antonio Torrens a Marsella.

El gruix del contingut de les cartes parlava dels detalls del negoci d'importació i exportació entre Catalunya i Cuba i dels "renglons" o gèneres més rendibles a cada moment. També del funcionament de la botiga de Cuba, de l'estat dels enviaments i trànsit marítim i d'altres aspectes relacionats amb la situació a Vilanova i la Geltrú o l'actualitat de la família. En altres moments les qüestions tractades podien centrar-se en la producció de la vinya i el vi, o al voltant de l'activitat de les fàbriques del Portal o de cal Xoriguer. Tots aquests aspectes els tractarem en capítols específics.

2. Josep Oriol Puig i Ivern

Un *americano vilanoví*

Per tot el que hem anat apuntant, és evident que no és cap temeritat afirmar que els Oriol Puig son història viva de Vilanova i la Geltrú. Una nissaga de pagesos, boters, comerciants ..., que es remunta segles enrere i que a través de les cartes i altres papers estudiats dibuixen la ciutat vuitcentista i ens connecten als tres pilars fonamentals de la nostra evolució col·lectiva: la Vilanova agrària i la derivada de l'activitat vitivinícola, la Vilanova comercial dels negocis a ultramar i la Vilanova industrial de les fàbriques de cotó.

La documentació facilitada per Oriol Puig Vidal ens permet de reconstruir molts detalls de la nissaga familiar.

El titular del copiador de cartes, Josep Oriol Puig i Ivern (1 de juny de 1808 – 11 de setembre de 1863) - fill de Fèlix Puig i Vivó i de Maria Francisca Ivern i Solà - s'embarcà cap a Cuba el 1823 on , juntament amb el seu germà Fèlix, fundaren un establiment de robes i complements a la ciutat cubana de Puerto Príncipe – actual Camagüey – sota la raó de Puig Hermanos. També exportaven productes des de Catalunya i importaven diferents gèneres de l'illa caribenya, especialment cera, però també sucre, cuirs i altres.

El seu pare Fèlix Puig Vivó (1753-1832) – fill del boter Jaume Puig Freixas (1721-1779) i de Gertrudis Vivó Amat (1720- 1789) - ja havia establert negocis a Cuba. Puig Vivó casà en primeres núpcies amb Bonaventura Milà. El seu cunyat Antoni Ivern i Solà també tenia negocis a l'Havana.

Els negocis de Josep Oriol i Fèlix Puig i Ivern també foren compartits pels seus cosins germans Salvador, Pau i Gabriel Coll i Puig.¹

Cap el 1842 Josep Oriol retornava a Vilanova i la Geltrú per dirigir i coordinar el negoci. Ja establert a Catalunya va fer diverses estades a Marsella, Roma , Paris i altres indrets que podem seguir a través de la correspondència. També sabem que va fer fins a set viatges a l'illa caribenya.

El 1838 J. Oriol i Fèlix Puig eren propietaris de la botiga La Estrella a Puerto Príncipe.

El 1847 participava en la constitució de la fàbrica cotonera Amigó, Moncunill i Companyia, coneguda popularment per la fàbrica del Portal, en trobar-se a tocar del portal de mar de l'antiga muralla, al sud de l'actual plaça dels Carros. Entre els socis majoritaris s'hi comptaven: Francesc Font, Fèlix Puig Vivó, Bartomeu Escofet, Nicolau Carbó, Antón Amigó, a més de l'esmentat Josep Oriol Puig. Puig i Ivern també fou un dels socis fundadors el 1854 de l'empresa de filats i teixits de cotó Puig, Rafecas, Marquès y Cia , coneguda popularment com cal Xoriguer. També formà part d'altres societats i iniciatives que anirem veient més endavant.

Cap el 1849 ell i el seu germà decidiren dissoldre l'establiment de robes Puig Hermanos de Puerto Príncipe. En aquella operació reberen 8.000 duros dels seus cosins Pau i Salvador Coll i Puig que continuaren al negoci. Un moment que coincideix amb la mort de l'esposa de Puig i Ivern i amb el final del primer copiadore de cartes.

Sovint, les dones de la família apareixen als textos amb el primer cognom del marit. Així, la primera esposa de Puig Ivern, Carme Rovirosa, és

¹ El 1864 Gabriel Coll formava part de la Junta Administrativa del Patronat de Pobres, constituït amb la voluntat "que repartiera dos sopas diarias" (Coroleu, 1878; p.355)

esmentada com a Carme Puig Rovirosa. Una pràctica que sovint indueix a confusió.

Josep Antoni Garí donava notícia que el 1852 Josep Oriol Puig fou un dels impulsors del rellotge del campanar de Vilanova i la Geltrú, una edificació acabada el 1706 i que disposava d'un mecanisme de rellotgeria que feia temps que no funcionava correctament. Davant d'aquella situació, alguns ciutadans es mobilitzaren:

No faltaron villanoveses amantes del bien comun que en el año 1852 emprendieron esta mejora. Formóse una comisión compuesta del Rdo. Don Miguel Oliver cura-párroco, don José Maria Albá y Roquer, regidor, don José Pons, regidor, D. Juan Samá y Martí, D. Juan Soler y Llampallas, D. José Oriol Puig e Ibern y D. José Vila y Valentí, y estos señores en Abril del 1852 abrieron una suscripción que dió 500 duros. ²

L'arbre genealògic de la família ens indica que Josep Oriol Puig tingué diversos germans i germanes: Maria Francisca, Fèlix, Antònia Gertrudis, Maria Àngela Gertrudis, Teresa Maria Àngela, Francesc Anton i Joan Cristòfol.

Josep Oriol Puig Ivern casà en primeres núpcies amb Carme Rovirosa i Vidal (1817-1849) – filla de Josep Rovirosa i Coloma Vidal - i, posteriorment, després de la mort de la primera, casà amb Mariana Torrents i Pascual, filla de Sebastià Torrents i Coloma Rovirosa, que tenia dos altres fills, Magdalena i Sebastià.

² Continua Garí “A los nueve días del mes de Mayo firmaron una contrata con los relojeros L. Gindraux y Forns y José Luis establecidos en Barcelona, siendo las principales bases, que habia de ser de construcción moderna, y mejor que el de Manresa , de bronce, y solo lo preciso de hierro; que había de repetir las horas dos minutos después; martillos nuevos, montado y garantido por un año por el precio de 500 duros, exclusos los gastos de albañil, carpintero y cerrajero para montarlo que subieron a 70 duros. En el mes de Diciembre llegó el reloj, y el día 27 del mismo desmontaron el antiguo y colocaron el nuevo, y el día 1º de Enero de 1853 empezó a funcionar. En el verano de 1856 fue vendido el reloj antiguo por 36 duros a los de Oleseta de Bonas Valls” (Garí, 1860; p.93)

Del primer matrimoni tingué un fill que el sobrevisqué, Josep Oriol Puig i Rovirosa (1845-1914), i dos altres fills de nom Fèlix, dels quals el primer no arribà als dos mesos de vida i el segon no superà els dos anys.

La mort de la primera esposa i el naixement i mort dels fills fou anotada pel propi Puig Ivern al final del copiador de cartes que tancava el 1849. En fem la transcripció literal. Començava amb dades del seu propi naixement i casament:

José Oriol Puig e Ivern nació el dia primero de Junio del año 1808. Se casó con Carmen Robirosa y Vidal que nació el dos Diciembre de 1817 para cuyo matrimonio como mediaba parentesco de 3° con 4° grado pasó el mencionado José Oriol a Roma en solicitud de dispensa de S.S., la que conseguida celebró matrimonio en la citada Roma el dia 6 de Abril de 1844 a las 7 de la mañana y dia de Sabado de Gloria con Doña Antonia Gramelín [¿?] por poder le confirió otra Carmen Robirosa y en ésta Villa de Villanueva y Geltrú se hizo la Ceremonia por el cura párroco D. Pablo Sanmartí el dia 11 de Mayo del propio año de 1844 a las nueve de la noche.

I així feia les anotacions de la mort de l'esposa i el naixement dels fills:

Falleció mi adorada esposa Carmen Puig y Robirosa el dia 25 de Julio de 1849 a la una menos cuarto de la madrugada a los 5 años 2 meses y 14 días de casada y a los 31 años 7 meses 23 días de edad.

Villanueva y Geltrú, 24 de septiembre de 1845. Hoy a las onze y media de la mañana se bautizó José Oriol Felix Miguel, hijo de José Oriol Puig y de Carmen Robirosa, nacido ayer 23 a las 6 ¹/₄ horas de la mañana siendo padrino Gabriel Robirosa y madrina Francisca Puig e Ivern, abuela del recién bautizado.

Hoy 16 noviembre de 1846 a las onze y tres cuartos de la mañana se bautizó Félix Antonio Francisco, hijo de José Oriol Puig e Ivern y de Carmen Robirosa, nacido ayer 15 a las 11 horas de la mañana, siendo padrino Félix Puig i madrina Coloma Robirosa, tio y abuela del bautizado.

Murió el 30 de diciembre del mismo año a las 2 ³/₄ de la mañana.

El 25 Abril de 1848 nació Felix Antonio Marcelino a las dos y media de la mañana y se bautizó el día 27 a las ocho y tres cuartos de la noche siendo padrinos D.Nicolás Carbó y Doña Maria Francisca Puig e Ivern, tios del bautizado. Hijo de José Oriol Puig e Ivern y de Carmen Robirosa.

Murió el 20 de febrero de 1850 a las 8 ¹/₂ de la mañana”

Josep Oriol Puig i Ivern moriria el 1863.

De la mort de la seva segona muller Mariana Torrents i Pascual el 10 de desembre de 1875 ens han arribat algunes dades curioses a partir de la documentació de Josep Oriol Puig i Rovirosa. N'esmentem un rebut “de Magdalena Torrents la cantidad de cuatro duros como limosna para subvenir los gastos de los pobres de la Casa de Amparo y veinte rs. para la celebración de tres misas, todo en sufragio de su difunta hermana Dª Mariana”. També disposem de la factura del “Taller de Carpinteria de Carlos Prats calle de la Luna, 13 a D. Oriol Puig. Cuenta del ataúd para el cuerpo de la difunta Mariana Torrents Vda de Puig el noviembre de 1875. Total de 12 duros i 18 reales”.

Notes d'una nissaga

Dedicades les notes anteriors a Josep Oriol Puig i Ivern, el nostre principal protagonista, seguim ara la línia dels seus descendents més notables.

Josep Oriol Puig i Rovirosa (23 de setembre de 1845 – 15 d'abril de 1914) va ser el fill de Josep Oriol Puig Ivern i Carme Rovirosa. Casà amb Dolors Font i Gumà (1856-1883), germana del prestigiós arquitecte modernista

Josep Font i Gumà. Fou advocat, doctor en Dret, secretari i conseller del Banc de Vilanova i president de l'Ateneu Vilanoví. També fou membre del Patronat de la Casa d'Empara i de l'Hospital de Sant Antoni , a més de membre actiu de diferents associacions culturals. La seva sogra era Antònia Gumà i Ferran (1831-1889) casada amb Francesc Font i Guasch (1785-1849) i germana de Francesc Gumà i Ferran, impulsor de la companyia del ferrocarril, el Banc de Vilanova i tantes altres iniciatives.

Puig Rovirosa obtingué el títol de Bachiller en Artes el desembre de 1862 a la Universidad Literaria de Barcelona. Un dels documents que ens han arribat – de juny de 1866 – certificava que, d'acord al que establia la llei de lleves: “ha satisfecho la cantidad de ochocientos escudos, al objeto de redimir su suerte de soldado [...] Se expide la presente certificación de libertad equivalente a una licencia absoluta”. En relació a la mort prematura de la seva esposa anotava: “Villanueva y Geltrú, 6 de julio de 1883. A las 3 ½ de la tarde de este dia falleció de sobre parto la que fue modelo de hijas, de esposas y de madres, mi queridísima consorte Dolores Font y Gumà, a los 26 años de edad, dejándome de nuestro matrimonio tres hijos llamados José Oriol, Carmen y Francisco”.

Del decés de Josep Oriol Puig i Rovirosa el 15 d'abril de 1914 a l'edat de 68 anys i vidu de feia 31 anys ens han arribat diverses notes de la premsa de l'època que resulten prou il·lustratives de la seva personalitat. El *Diario de Villanueva y Geltrú* publicava una esquela del Consell d'Administració del Banc de Vilanova “queriendo tributar un último homenaje de compañerismo y de cristiano afecto hacia el que fué dignísimo Consejero de dicha Sociedad”.

El mateix periòdic presentava a les pàgines centrals una esquela on era presentat com “Abogado y Consejero del Banco de Villanueva”, amb un

record de “sus hijos José O., Carmen y Francisco, hijos políticos Pablo J. Riera, Mercedes Almirall y M^a. Mercedes Aguilar, nietos, hermanos y hermanos políticos, sobrinos, primos y demás parientes, el Banco de Villanueva y la Junta de Obras del Pantano de Foix”.

Un any després, el periòdic *La Defensa* recordava “el que fué esclarecido villanovés don José O. Puig Rovirosa, con motivo del primer aniversario de su muerte”.

A la seva mort deixà una filla i dos fills: Carme, Josep Oriol i Francesc.

Carme Puig i Font (1882-1948) casà amb Pau J. Riera i Soler (1874-1948) i tingueren una filla, Margarida Riera i Puig (1909-2004), que contragué matrimoni amb Miquel Torres i Carbó, membre de la nissaga propietària de la prestigiosa empresa Bodegues Torres.³

Josep Oriol Puig i Font (18 d'abril de 1879 – 7 de juliol de 1951) fou el primogènit de Josep Oriol Puig i Rovirosa i Dolors Font i Gumà. Va ser metge oculista i autor del primer diccionari d'oftalmologia de l'estat espanyol. Doctor en dret civil i canònic, el 1903 es llicencià en medicina a la Universitat de Barcelona i un any després obtingué el doctorat a Madrid. Amplià estudis a París els anys 1906 i 1907. Casà amb Mercè Almirall de Bruguera (1890-1953), filla de Manuel M. Almirall Albà (1858-1934), hereu de la Masia del Carç, situada al terme municipal de Sant Pere de Ribes.⁴ Era col·leccionista de rajoles catalanes, segurament per influència del seu oncle Josep Font i Gumà, un fons que donà en el seu moment al Museu Víctor Balaguer. Membre de la Junta de la Casa d'Empara i de l'Hospital de Sant Antoni i molt actiu al Patronat de la Biblioteca-Museu Balaguer.

³ Pau J. Riera i Soler fou el primer director de l'Escola Superior d'Indústries creada l'agost de 1901 gràcies a les gestions de Víctor Balaguer

⁴ Puig Rovira, 2003; p.261

Josep Emili Ferrer i Dalmau, cunyat del Dr. Puig i Font, era conegut a Sitges com Chicho Ferrer, emprenedor compulsiu i propietari de finques a Sitges, de la masia Els Botins de Santa Fe del Penedès o del Mas del Cortei a la Granada, finca que delimitava amb la masia de Llinda en terme d'Avinyonet i vinculada als Almirall. Durant la guerra civil emigraren a Cuba, d'on en tenia la nacionalitat per haver nascut a Santiago de Cuba.

Tornant a Josep Oriol Puig i Font, tenia consultori oftalmològic a Vilanova i el 1917 era delegat del Col·legi de Metges. Francesc-Xavier Puig Rovira recordava que la nota necrològica feta per Joan Orriols Carbonell el qualificava com "l'últim senyor de Vilanova".⁵

Francesc Puig i Font (1883-1948) era el fill petit de Puig Rovirosa. Treballà de jove al Banc de Vilanova on, com els seu pare, ocupà el càrrec de secretari. Fou director de la sucursal de Sitges quan va obrir el 1918. Regidor de l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú i administrador de l'Hospital Sant Antoni. El 1930 fou nomenat alcalde per Real Ordre fins l'adveniment de la República l'abril de 1931.⁶

Casà amb Maria Mercedes Aguilar i Santacana (1891-1982) amb qui tingueren tres fills: Francesc, Mercè i Isidre.

A la successió genealògica seguia Josep Oriol Puig i Almirall (07 de juny de 1913 – 28 de maig de 1977), fill Josep Oriol Puig i Font i de Mercè Almirall de Bruguera. Inicià estudis de Medicina que foren estroncats per la guerra. Amb domini de llengües com el francès, l'anglès o l'alemany, es dedicà al món de les lletres. També fou un destacat col·leccionista de segells, fòssils, cargols i petxines i altres coses. Autor d'obres de teatre, poesia i recerca, entre les que destaquen: *Proses rimades*, *Poesia natural*, *L'argenter de Girona*, *El cafè sense sucre*, *El carlà de la Geltrú* o *El Carnaval vilanoví*.

⁵ Ib., p.262

⁶ Ib., p.261

Dades per a la seva història. Fou membre actiu del Foment Vilanoví i participà a les diferents Assemblees Intercomarcal d'Estudiosos on, sovint, hi intervenia en representació del Foment. Guanyador de diferents guardons als Jocs Florals, rebé molts altres reconeixements per la seva literària. També fou un estudiós i erudit de l'etimologia de topònims i localismes diversos, investigacions que foren recollides a les publicacions del Centre d'Estudis de la Biblioteca-Museu Balaguer o a les actes publicades de les assemblees intercomarcals d'estudiosos. Casà amb Anna Vidal i Ricart (1917-2001) amb qui tingué un fill, Josep Oriol Puig i Vidal.

Era ell mateix qui feia aquestes anotacions del seu pare: “Penso i crec que, degut a l'educació i ascendència, visqué un xic ancorat al segle XIX, en el sentit que estimava la tranquil·litat [...] Era molt meticulós i ordenat, disciplinat, amb una paciència i tenacitat extraordinària. Era polifacètic”.⁷

Històricament, els Puig tingueren moltes propietats, però les residències principals estigueren al carrer Sant Pau i a la plaça de la Verdura (sic) de Vilanova i la Geltrú.

Sabem que l'abril de 1844 adquirien la casa pairal del carrer Sant Pau 16 i, un any després, compraven diferents peces de terra.

En relació a la segona propietat, ens ha arribat una escriptura de la venda de la casa efectuada per Joseph Fuster y Lapeyra , a Reus el 30 de gener de 1817 on hi consta: “confieso haber recibido de José Rubirosa, Comerciante de Villanueva de la Geltrú, la cantidad de cinco mil libras catalanas; y son en pago y satisfacción del precio por el qual le vendí toda aquella Casa, sita en la expresada Villa de Villanueva y plaza llamada de la Palla o de les Cols”.

⁷ Puig Almirall, 2002; p.13

No sabem del cert si aquest Josep Rovirosa era el pare de Carme Rovirosa, primera esposa de Josep Oriol Puig i Ivern.

Capítol a part, mereix una de les propietats ja esmentada dels Puig, la Masia de Llinda, en terme d'Avinyonet del Penedès i propera al històric monestir de Sant Sebastià dels Gorgs, delimitant amb Subirats i La Granada. El nom de Llinda – d'origen llatí - indicava límit.

Les parts més antigues de la masia corresponen als segles XVI i XVII.

A partir del segle XVII fou propietat dels Almirall del Carç de Sant Pere de Ribes. Al costat del cos de la masia destaquen la capella de la Mare de Deu de la Llinda, una antiga esglèsia romànica de tres naus – de la que en resten uns arcs del segle X – i on de fa anys s'hi fan aplecs el dilluns de Pasqua; i un celler de factura modernista de primeries del segle XX, obra de l'arquitecte vilanoví Josep Font i Gumà.

Afers personals

Viatjant a través de les cartes enviades entre Catalunya i Cuba es pot dibuixar l'evolució de l'activitat comercial dels germans Puig Ivern i els seus cosins Coll Puig, però també s'intueixen i es manifesten moltes estampes familiars, comportaments, actituds i relacions personals que ens retraten emocions i estats d'ànim.

Les úniques cartes escrites íntegrament en català que hem localitzat corresponen a les enviades per la mare i la germana de Josep Oriol Puig, Maria Francisca Ivern i Maria Francisca Puig. Sovint, la mare – com moltes dones de l'època - signava amb el primer cognom manllevat del

marit, de manera que la mateixa signatura podia correspondre a mare o germana.

Utilitzen un català ben singular, òbviament prenormatiu, i no sempre fàcil de llegir i entendre. Per a la transcripció s'ha adaptat al català actual. Únicament, i com a exemple, reproduïm textualment i parciament una de les lletres en versió original:

Carissim i estimat Fill. Del que dius que tens previst de venir jo me'n alegro molt. Deu hi porti a salvament que si ho puc veure serà de gran satisfacció per a mi i per a vosaltres que farà 23 anys que no us hem vist junts. Crec que es dia desitjat de tots abuy y zabut la tua carta dirigida al teu Jerma y dona, li embiare que esta a Barcelona. Yo encreya que ya asabias pal Salbado Coll isabut que estabas sens nobadat que quan te carta dels seus Fills amporta mamorias, el que mi alegrat mol. Testimare que quan sigas a la Habana facias una visita a Dª Ramey y a las suas Fillas [...] Estimat Fill, disposa de la tua Mara que desitje serbirte y mes de verte per darte un abras.

(De Maria Francisca Puig e Ivern; Vilanova, 16 de gener de 1842 a Josep Oriol Puig Ivern)

Altres dues cartes de la mare – aquestes transcrites en versió corregida i normalitzada - eren dirigides a Fèlix Puig i Ivern, germà de Josep Oriol. El contingut sembla tenir a veure amb la crida a lleves. En reproduïm alguns paràgrafs:

Estimat Fill, el motiu d'escriure es per a dir-te que de la Casa de la Vila han enviat recado de que anessim a pagar el subsidi del comerç abans de 24 hores. El Solà va anar a trobar el capità d'artilleria i li va dir que ell no podia prendre l'arma sense un certificat de l'Ajuntament. Tots son a la una, i no et treuran del comerç ni del Personal, que no presentis una certificació d'on estas empadronat, i els que viuen quatre mesos en un poble i tres en un altre seran fills de pobres pares que no tindran casa per estar [...] Així, estimaré que m'enviis una certificació, i sinó vine tu i ho arreglaràs ,que la

Justicia ens causa que aviat faran repartos nous. A qui fa molt fred, que nit i dia glaça.

(De Maria Francisca Puig e Ivern, Vilanova, 8 de gener de 1842 a Fèlix Puig e Ivern, Barcelona)

En un altre moment, la mare expressa que es trobin bé el seu fill Fèlix i “las tuas Germanas”. El contingut tractava de coses quotidianes com la necessitat d’exercici per fer salut o del carnaval:

Al seu temps vaig rebre la teva apreciada de 28 del pasat i igualment la targeta i la seda que vam entregar a la Sra Joaquina Rosell i Carci y els polvos per a la teva germana. Del que dius de que procuri d’allargar-me la vida i que em passegi els dies que faci bo i estigui en disposició d’anar-hi, hi aniré, que conec que l’exercici és saludable. [...] Em deien que la Lluïcia vindria per Carnestoltes, i com que encara no es aquí, no deurà venir a causa dels lladres o dels saraus. Aquí diuen que no hi haurà gran cosa a causa de les quintes.

(De Maria Francisca Puig e Ivern, Vilanova, 5 de febrer de 1842 a Fèlix Puig e Ivern)

D’aquest grup de cartes destaca pel seu contingut la lletra que Maria Francisca – germana de Josep Oriol – li enviava de Vilanova a Cuba el 16 de gener de 1842:

Estimat germa. De la satisfacció per tenir un germà de tanta autoritat que ocupa cadires folrades de domàs i engalanades [...] perquè aquests llocs no els ocupa tothom que vol i ,com t’han demanat, és prova que ets capaç de desenvolupar l’ocupació que t’han donat del que me n’alegro moltíssim. Però sí que sento la mortificació que hagueres de patir, d’haver de dejunar un dia si i un altre no, sense cap interès. Una de les altres satisfaccions es el llegir la carta que anava dirigida a la nostra Sra. Mare, al veure que l’any 42 tens decidit de venir. Deu te porti a bon salvament (sic) i ens conservi a tots la vida per què puguem arribar al dia tant desitjat de poder veure’ns tots cinc germans reunits, que ha de ser un dia de gran alegria per la mare i per a tots nosaltres, per haver passat tans anys que no ens havíem vist.

Més enllà dels compliments familiars, resulten ben significatives les referències a les festes patronals de Sant Antoni Abat, la importància del ball de Festa Major o els possibles conflictes entre els balls populars de les parròquies de Sant Antoni i de la Geltrú. Tot plegat, resulta d'una sorprenent actualitat.

Avui és la vigília del nostre Patró Sant Antoni i estic pensant que l'any vinent en el dia del Patró el passaré en la teva companyia , i com jo soc tant bona balladora em podràs acompanyar al ball que en aquest dia és molt lluit. Aquest any la festa no pot ser tan llúida pel motiu que els temps es molt humit, que avui fa tres dies que plou. Els gegants aquesta tarda no crec que hagin sortit. Penso que ja sabràs que a la Parròquia de la Geltrú tenen una comparsa de quatre nanos i quatre nanas (sic) , i per les Festes Majors de les dues Parròquies tenen convingut que gegants i nans es convidin els uns als altres, els quals veuràs junts si abans no renyen per Corpus o per la festa de nostra Senyora de les Neus.

Finalment, feia algunes consideracions al voltant de les relacions afectives del seu germà:

Que per Corpus, no crec que siguis aquí, que serà el 26 de Maig i hi ha una senyoreta que m'ha encarregat que et digués que vinguis tant aviat com puguis que té moltes ganes de veure't i diu que tindrà tanta alegria que la cara se li omplirà de llàgrimes. Son molts els que et tenen a la memòria. Fa pocs dies que vaig anar a una casa on em van dir que corria que et casaves amb una parenta. Vaig preguntar amb qui i em respongueren que amb la Carme Robirosa, ignorant que fossiu parens. Una altra digué que ereu parents i que tindrieu d'anar a Roma. Però no m'estranya que corri, per quan el Fèlix algunes vegades ha dit que tornaria a Roma perquè el seu germà també es casaria amb una parenta. La dita C.R. , a la carta que et vaig escriure el 17 de Juliol, et deia que era a Barcelona i fins ahir no torna perquè la seva cosina primer no la deixava venir i vingué acompanyada de dita senyora i família que venen a passar el Carnaval [...] La Tuyetas diu

que t'aprecia molt, que no la hagi oblidada i et dona tantes expressions les quals també rebràs de les senyoretetes que et desitgen veure.

(De Maria Francisca, Vilanova, 16 de gener de 1842 a Josep Oriol Puig e Ivern, Cuba)

Certament, el comerç amb Amèrica, els negocis, els viatges i altres factors de l'època condicionaven fortament les relacions comercials.

Com deia Raimon Soler: “[...] els implicats en els negocis havien de suportar certes privacions. I perquè les privacions fossin efectives, una condició afegida era la de mantenir-se solter fins que un es pogués retirar o, en cas de tenir esposa, mantenir-se’n separat”.⁸

De la “relaxació de la moral” dels emigrants a Cuba se n’ha parlat poc. Només a títol d’exemple, aportem aquest cas citat per Martín Rodrigo: “els pres de Francesc Prats no aconseguiren que la seva esposa legítima, Maria Vidal, deixés Vilanova i la Geltrú per anar amb ell a Puerto Príncipe, indignada com estava pel concubinat que mantenia amb una altra dona”.⁹

I aquestes eren les afirmacions que feia Josep Oriol Puig el novembre de 1842:

De verdad le digo que si como el frio duró tres dias hubiera durado cuatro, hoy correria los pasos para el matrimonio pues lo tengo en escabeche para que no se pierda , y últimamente, preciso es hacerlo para tener quién me cepille la levita y me de calor en las noches largas de invierno. Nada más le digo ahora sobre éste punto, pues no quiero diga Vd. que me cogieron.

(Vilanova, 17 de novembre de 1842 a Jaume Andreu i Xiqués, la Havana)

Certament, alguns fragments de les cartes costen d’interpretar. La falta d’elements que ens ajudin a concretar o contextualitzar no ens permeten de

⁸ Soler, 2002; p.128

⁹ Rodrigo, 2007; p.118

precisar amb garanties el seu contingut. N'és un exemple aquest carta de Josep Oriol Puig al seu germà Fèlix, respecte les darreres missives del segon:

Por las cuales veo lo mucho que te quieren distinguir nuestros amados villanoveses en querer privarte de la tranquilidad a que somos amantes. No puedo leer ninguna de estas noticias sin que me moleste y con ganas de no querer ver nuestra población que si no fuera por el gusto de ver a Madre me parece que no iría.

(Josep Oriol Puig a l'Havana, 22 de març de 1842 a Fèlix Puig , Barcelona)

Un document de 4 de setembre de 1842 encapçalat amb la llegenda “Instrucción para la Escritura de Contesta” indicava el següent:

La casa de comercio de los Sres. Puig Hermano y Compañia establecida en la ciudad de Santa Maria de Puerto Príncipe en la Isla de Cuba ha percibido del Juzgado General de bienes de Difuntos de aquella Real Audiencia la cantidad de dos mil nueve cientos cincuenta y cinco pesos, cinco y medio reales, del legado que por testamento les dejó su tío D. Fidel Barreras en virtud de los Poderes que le habían conferido al principal de dicha casa que lo es D. José Puig.

Aportem un altre exemple de les anotacions enigmàtiques que s'escampen per algunes de les cartes entre els germans Puig Ivern:

Estimado hermano, D. Ramon Padró, Académico de la de San Carlos de Valencia [...] pasa a esa con motivo de haberlo mandado a buscar el Sr. de Beringola segun tengo entendido por tratarse de hacer en nuestra población algun Santo u alguna otra obra de su arte de escultura. ¹⁰ El primo D. Jayme Padró ha venido en solicitud de recomendación para su referido primo y yo en particular te lo recomiendo, pues que tu , lo mismo que yo,

¹⁰ Es tracta, molt probablement, del cerverí Ramon Padró i Pijoan (1809-1876) que fou un acreditat escultor. El seu fill Ramón Padró i Pedret (1838-1915), nascut a Barcelona ,també fou un important escultor. Aquest darrer fou autor del monument dedicat al ferrocarril que es troba a la plaça Eduard Maristany de Vilanova i la Geltrú

no ignoras lo muy hábil y acreditado que está dicho Sr. en su arte, por lo que espero lo atenderás y recomendarás a todas aquellas personas le sean convenientes.

(Fèlix Puig Ivern a Barcelona, 27 de juliol de 1844 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Altres cartes fan esment d'episodis familiars poc rellevants. Com aquesta de 19 de juny de 1845: “Antes de ayer llegué de Barcelona que fui a acompañar a mi Sra. Madre que ha ido a Caldas a tomar baños para curar del dolor romatico (sic)”.

Tal vegada, però, les dues més emotives son les lletres luctuoses en que Josep Oriol Puig anunciava la mort del seu fill i la de la seva esposa:

Con fecha 29 del pasado os escribí muy breve pues que mi hijito Felix estaba espirando, como efectivamente el dia siguiente a las 3 de la madrugada espiró a los 45 días de nacido. Dichoso él que salió de las penalidades de este mundo y está gozando de las dulzuras del Cielo.

(Vilanova, 25 de gener de 1847 a Srs. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

No deixa de sorprendre que davant la mort anoti l'expressió “salió de las penalidades de este mundo”, tenint en compte que es tractava d'una família acomodada, certament una minoria privilegiada en un entorn de penúries i misèries molt accentuades.

D'altra banda, les cartes prèvies a la mort de la seva esposa ja posaven de manifest la mala salut després del part i altres detalls familiars: “[...] no contesto ahora las Cartas por haverseme olvidado la llave del escritorio donde estan las cartas en una Masia de Bañeras donde está mi esposa con la salud muy quebrantada”. Aquesta fou enviada el 30 de juny de 1849 als seus cosins Pau i Salvador Coll a Puerto Príncipe.

La mort de la seva esposa Carmen Rovirosa ens arribava per la carta que Josep Oriol Puig enviava el 26 de juliol de 1849 al seu cunyat Nicolau Carbó de Barcelona, escrita l'endemà del decés.¹¹

El segon copiador de cartes de Josep Oriol Puig i Ivern iniciava a partir de la mort de l'esposa. A la lletra enviada des de Vilanova el 30 de setembre de 1849 als seus cosins Pau i Salvador Coll i Puig, que es trobaven a la vila cubana de Puerto Príncipe, encara es mostrava molt transtornat per la pèrdua recent.

L'acompanya el record de la mort de la seva esposa “a una masia de Banyeres el dia de Santiago a la una de la matinada” i també feia esment de la seva condició de padrí de la filla del seu germà Fèlix.

Josep Oriol es mostrava certament desorientat, “figuraos ahora cual es mi situación”, amb dos fills de quatre anys i disset mesos, i justificava la impossibilitat de poder viatjar.

Parlava de quan els fills arribessin als 14 o 15 anys i “menester es darles carrera”, amb la voluntat d'enviar-los posteriorment a “el Príncipe” per agafar responsabilitats.

Tota una declaració d'intencions ben alineada amb el model de negoci familiar i la xarxa d'interessos que motivava l'emigració colonial.

Malgrat tot, anunciava als seus cosins les ganes d'anar a visitar-los, deixant molt clar que no hi havia cap voluntat de fiscalització: “no con objeto de

¹¹ Nicolau Carbó, cunyat de Josep Oriol Puig, apareix en diversos registres com a comerciant establert a Amèrica. Raimon Soler s'hi refereix com a exemple de fabricant boter que inicia l'emigració transatlàntica, “en que l'expansió del negoci de la boteria comportà un salt cap el comerç de vins i aiguardents i, fins i tot, cap a la fabricació d'aquest darrer producte” (Soler, 2002; p.44)

Carbó també podria ser parent del comerciant Salvador Raldiris i Carbó, amb qui compartia empresa. Segons Raimon Soler, Nicolau Carbó va morir cap el 1865 (Soler, 1998; p.124)

mirar ninguna de las operaciones que se han hecho en la Sociedad pues la mucha confianza que siempre he tenido y tengo de vosotros es ilimitada”.

Dos meses després, no sembla que l'estat d'ànim de Josep Oriol Puig hagi canviat gaire. En carta als seus cosins de Cuba de 30 de novembre de 1849 els deia que esperava l'arribada de temps millors i que “éste mundo es un valle de lagrimas”.

I acabava amb bons propòsits tant aquí com a Cuba. I es que el negoci és el negoci: “En fin, por ahora parece estamos disfrutando tranquilidad que Dios nos la conserve por muchos años deseando a esa hermosa Isla el mismo beneficio”.

El 26 de juny de 1851 Josep Oriol Puig notificava des de Vilanova als cosins Pau i Salvador Coll a Puerto Príncipe, el seu casament en segones núpries amb Mariana Torrens y Pascual (sic), filla de Sebastià Torrens i de Coloma Robirosa.¹² L'esdeveniment havia tingut lloc el 14 de juny.

En altres cartes sorprén la facilitat amb que es barregen qüestions comercials més o menys banals, amb altres aspectes familiars rellevants, prioritzant clarament les primeres. Després de preocupar-se pels guanys del negoci informa d'una colla de decessos familiars:

Deseo hayas salido con buena ganancia en tu viaje con las 80 mulas y sin embargo de las 4 que perdistes por lo malo de los caminos y de los muchos trabajos que pasastes [...] Gabriel, ya por tu Sr. Padre sabrás la infausta muerte de tu amada Madre que acaeció el 14 de enero. En éste mundo ya sabemos que nacemos para morir, en ésta Virtud espero tu resignación en lo que Dios dispone [...] Tu tia Antonia Puig murió el 1 del presente mes, un hijo de mi hermano murió el dia 4 de éste mes (tenia un mes de vida) i tu tío Jaime Puig murió el 6 de éste mes.

(Vilanova, 25 de febrer de 1852 a Gabriel Coll i Puig, Puerto Príncipe)

¹² Tot i que el copiadore de cartes recull repetidament el cognom Torrens, molt probablement la forma correcta - i més pròpia del territori - seria la de Torrents

Trobem cartes familiars de Josep Oriol Puig lligades a qüestions patrimonials o herències vinculades a la mort de la seva tia i mare dels seus cosins Coll i Puig:

Debemos repartirnos por partes iguales todos los muebles de la casa, para lo cuál se deben hacer tres partes y en suerte cada cuál tomará el que le toque. En haciéndose las partes deben entrar todos los cuadros e imágenes haya en la casa incluso los del altar, pero el altar de la capilla no se desbaratará y quedará en el paraje que ocupa en el edificio [els bens immobles contemplaven: “la casa Principal sola (3.500 libras), el almacén de la marina (2.000 libras), la viña de las masias (1.000 libras), la viña del Rincón de Sta. Lucía (800 libras), debe D. José Alonso (500 libras) ...] Si a tí te conviene la casa por las 3.500 libras te podrás quedar con ella y de lo demás o bien Felix o yo nos haremos cargo de todo [...] En el reparto de los muebles nombro a mis hermanos para que me representen [també parla de Mariana – la seva dona - , Oriol i Magdalena]

(Barcelona, 20 d'abril de 1861 a Angela Puig de Solà, Vilanova)

Altres cartes fan referència a la seva cunyada Magdalena Torrents, germana de la seva dona Mariana. Les lletres fan pensar que aquella havia quedat vídua. En carta que li adreça Josep Oriol Puig des de Barcelona el 27 de maig de 1861 [ella era a Vilanova], li parla de diversos títols nobiliaris que esperen de Madrid per ordre del govern. S'indica que un encarregat d'aquest ”vino para recoger títulos de los antiguos a cambio de los nuevos”. Així, quedaven pendents de rebre el títol de la seva cunyada Magdalena a través del Sr. Juan Dam de Barcelona.

El juliol de 1861 es el mateix Josep Oriol Puig qui s'adreça a Juan Dam recordant-li que esperen el títol de propietat renovat de la seva cunyada per valor de 50.000 rv. [rals de billó], a canvi de l'antic de 48.000 rv. que li va ser entregat.

Altres cartes enviades al seu germà Fèlix de Barcelona ens relacionen episodis familiars i altres informacions de caràcter més general.

En ésta está la población alarmada a causa de las muchas enfermedades que hay, principalmente en los jovenes de ambos sexos. La mayor parte tienen gástricas que suelen pasar a tifus, por lo tanto tienes en ésta a tu hija y determinarás lo que juzgues más conveniente. Ella está muy buena y puedes vanagloriarte por la buena letra de su escrito.

(Vilanova, 16 de gener de 1862 a Fèlix Puig Ivern, Barcelona)

La vida familiar es visualitza en aquesta altra carta de 2 de març de 1855 on li demanava al seu germà que fes les diligències oportunes per fer entrar el seu fill al col·legi dels Pares Escolapis de Barcelona. I altre cop, li donava notícies de la seva neboda Lucieta, filla de Fèlix, que no feia bondat: “no quiere creer a nadie”. Assegurava que li llegia les cartes del seu pare (Fèlix) on indicava que si no volia creure li donés bufetades i la deixés sense menjar.

La resposta de la nena era: “lo oncle Oriol tot lo que ha llegit su ampansat”.

El 11 de gener de 1856 la neboda tornava a ser la protagonista: “tu hija Lucieta muy famosa y siempre contentísima así es que da gusto verla, pero no tiene temor a nadie. Es tanto lo que le gustan las muñecas que estima más la muñeca que le traje que todos los vestidos hasta el cuerpo de terciopelo”.

El 12 de juny de 1855 el protagonista era el fill de Josep Oriol: “Para cuando mi hijo entre en el colegio se que el uniforme ha de ser casaca azul con botón dorado pero quisiera saber si éste botón es liso o es con algun escudo del colegio. Siendo así, con alguna marca del colegio agradeceré que

cuando regreses a esta me traerás un juego para poder hacerle la casaca en esta Villa”.

El gener de 1862 enviava aquesta carta a la seva germana Àngela:

Deseamos que el sombrero, el puño y cuello para Felicia sean enteramente de su gusto, así como lo es del nuestro, como también los botones negros de oro y la alcanfora para tí. Con respeto a misas de siete duros al Rdo. D. Juan Gassó por 28 misas ; diez duros al Rdo. D. Evaristo Vallés por 40 misas y ocho duros al Rdo. D. José Fortuny por 32 misas en sufragio de tu amado hijo, y a más entregué cinco duros por un aniversario a la madre abadesa de los Capuchinos.

(Barcelona, 31 de gener de 1862 a Angela Puig de Solá, Vilanova)

O aquesta altra, tres mesos després:

Formo muy buen concepto de Ysidret, pues lo tengo por tan bueno y honrado que si tuviera yo una hija única y me la pidiera para matrimonio no dudaría en concedérsela, pues conocer bien la familia de quien descende, rico, con carrera y la edad que creo es la mejor para ella. Me alegro que ella conozca a el, ignoro si el conoce a ella, pero de todos modos ambos se han de ver y hablarse [...] Tu hija continua muy buena, lo mismo que tu nietecito Joaquin.

(Barcelona, 1 de maig de 1862 a Angela Puig de Solá, Vilanova)

Finalment, fem esment d'aquesta carta de condol que Josep Oriol Puig enviava a Isidre Marquès i Riba, un dels socis fundadors de l'empresa cotonera Puig, Rafecas, Marquès i Companyia, cal Xoriguer, per la mort del seu fill. La resignació cristiana s'hi manifestava en tota la seva força:

Querido primo, tanto Mariana como mi hijo y yo le acompañamos en el sentimiento [...] Las perdidas que Vd. ha tenido en menos de dos meses son irreparables. Que Dios lo ha dispuesto así y a sus mandatos es preciso resignarnos, por lo que esperamos se conformará Vd. con otras desgracias

serviéndole de consuelo el que Vd. ha sido incansable en su asistencia y que no perdonó recursos para aliviar sus males.

(Barcelona, 15 de març de 1862 a Isidre Marqués i Riba, Vilanova)

Els papers de Josep Oriol Puig i Ivern presenten altres anotacions quotidianes com aquesta del 30 de novembre de 1842: “per fer una levita de paño, el tafatí de forro, el forro de mànigues, botons, per fer un pantalon de paño, bora, ermilla de paño ...”. Tot plegat pujava a 150 pessetes. Afegia: “pagué al Sr. Maestro Sastre la suma de ciento cincuenta pesetas”. Acabem aquest capítol d’afers personals fent un breu esment d’algunes anotacions escampades en els quaderns de notes i apunts comptables de Josep Oriol Puig i Rovirosa, fill de Puig Ivern.

Quan el 1849 moria Carme Rovirosa – esposa de Puig Ivern – el jove Josep Oriol Puig i Rovirosa només tenia quatre anys. Dos anys després el seu pare es casava amb Mariana Torrents. Amb divuit anys perdia el seu pare – Puig Ivern – i Marianna Torrents li faria de tutora. En aquest sentit, ens ha arribat la *Libreta de los tutores de D. José Oriol Puig, año 1863-1876* on s’hi troben anotacions comptables realitzades pel propi Josep Oriol o per la seva madastre .

A continuació consignem alguns apunts – cobraments i pagaments - il·lustratius de les operacions habituals. A final de cada exercici anual els comptes eren conformat i aprovats amb les signatures José O. Puig y Rovirosa i Mariana Torrents de Puig. No relacionem aquí el valor de les operacions ni altres apunts recurrents com els cobraments pel lloguer de l’habitatge de la plaça de la Verdura.

ANY 1864

Recibí de la tutora D^a. Mariana Puig

Pagué al Sr. Juan Torrents, Escribano

Entregué al Sr. Murisio (sic) por la mensualidad de D^a. Coloma Rovirosa
Aboné a mi hermana Mariagna
Aboné a mi hermana para haber pagado al coste de un sombrero para mi
hija
Entregué por orden de Oriol Puig i Rovirosa a Felix Puig i Ivern
Entregué a José Oriol Puig por la mensualidad de su abuela D^a. Coloma
Rovirosa
ANY 1865
Cobré de D. Isidro Marqués y Riba por orden de D. Felix Puig y D^a
Mariana Torrens de Puig, curadores del menor D. José Oriol Puig i
Rovirosa en recibos de los Sres. que siguen Salvador Domenech, Gabriel
Coll i Puig, Salvador Raldiris, Ramon Ferrer, Teresa Armengol i Ferran,
Antonia Marce de Vilar
ANY 1866
Pagué al albañil para ramiendos a la casa de la calle de San Pablo y la casa
de la plaza de la Verdura
Por orden del notario D. Juan Torrents saqué dos certificaciones del Cura
Párroco y una del Sr. Alcalde. Por orden del Sr. Contador de hipotecas (sic)
saqué dos certificaciones del Sr. Cura Párroco
ANY 1867
Pagué al carpintero Carlos Prats según recibo
ANY 1868
Recibí dos partidas de dinero, una de cuatrocientos duros de D. Mariagna
Torrents Vda. de Puig
Entregué a D. Manuel Torrents e Yguero la cantidad de mil duros según
consta el devitorio a favor de D^a. Mariagna Torrents Vda. de Puig
ANY 1869
Cobré de José Cucurella y Vidal la pensión vencida del año 1869 según
devitorio a favor de D^a. Mariana Torrents Vda. de Puig
Pagué por el mes actual para sostener la fuerza de orden público
ANY 1874
Pagué al ordinario Pablo Roig por el transporte de algunos trastos de éste a
Barcelona
ANY 1875
Entregué a mi hermana Magdalena para satisfacer al Pintor Sugrañas (sic)
16 duros
Pagué por el reparto verificado por el Ayuntamiento de acuerdo con el Sr.
Comandante Militar la cantidad de 8 duros

Una altra font d'informació són els quaderns d'anotacions comptables que abracen el període 1883-1894. Ens permeten la recollida de molta informació – sovint fragmentada – que, malgrat tot, ens il·lustra sobre diversos aspectes de la vida quotidiana dels Puig: despeses de Carnaval, regals de Pasqua, compres d'un barret o de calçat, “salario de mamá”, “salario de la nodriza”, subscripció al Círculo Villanovés, pagaments a l'Ateneu de Vilanova, al Casino Artesano o a la Biblioteca-Museu Balaguer, la subscripció al Diario de Villanueva, apunts corresponents a la secretaria del Banc de Vilanova, cobraments de lloguers, despeses de manutenció, compra del *Diccionario de la Academia Española*, viatges a Barcelona, loteria de Nadal, quotes del col·legi Samà, compra de títols del Banc de Vilanova o ingressos per la venda d'accions del Banc de Vilanova o per la venda d'accions de la Companyia dels Ferrocarrils Directes de Madrid y Zaragoza a Barcelona.

El 1891 hi consta l'apunt per la compra d'obligacions de la Companyia de Ferrocarrils de Tarragona a Barcelona i França, per mediació del corredor de comerç Joan Juandó.

De igual manera ens il·lustren els llibres de comptes dels germans Salvador, Pau i Gabriel Coll Puig, cosins de Josep Oriol Puig i Ivern, que també ens aporten diverses dades sobre la Vilanova del període 1882-1896. A l'apartat de les despeses s'hi registren la donació d'una pesseta pel monument a Josep Tomàs Ventosa o l'adquisició d'un llibret de la inauguració del ferrocarril el juny de 1882. Per la Mare de Déu d'Agost del mateix any feia efectives quatre pessetes per l'actuació de Festa Major dels Chiquets de Valls i la mateixa quantitat a R.Caba pel castell de focs. El mateix any comprava a Antoni Castañeda deu accions del ferrocarril de

Vilanova. El 1883 destaca una derrama de vuit pessetes a favor del Círculo Villanovés i diverses quantitats en concepte de voreres de pedra en diversos carrers de Capdecreu i de la Geltrú i la compra d'una escopeta Remmigton. També es destinaven diverses quantitats per la compra a Grífols de dotze “garraffones hamburgueses” i sis “porrones spiritu”.

El juny de 1884 destacaven diversos pagaments per lloguers de cases a Nuevitas, prop de Puerto Príncipe (Cuba). L'any següent es recollen alguns rebuts per l'embarcament de mercaderies cap a Cuba. El gener de 1886 s'anotaven “37 piedras de diamantes americanos para las coronas de la Virgen”. El juliol del mateix any es registraven despeses “por 10 jornales de viña manifestados para combatir la filoxera”. Relacionades amb la vinya veiem quantitats anotades corresponents a “una losa para la mulassa” o el rebut del manyà per una balda per a la mulassa. Altres despeses eren destinades a mones de cal Caba o, el novembre de 1891, per l'enterrament i funerals del germà Pau.

En aquelles mateixes dates es registraven dividendes de l'empresa cotonera barcelonina La España Industrial i, temps després, tres pessetes destinades per erigir l'àngel del campanar de Vilanova. També hi trobem un apunt comptable corresponent a la meitat del regal de casament de la filla de Cristòfol Almirall i les despeses corresponents a “dos lagares de la Masia Padruell”¹³ i per les garrofes de la collita de la Masia Padruell. També són ben significatius els registres del 14 de juny de 1891 destinats a sofre i sulfat de coure per la “defensa de la fil·loxera”.

¹³ Un lagar és un cup de raïm

El 1893 es constata un pagament al “cura párroco de Villanueva por Misa de angel y entierro del niño Joaquin Foradada y Coll” i el desembre es registra la subscripció al *Diario Brusi*.¹⁴

En aquells anys es constaten diverses despeses per treballs a la vinya. També destaquen la compra de malvasia a J. Miró de Sitges, els pagaments per la verema a la finca del Padruell o treballs a la premsa de la Masia del Notari.

Altres despeses de 1895 i 1896 corresponien a la subscripció al rellotge de l'esglèsia o a la prolongació de la rambla.

Altres despeses domèstiques eren: dentista, excursión a Montserrat con mis hijos, una alfombra de Bruselas, pañuelos de bolsillo, viaje a Barcelona, piezas de música para piano, medias y sombrero para Cármen, tres calzoncillos, regalo de boda, un paraguas de seda, drets de matrícula de José Oriol a Medicina, hospedaje de José Oriol, corte de vestido para Carmen, loteria de Navidad, una cafetera rusa, un barril de vino de Jerez, un corsé para Carmen, un sombrero para J. Oriol, redención del servicio militar a mi hijo J. Oriol según carta de pago [1.500 ptes el 1898], primer semestre de conferencia de Señoras, primer trimestre de pensión de J.Oriol en Colegio Samá, compra de un pantalón, cuadro al oleo de Miró y Lleó (uvas) o compra por mediación del corredor D. Juan Juandó.

Les despeses corresponents a entitats ocupen també un lloc destacat: Biblioteca Balaguer, assegurances de La Catalana, cuenta de Soler y Cia (Acueducto, Companyia d'aigües), Acueducto Príncipe Alfonso, cuota del Círculo Villanovés per sis mesos , subscripció i palco de l'Orfeó Català, Diario de Villanueva, Casino Artesano, Ateneo o Sociedad Anglo-Española.

¹⁴ El Brusi era el nom popular que rebia el *Diari de Barcelona*, fundat el 1792 per Antoni Brusi

Acabem aquest capítol amb el quadern d'anotacions que ens ha arribat de Salvador Coll i Puig, cosí germà de Josep Oriol Puig i Ivern. La llibreta venia encapçalada amb el text “Por curiosidad apuntado por Salvador Coll y Puig”. Salvador Coll hi anotava despeses corrents entre els anys 1862 i 1895.

Hi ha 31 pàgines escrites amb els diferents conceptes de despesa i el seu valor. Els dos primers anys els apunts estaven mensualitzats. En diversos exercicis els apunts s'han registrat posteriorment, doncs les anotacions comptables estan ordenades de major a menor quantitat. En tots els casos al final d'any es totalitzaven les despeses.

També cal ressenyar que en els anys 1863, 1868, 1873, 1883 i 1890; al marge dels apunts anuals hi havia un apartat on s'indicava “Balance de lo que pertenece a Salvador”, una mena de llistat d'actius i bens patrimonials i que hem reproduït a l'Annex I. Els apunts son en castellà, amb alguns mots o expressions en català.

Probablement, el contingut no sigui del tot exhaustiu, però sí coherent amb l'anunciat del títol “por curiosidad”.

No és el nostre propòsit fer una anàlisi detallada de les despeses any rere any, ni treure'n conclusions de caire econòmic. La única voluntat és oferir una llista més o menys completa de conceptes de despesa agrupats temàticament i que ens donin una informació precisa de la vida i activitat quotidiana de Salvador Coll. Els conceptes més extesos son aquells que es refereixen a les despeses domèstiques i els dedicats a l'explotació de la terra. Hem transcrit les notes tal com consta en els originals.

De les despeses domèstiques:

25 pañuelos, al sastre, tabacos y cigarros, ropa y sastre, vestido a la hermana, sabanas y toallas, para la Noya Maria un vestido, de aceyte, tabaco y billetes, carbón coke, carbón encina, telas de caza, tocino, aceyte y tocino, ropa y camisas, 45 cuartanes de aceyte , medico, reparto del Diario a Pauet, alpiste a 7 pesetas cuartan, alpiste, regadoras embudo y jarro de lata, billetes de Loteria, pantalón verano, tocino y butifarras, encuadernar Historia Natural 8 tomos, hierros vidrios copas y loza, afinar los pianos, ramendar telas, candelas (velas) esterinas, alpiste y panizo, esteras, colección de caza, paraguas, petroleo, de feria a la nena, de limosna a Murcia, Mozo Gregorio, gallinas y papas, tabacos y jabons, Un decimo Billete Navidad, Un sombrero seda, Monas Caba, Pajaros cuidar de 20 10 vivos, Gastos mios y pan, cartuchos, Sombreo Castor, Fira nena, Ojalatero lampista, Grifols loza y cemento, Quevedos lentes cristal roca, leña, anteojos de oro, Targetas visita, Espejuelos de oro, Llanta Parany, Jaula de la prensa, Dos bragueros, Presbitero Cuscó por misas, A la Fonda de España, Bartumen prestado, Monasterio de Montserrat, Banco de Barcelona, Tartanas, Criadas, Sastre para criados, Tocino y longanizas, Cuadro San Pablo con estampa, Micolau.Carga y tartanas, Papel de timbre, Azucar blanco, Tocino Campamá, Diario Brusi, Pollos, Anteojos lentes, Pugal aram, Cadiras del Nunci, Saitons anchoas, Sombrero de copa, Diccionarios Frances-Español, Jabones brea, Contribución, Notarios, hipoteca censales, Por derecho de dos Escrituras una de herencia ...

De l'explotació de la terra:

Contribución trabajo de tierras alisar marxe , trabajos de tierras, de ordi, rebasa viña del forat, binasa, costó la mulasa de la viña, arreglo de canteros barandas al huerto, cal, por cuenta de botas 8 ½ cargas, por el marxe viña

Estany y trabajos sinia, un tanque al huerto casa Puig, 27 matas de olivo, regalo de 2 barriles mosacatel a Ppe, Saca guano, Armadura del curró Era Masia Torrents, ladrillos para las botas Sallé, pozo y cisterna, el marxe viña, Rosell 6 Botas y espiritu 1/8 de carga, composición de una bota, garrafrones y botellas, Derechos y Escritura de compra de Sinia y La Coma, Comisión venta viña Prat, Alquitrán pintar hierros emparrado y rueda, La viña a Jose Ricart, Rueda de la Sinia engravación obras casucho, Escritura viña Ricart, Espiritu vino, Arboles frutales, Cubas alquiladas, Espiritu a Font, Sacos para garrofas , Sillas y tinas, Guardia jurado, Tonelero, Reformar la Prensa, Portadoras 5 pares, Olanda, Purtadoras , Molina, azufre y sulfato de cobre, $\frac{3}{4}$ depipa mandé a Nuevitas, Espiritu de vino y de brisa, Cal en piedras, Olivos de Lérida, Purtadoras y tonelero, Contribución y tierras mulasa Diablo y Sinia, 25 sacos Azufre y Noria, Uvas a parceros, Bomba de la Masia, Salvado para los bueyes, jaula para conejos de la Masia, Burra aperos (?), Por compra de 8 Cordobas a Málaga, vendimias masia y aquí, Sinia una rueda de hierro ...

Dels mobles i decoració:

Sugranyes pintor , Labamanos piedra, sillón y sofá comedor, cocina de hierro, una caldera, mesa de marmol, vinagreras y dos llaves de paso, un coco para gaz al comedor, tres escupideras cristal, Picas piedra Parany y Masia, sillas caoba Suñe, Por forrar el sillón sin el género, Rollo estera, Embalage y conducción de muebles Padruell, Cortinas del balcón ...

D'aspectes familiars i viatges:

Bautizo y ropilla, Bautizo Abi, Mari y hermana su santo, Entierro Josefina hija del hermano Gabriel, Entierro de Prima Munda, Casó Noya Sinia,

Un traje a Engracieta, Entierro y funerales de Padre (1883), Casorio hija Munda, Nincho que dice familia de Coll y Puig, Engracieta fira, Nincho y capilla Pablo pagó la mitad, Entierro funerales de mi Hermano Pablo (1891) , Marmolista a cuenta del Panteón, Sobrina Maria, Escrituras Notario Torrents, Maria Sendras su entierro y funerales, Mi testamento por el Notario Dn. José Fontanals, Funerales a Joaquina y al niño misa de angel, J.Furadada, A Barcelona para lamparas para gaz, paseo a Olesa y Barcelona, paseo a Puigcerdá, paseo a Barcelona, Virgen y viajes a Barcelona, viaje a La Granada, viajes a Argentona ...

D'obres i serveis:

Obras como acera de piedras, remendos, por obras y remiendos, pintor, carpintero y albañil, claravoya sotea, Aceras patios dos de la Marina, Terrisa y cemento, Guibernau cubierta marina y tanque, Manyá, Saldo de la Capilla nº10 al Marmolista, Pintar puertas y persians a la Masia, Carpintero Eudaldo, Renta de 1 ½ plumas de agua, renta del agua , agua arrendada, arriendo de una pluma de agua, Renta de una pluma de agua Cap de Creu, Pablo Soler agua rendada y llave ...

De qüestions relacionades amb la ciutat (en parèntesi l'any de l'apunt):

Casa Amparo limosna (1875), Gumá monumento (1880), Una acción del Banco de Villanueva (1881), A la suscrion fuentes publicas agua Tomas (1881), Castillo de fuego (1882), Chiquets de Valls fiesta mayor (1882), Monumento Ventosa (1882), Estatua de Cabañas (1889), Iglesia de Mar 2ª vez (1889), A sufragios Amparo, Hospital y Patronato (1892), Angel Negra (1892), Reloj para la Iglesia (1895) ...

3. L'entorn i les circumstàncies

Notes vilanovines

Vilanova i la Geltrú es va transformar profundament durant el segle XIX. Fou una mutació progressiva però contundent. L'emigració americana, la repatriació dels capitals comercials, el naixement de la indústria cotonera i la inversió en infraestructures, canviarien la fisonomia i l'evolució de la ciutat: distribució de gas per l'enllumenat, abastament d'aigües potables, carreteres, la línia del ferrocarril amb Barcelona, l'obertura de vials públics, casinos i entitats semblants, el Carnaval... Havia nascut l'Havana Xica, i amb ella emergia una ciutat plena d'oportunitats de la que, en molts aspectes, encara en som hereus.

Acabant-se el segle XVIII la ciutat comptabilitzava al voltant de 7.600 habitants. A l'equador del nou segle XIX ja se'n registraven uns 9.000. Però, si cerquem dades més significatives de l'evolució demogràfica de la ciutat, cal anar fins el 1857. Aleshores, la ciutat tenia 11.395 habitants. Tal com indicava l'historiador Josep A. Garí: "Villanueva progresa muy poco en población; pues tengo datos irrecusables para afirmar, que el mismo número de habitantes, poco más o menos, había en ella, en el año 1820 que en los años 1830, 1840 y 1850; y solo desde el año 1850, nuestra villa ha aumentado por los forasteros que han acudido a ella, atraídos por la industria algodonera".¹⁵ De fet, l'estanqueïtat en l'evolució demogràfica era

¹⁵ Garí, 1860; p.73

atribuïda als moviments migratoris a Amèrica: “Villanueva no aumenta en poblaci3n porque la frecuentada via de Am3rica la desmiembra”.¹⁶

Així les coses, la ciutat continuaria expandint-se fins el 1880 quan es comptabilizarien fins les 13.800 persones. Despr3s vindria la davallada provocada per la crisi financera, la inestabilitat de la ind3stria cotonera, la plaga de la fil·loxera, els conflictes colonials i altres fets. Vilanova arribava al segle XX fixant una poblaci3n de 11.971 habitants l’any 1900.

La Vilanova vuitcentista, per3, es va posicionar al mapa amb autoritat i lideratge malgrat els problemes enumerats i les tres guerres carlines. Aquella bona sintonia econ3mica es projectaria en totes direccions.

Així, el 1850 Josep Pers i Ricart fundava el *Diario de Villanueva y Geltrú*. Aquella Vilanova consolidava el seu creixement en el desenvolupament d’una potent ind3stria t3xtil de filats i teixits de cot3. En el capítol corresponent a la Vilanova industrial detallarem la cronologia i evoluci3 dels principals establiments fabrils.

El 19 de març de 1851 es constituïa al carrer de la Merc3 el Casino Artesano. El socis dissidents creaven dos anys m3s tard el C3rculo Villanov3s, precedent del Foment Vilanov3, en el nou edifici aixecat a la plaça de les Cols per Joan Samà i Martí.

Entre 1833 i 1840 el país havia viscut els efectes de la primera guerra carlina. Els moviments duaners de 1860 ens indiquen que els principals productes entrats per la platja vilanovina eren: farines, arr3s, garrofes i fustes de castanyer o aros de ferro per a la construcci3 de les b3tes. En relaci3 a les sortides, les mercaderies principals eren els vins, aiguardents i b3tes buides.

¹⁶ Ib.

Un dels esdeveniments esmentats per Puig Ivern era la inauguració del nou altar major del temple de Sant Antoni Abat, obra de Josep Oriol i Bernadet.

Un element que distorsionava greument la vida ciutadana del moment son els efectes dels avalots derivats de les guerres carlines. Així ho esmenten els dietaris de Josep Ventosa i Massana el 15 de juny de 1842: “se pronunció Villanueva a favor de D. Juan Prim y en contra del general Espartero”. La ciutat mobilitzà les tropes dels sometents en contra del Duque de la Victòria i, en contrapartida, el gruix dels representants de l’ajuntament vilanoví foren tancats a la Ciutadella de Barcelona. Els dietaris de Josep Ventosa i de Jaume Carbonell donaven notícies concretes d’aquell conflicte: “salió la primera compañía de solteros por Igualada con objeto de agregarse al somatén general contra Espartero” [Ventosa, 23 de juny de 1842] o “la capitulación de Barcelona después de haber sufrido dos meses y medio de bombas y balas” [Carbonell, 20 de novembre de 1843].

El 1844 s’iniciava l’enderroc del convent dels Caputxins adquirit per l’americano Josep Tomàs Ventosa. A títol de curiositat, l’abril de 1845 Ventosa i Massana recollia la següent notícia: “En las peñas de S. Cristóbal y playa llamada dels frares cogieron una leona marina”. La mateixa notícia, amb alguna variant, era recollida al dietari personal de Jaume Carbonell Saavedra: “Cinco marineros cogieron a las rocas de San Cristobal un grande pescado, el cual dicen ser un Lobo Marino”.

En aquella època es multiplicaven els aldarulls pels sorteigs de les quintes. El juliol de 1845 s’obriren les presons i es repartiren armes entre la

població. El març de 1846 “desembarcaron en esta un cuerpo santo y lo llevaron a casa de D. Juan Torrents de Papiol”.¹⁷

L'octubre del mateix any, i amb motiu del casament de Isabel II con el seu cossí Francisco de Asís es proclamaren dos dies de festa.

Carbonell ens diu que per la Festa Major de la Mare de Deu de les Neus “fué tan sumamente fría que no se había visto nunca, ni los gigantes salieron”.

El 1851 es celebrava amb repic de campanes, música i il·luminació de carrers la mort d'un dels caps de la insurgència cubana. I es que la ciutat tenia masses interessos a la illa caribenya!.¹⁸ El 1852 les cartes entre Vilanova i Cuba recollien la notícia de la racionalització de l'ús de les monedes “de calderilla”. Era la unificació del sistema monetari espanyol. Com indicava Josep Oriol Puig als seus cosins en carta d'octubre d'aquell any: “desde el dia 22 al 25 del corriente en todo el Principado de Cataluña las clases menesterosas cambiaban cuatro duros de piezas de seis cuartos de cuatro y de tres por ser moneda provincial en moneda Nacional”. A Catalunya coexistien lliures catalanes, sous, diners, quartos, xavos ... Fins el 1868 no s'introduiria la pesseta, gràcies a l'impuls de Laureà Figuerola, aleshores ministre de hisenda.

Entre agost i setembre de 1854 l'epidèmia de còlera-morbo assotava la ciutat i deixava un rastre de mort. La crònica que en va fer Teodor Creus i Corominas quantificava 899 defuncions.

Però els fets polítics marcaven el ritme del país i entre l'any 1854 i 1856 s'obriria el període conegut històricament pel bienni progressista amb l'aixecament contra Isabel II i el triomf de Baldomero Espartero, Duque de

¹⁷ Es refereix a la relíquia de Santa Constança, encara avui dipositada a Can Papiol, convertit en Museu Romàntic

¹⁸ Es tracta del cabdill insurgent Narciso López, de qui en parlarem més endavant

la Victoria. Josep Ventosa en donava notícia el juliol del 54: “cantose el tedeum por el triunfo de la revolución. Se hicieron tres días de iluminaciones y hubo músicas. En diferentes partes se veia el retrato de Espartero como si fuese un santo”. Jaume Carbonell, per la seva part, certificava el final d’etapa el juliol del 56 amb el cop d’estat del general O’Donnell contra Espartero: “según la dimisión hecha por el Duque de la Victoria en 14 de Julio y admitida por la Reina y haber nombrado en su lugar al general O’Donell, ha habido grandes transtornos”.

La dècada dels seixanta s’obriria amb la notícia de la concessió de la línia del ferrocarril per Vilafranca del Penedès, una empresa que contribuiria a la decadència de la platja vilanovina, la indústria dels boters i la navegació de cabotatge. Feia molts i molts anys que la platja de Vilanova era la sortida natural dels vins i aiguardents del Penedès interior. A la part dels actius, però, destacava la inauguració el 1861 del subministrament d’aigua potable a la població, canalitzada des de prop de l’Arboç. Una obra impulsada per, entre altres, Cristòfol Raventós, gràcies a la deixa de l’americano Josep Antoni Vidal. La fita fou festejada durant diverses jornades.

Però aquell any també arribarien els efectes derivats de la fam de cotó provocats per la guerra de Secessió nord-americana. La falta de cotó produí l’aturada intermitent i continuada de moltes de les fàbriques tèxtils de la ciutat. També vindrien les plagues de la vinya, la malura o la fil·loxera, o la desestabilització dels mercats protegits de les colònies americanes arran de les mobilitzacions dels independentistes cubans. El 1880 culminava amb èxit la segona canalització d’aigües potables. Una empresa promoguda per l’industrial Manuel Tomàs que portava l’aigua des de Santa Oliva. El punt àlgid del XIX l’assolí Vilanova el 1881 amb l’arribada del ferrocarril des de

Barcelona i que després s'allargaria fins a Valls. El mateix any de l'arribada del ferrocarril es fundà el Banc de Vilanova, que s'afegí a la Caixa d'Estalvis de Vilanova promoguda per l'Ateneu de Vilanova el 1877 i, un any després, es celebrava l'Exposició Regional de 1882. S'havia tocat sostre !. Després vindria la crisi financera, la fil·loxera, la crisi industrial i els conflictes obrers ...

A nivell polític guanyava força l'enfrontament entre sectors proteccionistes i lliurecanvistes. Entre els primers s'hi alineaven aquells que exigien mesures de protecció dels productes manufacturats al país – especialment els tèxtils – davant la importació dels gèneres acabats procedents d'altres indrets d'Europa. Un dels primers apòstols del proteccionisme fou l'industrial vilanoví Josep Ferrer Vidal, qui en aquests versets acusava els lliurecanvistes d'abocar el país a la misèria: “Lamentar la emigración, no su causa verdadera, la importación extranjera , que mata la producción”.

Finalment, incidirem en tres elements - recurrents a les cartes de Josep Oriol Puig – que ens il·lustren al voltant de la Vilanova de l'època. Un primer, relacionat amb les distraccions quotidianes, ens parla de la caça amb paranys a les rodalies de la ciutat. Un segon es refereix a les sempre presents festes de Carnaval i, finalment, la incidència sobre el territori de la guerra dels matiners o segona guerra carlina (1946-1949).

Dels paranys de caça:

La caça amb paranys era una afició compartida per Josep O. Puig i molts dels seus coetanis. La manca de distraccions de l'època permetia poder dedicar-se a aquesta activitat de temporada que, alhora, contribuïa a dur un plat a taula.

Per il·lustrar que no es tractava d'una activitat aïllada, molts anys abans – el 1790 – ja és esmentada àmpliament per Francesc Papiol en les seves respostes al qüestionari Zamora:

A más de estas cazas, hay la de los pájaros de pasa, que por los meses de Septiembre, Octubre y Noviembre se cogen en abundancia con redes y reclamos, habiendo cazador que en un día de pasa cogerá 20, 30 y a veces más docenas de ellos. También por aquellos tiempos van los cazadores en los días de viento de Poniente con una red sola, però más ancha y larga que las otras, que llaman FILAT, sin reclamo alguno, a la caza de los COLLS, dicha así, porque cogen los pájaros en el vuelo, por ir pegados al suelo [...] Del mismo modo con una red sola se cazan las golondrinas, però en las llanuras, o campos donde los árboles no les impiden su rodeo, ya que van casi pegadas al suelo, en los meses de Septiembre y Octubre, que son los de su pasa, y hay hombre que cogerá en un día 25, 30 y aún más docenas de ellas sin otro aparato que la sola red .¹⁹

D'aquesta afició en parlava Josep Oriol Puig en una de les seves cartes:

Hace ya tres dias que el sol no molesta porque como tiempo de cacera con mi hermano tenemos dos Parañs, uno de piola y otro de Coll. El de piola lo tenemos a medio camino de S.Gervasio frente a la huerta de Papa, pero no hemos hecho aún ningún día de cacera ni regular porque no pasan pájaros como algun tiempo pasaban. Ayer fuimos als Colls y no tuvimos ni el gusto de parar. Antes de ayer fue buestro Sr. Padre y de una tumbada cogió 14 Pardillos y no volvió a tumbar als filacs (sic) dels Colls los hemos puesto a S. Cristobal y le hemos dicho a vuestro Padre que bien puede ir todos los días y que el dia que nosotros veamos el viento mastral por la mañana será el dia que iremos y así se va pasando en ésta Villa , que no hay ningún otro objeto en donde poderse uno distraer.

(Vilanova, 17 d'octubre de 1842 a S.S. Puig hermano y Comp., Puerto Príncipe)

¹⁹ Orriols, 1990; p. 63

I just un mes després es lamentava de les dificultats d'aquesta pràctica per l'excès de caçadors i la manca d'ocells :

Yo dentro de tres dias pienso pasaré a Barcelona a invemar pues que va pasando el tiempo de la cacera aunque esta no ha sido nada grande por los muchos cazadores hay y ser muy pocos los pajaros an pasado este año con respecto a los que pasaban ahora años. Mi hermano creo también irá a invemar a Barcelona a principios del mes.

(Vilanova, 17 de novembre de 1842 a Sr. Jaume Andreu i Xiqués, La Havana)

Una altra carta que ens remet a aquesta pràctica l'enviava Jaume Andreu, en retorn des de l'Havana a l'atenció dels Srs. Martorell y Bofill a "Puerta del Mar" amb instruccions "para entregar a D. José Oriol Puig e Ivern, ausente a su hermano D. Felix Puig. Barcelona. Por el Bergantín Curro. Capitán D. Fulgencio Mora".

Ignorem si els retrets eren seriosos:

Su hermano Félix que lo estaba esperando en Villanueva con los paraños, me alegraré que uno y otro se diviertan bastante mientras yo estoy sufriendo las majaderias de los tierra-adentros, vuelta bajeros y aurrados guajiros como dice el otro su hermano; pero no hay cuidado que algun dia jorcaran (sic) blancos, como dicen los tiznados. ²⁰

(Jaume Andreu i Xiqués a l'Havana, 25 de novembre de 1842 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Del Carnaval i altres festes:

Òbviament, i tractant-se de Vilanova i la Geltrú, a les cartes de Josep O. Puig no hi podien mancar referències al Carnaval local. Un tema que ha estat objecte d'estudi i atenció per part de moltes persones. De fet, haurien

²⁰ Entenem que l'expressió "jorcaran blancos" vol dir ahorcaran blancos, en boca dels "tiznados", o sigui tiznado o ebri

de passar encara més de 150 anys perquè un dels seus descendents – l’Oriol Puig i Almirall – publicqués el reeixit volum *El Carnaval vilanoví. Dades per a la seva història*.

El Carnaval, doncs, estava sempre present i ,a voltes, i malgrat les adversitats, condicionava viatges i activitats. El cert és que ingú estava content. Els d’aquí es queixaven de la seva dissort, i els d’allà es planyien del seu destí:

Ay primos, dichosos vosotros por una parte que estais disfrutando de la tranquilidad. No resulta lo mismo en esta desgraciada Provincia que a cada momento hay algun susto, pues desde el Domingo en esta Ciudad hicieron cerrar todas las Imprentas menos una y los principales Redactores estan presos; a cada rato alarmas entre Paisanos y Militares. Yo lo que anelo es que me dejen pasar que me parece que ni el Santo Carnaval de Villanueva me detendrá en esta Provincia pues tengo sacadas mis cuentas y para el dia 24 o 25 del presente pasar a Marsella y desde allí veré la niebla de esta desgraciada España, pues nunca he visto los ánimos tan desanimados y descontentos.

(Barcelona, 2 de febrer de 1843 a Srs. Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Certament, si el Carnaval podia condicionar alguns moviments, també és cert que l’èxit del Carnaval anava molt lligat a l’estat d’ànim de la població. L’estabilitat a Cuba, la bondat de les collites, els conflictes polítics o la situació de la indústria, eren aspectes que podien contribuir a la puixança o la decadència de la festa. Així ho explicitava la carta que Puig Ivern enviava als Srs. Puig Hermano y Compañía a Puerto Príncipe el 16 de febrer de 1843: “Hace cuatro días que estoy en esta Villa para pasar el Carnaval [...] Los ánimos no estan nada contentos por lo mucho que se habla de la introducción de los algodones, y así estamos esperando el mes de abril con la opertura de las Cortes aver (sic) que se determina”.

O, com hem dit, la correlació entre el lluïment del Carnaval i les collites de raïm i la producció de vi::

En esta estamos pasando el Carnabal (sic) y las diversiones no van como eran algun tiempo, pues aunque hace un tiempo hermosísimo no se ven comparsas y los disfraces que se ven llevan vestidos que no valen un real y esto que este año los hacendados se hacen ricos pues que como la cosecha del vino de ha perdido en muchas partes, se paga el vino en esta a cinco duros.

(Vilanova, 19 de febrer de 1844 a S.S.Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Malgrat tot, el Carnaval no era ben rebut per tothom, com manifestava Francesc Papiol el 1790 a les respostes al qüestionari Zamora:

Sólo en algunos días hay danzas a lo que nos acercamos al carnaval, però se han ya dejado en mucha parte (ojalá se desterrasen del todo) desde las piadosas órdenes del Monarca de Gloriosa Memoria Don Carlos III (que en paz descanse) cuando privó las máscaras, incentivo de la disolución, reliquias de la idolatría, y teatro de todos los males”²¹

Josep O. Puig feia esment d'altres festivitats de la ciutat: Sant Antoni, Sant Joan o la Mare de Déu de les Neus. Ben il·lustrativa era la carta de gener de 1842 relativa a les festes patronals de Sant Antoni Abat, que ja hem relatat en un altre moment.

El 9 de gener de 1845 Josep Oriol Puig enviava a Jaume Andreu i Xiqués de Canet de Mar, el programa de les festes de Sant Antoni, advertint-lo que: “ aun seran más magníficos de lo que lo explica el programa porque hay empeño que sea todo en grande para que se hable [...] y más que de la fiesta del Santo al Carnaval solo median 15 días que creo se divertirá Vd.

²¹ Orriols, 1990; p. 83

porque lo que es Carnaval hablándose del de esta Villa es lo mejor que hay pues hay más numero cuasi de forasteros que vecinos”.

Veiem, per tant, que aquells avantpassats gairebé connectaven la Festa Major de Sant Antoni – sempre tinguda amb aquesta consideració – amb les festes de Carnaval. Així, doncs, a les penes, punyalades.

En altres moments, era la festa de Sant Joan que cal tenir en compte: “[...] porque llegaría a buen tiempo por estar muy inmediato el S. Juan que aunque las diversiones no sean como eran algun tiempo siempre se aviva un poco la venta”

En una carta d’agost de 1844 parlava del seu germà Jaume i germana Dolors: “que vinieron a esta villa para pasar el dia de Nra. Sra. de las Nieves que es la segunda fiesta mayor. Les gustó mucho la Villa por lo grande de ella y de las hermosas calles que hay”.

Com queda explicitat en aquesta i altres anotacions, la festivitats de Sant Antoni Abat era considerada la veritable Festa Major de la ciutat, tot i que de vegades passava “sin ningún lucimiento”, alhora que la Mare de Deu de les Neus era considerada “la segunda fiesta mayor”.

Altres particularitats contribuïen a prendre partit, com insinuava aquesta carta enviada per Josep Oriol Puig als seus cosins de Puerto Príncipe el 22 de gener de 1846: “Se está haciendo el altar mayor nuevo y dicen lo estrenaran por la Virgen de las Nieves que haran fiestas [...] La gente de esta población no está de buen humor por cuanto algunas personas no quieren pagar por el reparto que se hizo por la Junta y amás por la contribución tan crecida que debe este año principiarse a pagar con el sistema tributario”.

Com veiem, Josep Oriol Puig aprofitava en moltes ocasions la referència a les diverses celebracions per parlar de l'estat d'ànim dels seus conciutadans. Una apreciació que ja havia fet Jaume Carbonell Saavedra en el seu dietari , en les anotacions corresponents a febrer de 1844: “Este es el primero de Carnaval; se hace lo mismo que los otros años, a pesar de estar en la situación tan mala”.

O un altra de febrer de 1849: “El Carnaval ha sido demasiado Bueno, atendida la razón en la crisis en que nos hallamos”

Finalment, anotem aquest apunt de Josep Oriol Puig en relació al seu cosí Gabriel: “Hemos entrado en las diversiones del Carnaval y Gabriel disfruta que es un contento, pues no puede dar tanda a tanta máscara como continuamente está rodeado, así es que las reuniones (que) hay en los Casinos es el que se halla más favorecido que ningún otro joven [...]”.

De la guerra dels Matiners:

Com hem avançat, un comú denominador en l'intercanvi de cartes entre Catalunya i Cuba era calibrar en cada moment l'impacte dels conflictes polítics o militars que, a una o altra banda de l'Atlàntic, generaven un clima de intranquil·litat i angoixa que, més enllà dels efectes sobre les persones, no afavorien de cap manera les transaccions comercials. Si a Cuba el fenomen a considerar eren els continuats aixecaments de la insurgència contra l'ocupació colonial, a Catalunya les preocupacions venien de bracet de les guerres carlines i, en el cas que ens ocupa, especialment la segona guerra carlina o guerra dels Matiners entre 1846 i 1849. Les carlinades del segle XIX havien provocat un alt grau de inseguretats , molt especialment fora dels municipis. Això provocava el

bloqueig de persones, mercaderies i correspondència. Les notícies que sovint arribaven de Barcelona tampoc contribuïen a millorar la situació.

L'origen de la segona carlinada fou el casament de Isabel II l'octubre de 1846 amb el seu cosí Francesc d'Assís de Borbó. Hi hagué l'aixecament guerriller de Tristany a Solsona el setembre de 1846, tot i que altres situen l'inici de la guerra en l'assalt del mateix Tristany a Cervera el febrer de 1847.

A Catalunya, més que la qüestió dinàstica, el que estava present era la crisi agrària i de subsistència subsegüent a les males collites i l'increment de preu del pa. No eren menors les crisis associades al sector industrial, especialment el tèxtil, ni l'oposició ciutadana a la gestió de les lleves militars, motiu de gran intranquil·litat.

Per tant, a Catalunya, la segona guerra carlina es convertí, també, en una revolta contra el govern. En aquest sentit hi hagué arreu del territori l'aixecament de molts guerrillers que tenien el suport de les classes populars.

Malgrat tot, els problemes de inestabilitat política havien començat molt abans, i així és feia present a la correspondència. A través de les cartes de Josep Oriol Puig n'observem diversos exemples:

Estaba Barcelona entonces que parecia una Babilonia. No dejaban salir ningún hombre y las mujeres salian únicamente con los encapillado.No despachaban pasaportes y en la entrada del despacho continuamente había más de mil personas esperando [...] Estuve en Barcelona hasta el día 24 día en que corria la voz que bombardearian la Ciudad y pude conseguir pasaporte por mano del Diablo y embarcarne con 23 mujeres que traje conmigo y desembarcamos a las 12 del día a Sitges y desde allí venimos a pie a ésta Villa [...] Se calcula a más de ochenta mil personas las que se esparramaron por los pueblos vecinos [...] El día 3 del presente mes mi hermano y yo paseando por el campo santo a las onze del día, serian las

onze y media que oímos como cañonazos. El viento era Levante, pusimos atención y oíamos perfectamente un continuo cañoneo que no nos quedó duda que bombeaban Barcelona [...] Solamente han pasado por las armas a 14 individuos.

(Vilanova, 17 de diciembre de 1842 a Srs. Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Passaria temps abans que Josep Oriol Puig tornés a fer esment d'aquella mena de problemes. Ara ja, en ple conflicte de la segona carlinada. La situació desaconsellava els viatges terrestres i afavoria la comunicació entre Barcelona i Vilanova per via marítima.

Per contextualitzar els fets del moment, prenem el referent de les notes i memòries de Josep Ventosa i Massana:²²

Del 29 de maig de 1847: “Entró una partida carlista al mando de un cabecilla llamado Masguret. Esta vez a los carlistas les llamaban Matinés por haberse levantado antes que los republicanos”.

Del 23 de juny de 1847: “Este día fué secuestrado por cuatro ladrones, de su casa de campo llamada masia d'en Galcerán, D. Antonio Miró (a. Seró) como era de día el vigia del campanario lo observó y dió parte a la Autoridad, la cual dispuso que salieran los carabineros en su persecución y no solamente lograron rescatar al presó, sinó que cojieron a uno de los secuestradores”.

Aquest darrer episodi ja era esmentat per Josep Oriol Puig:

Y sin poder salir del recinto de la población por temor de ser cogidos, pues la víspera de San Juan cogieron a D. Antonio Miró, hijo mayor del viejo Saró y ya se lo llevaban y por confidencia, hubo la fortuna que los carabineros salieron al encuentro de la canalla y lo libraron como por milagro.

²² Dietari de Josep Ventosa i Massana

(Vilanova, 25 de juliol de 1847 a Sr. Pablo y Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Josep Oriol Puig explicava altres episodis del conflicte, contrastats pels historiadors, que també foren rellevants a la Vilanova de l'època, com en aquesta carta del 26 de febrer de 1847 als sus cosins Pau i Salvador de Puerto Príncipe: “Hace unos cuantos dias apareció una partida facciosa y el Domingo de Carnaval entró en Cervera mandada por Tristany, carecemos en ésta Villa de más noticias”.

Com hem dit, el conflicte conicionava de manera important les gestions i el trànsit de mercaderies pel territori:

Al tiempo de embarcar el Sr. Caballer los efectos no pasé a Barcelona por miedo de facciosos pues aunque por ahora no han asaltado las diligencias de esta Villa, el temor de que alguno ha de ser el primero, no quiero yo ser éste y hubiera ido por mar, pero no pudo ser porque hubo ocho dias seguidos viento de Levante y no salió de esta ningún falucho. Ahora en pasando estos días haré modo de ir por mar porque por tierra no quiero esponerme [...] Este año la cosecha de trigo ha sido muy buena y con la libre introducción que dieron al trigo estrangero no hay temor de que falte pan.

(Vilanova, 23 de juny de 1847 a Sr. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Un altre factor derivat dels enfrontaments entre faccions era la intercepció del correu, acció que afectava les comunicacions amb Amèrica. Era la “guerra de les cartes d'Amèrica” que interceptaven els bel ligerants. També havien interceptat la correspondència de Madrid, que posteriorment havien cremat. Aconsellaven d'enviar les cartes per duplicat.

Como el correo salió de la habana el 1º de Junio, la correspondencia que correspondia a éste campo de Tarragona fue interceptada por los facciosos

el día 17 de Julio y quemada en la plaza del Pueblo de Tarrés [a la comarca de les Garrigues] tres leguas distante de Montblanch.

(Vilanova, 29 d'agost de 1847 a Srs. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Tornem a algunes de les notes de Josep Ventosa i Massana que ens ajuden a situar el context del moment:

5 d'agost de 1847: “Este año a causa de la guerra civil, pues habian levantados los partidos carlista y republicanos, no hubo festejos públicos ni procesión”.

27 d' octubre de 1847: “A las 7 de la tarde una partida de ladrones trató de sorprender el café de D. Pablo Albá situado en la plaza de las Nieves esquina a la Rambla, que era el punto de reunión de la gente rica”.

Amb tot plegat, la vida quotidiana és veia afectada en gran mesura i, fins i tot, Josep Oriol Puig va plantejar-se d'abandonar la ciutat, tal com indicava en diverses cartes, com aquesta de 28 de setembre de 1847 enviada als seus cosins de Cuba: “[...] está el tiempo que no tiene ganas de salir uno de su casa por causa de la poca seguridad que hay para viajar y éste es motivo para no haber ido a Barcelona alguna vez que hubiera ido por los encargos”.

O aquesta altra:

Estamos como encarcelados pues no se puede salir de la población sino para pasear por la marina, pues que salir por la parte de la montaña nadie se atreve por causa de los latrofaciosos, pero según parece en todos el presente año podremos estar en paz, pues empiezan a dispersarse los facciosos por la mucha persecución que sufren por las tropas [...] Quiera Dios se acabe la guerra para poder disfrutar en paz pues si durase mucho tiempo la guerra sería preciso las personas pudientes abandonar esta Villa.

(Vilanova, 24 de novembre de 1847 a D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Encetat l'any 1848 sembla que la situació començava a normalitzar-se i les faccions violentes anaven reduint l'activitat.

De tot plegat, el dietari de Josep Ventosa i Massana en deia el següent:

26 novembre 1848: “A las siete de la mañana entraron los republicanos mandados por los cabecillas Baldrich y Escoda”. Marxaren pel camí Molinant cap a Sitges perseguits per una columna de Vilafranca.

2 maig 1849: “Quitáronse los guardias de las torres por considerarse acabada la guerra civil”

6 maig 1849 “A las tres de la mañana dejose oír el toque de campana que llamaba a Somatén”

9 juny 1849: “En la carretera que va de Villanueva a Villafranca y el punto donde se coje el camino que va a la Font d'en Bonet robaron el coche que salia todos los dias para Barcelona (llamado del Antonet)”.

Poc a poc, doncs, la situació anava tornant a una aparent normalitat. Així ho explicava Josep Oriol Puig al seu cosí Gabriel que era a Puerto Príncipe el 21 de gener de 1848: “En esta parece que iremos bien pues que la facción está cuasi exterminada y los pocos que quedan , los más estan tan cargados de crímenes que no pueden tener perdón sino con pagar con la vida [...] Hemos estado cuatro meses sin salir de la población , solamente para pasear por la marina”.

O en aquesta altra enviada el 30 de desembre de 1848 Pau i Salvador Coll: “en la actualidad toda la facción está en alta montaña y con la llegada de muchas tropas que acaban de llegar y haber salido ya de Barcelona el Excmo Sr. Capitán General para dirigir las operaciones hay confianza que muy pronto se restablecerá la paz”.

Finalment, apuntem la carta que el 31 de gener de 1849 Pau Coll i Puig enviava als seus cosins Fèlix i Josep Oriol Puig a Vilanova: “Hoy ha llegado correspondencia de España y solamente hemos recibido carta de nuestro Sr. Padre y como el nos noticia la entrada de los republicanos o matines a ésa Villa y las desgracias hubo y como nada más dice de Vds quiera Dios que no hayan tenido ningún contratiempo entre la familia”.

Vilanova i els *americanos*

Aquelles persones que a Catalunya s'aventuraren a anar a Amèrica a la recerca de fortuna i oportunitats o, senzillament, per a guanyar-se la vida, aviat foren batejats i reconeguts amb el nom d'*americanos* o *indianos*. A Vilanova i la Geltrú, poblacions de les rodalies i altres indrets del país, el nom d'*americanos* es va popularitzar ràpidament, i els seus protagonistes aviat es convertiren en personatges singulars, admirats i odiats a parts iguals, però gairebé mai ignorats pel seu entorn social.

Eren objecte de converses de cafè i de safareig, diana de reconeixements i homenatges, omnipresents a retalls de diari i candidats a gaudir de vides novelades, o no tant. Però aquests darrers efectes, només estaven reservats per aquells que tornaven amb els èxits sota el braç i que, per tant, mereixien el títol d'*americanos*. La resta – una gran majoria – no passarien de ser uns pobres emigrants sense ofici ni benefici.

De tot plegat, i amb una forta càrrega irònica i humorística, se'n feia ressó el periòdic *La Llumana de Nova York* amb una serie d'articles signats per G. Xarel·lo – pseudònim de Samuel Giberga – que amb el títol “Tipus de

Barcelona: los americanos” es publicaren als números de desembre de 1876 i els de gener i febrer de 1877.

Amb acidesa gens disimulada indicava: “Reben també lo Brusi ²³; pero pera enterarse del Sant del dia y de la Gacetilla [...] Estan suscrits a la *Ilustració Espanyola y Americana* pero porque es lo periodich á la moda, porque parla d’Amèrica [...] A aixó se deduheixen llurs gustos, llurs nocions bibliografiques i literaries”. ²⁴

En un altre moment, no s’estava de fer una referència vilanovina:

Lo minyó que corria descals per la platja de Lloret; lo bordegás que s’atipava de rahims en las vinyas de Vilanova; lo xaval que feya taps a San Feliu de Guixols, sofreix una transformació inconcebible, y passat lo temps necessari per a que sos membres siguin aptes á desempenyar las funcions pera que están destinats, se agita, reconcentra sas potencias, fá un esforç, upa ! Apa ! ... y esclata, apareixent en tota sa gloria y esplendor, rodejat de sos corteig d’unsas, y banos, y negrets, y se presenta convertit en tot un americano dit y fét !. ²⁵

Malgrat deixava clar que: “los americanos son com las figas, n’hi ha de moltas menas”, més endavant es mostrava rotund “L’americano es sempre, sempre, - regla sense excepció, infalible, dogmatica – fill d’un mariner, d’un taper, d’un sabater, d’un satrinyoli, d’un menestral, pobre, en fi”. ²⁶

Aquest darrer registre ens duu a constatar l’estreta relació entre els americanos i els mariners. Els navegants –especialment patrons – no eren únicament els responsables i facilitadors de travessies i singladures no

²³ El Brusi, com era popularment conegut el *Diari de Barcelona*

²⁴ Costa, 2006; p.215

²⁵ Ib., p.216

²⁶ Ib., p.213

sempre fàcils, sinó que molt sovint participaven en els negocis i les transaccions.

De fet, l'ordre cronològic de l'emigració americana ens indica que foren els pilots i mariners els que establiren les primeres bases sòlides de la relació comercial entre Catalunya i Amèrica en forma d'assentaments a Cuba. Posteriorment, els seguirien els pagesos i, en menor mesura, boters i altres oficis menestrals i, finalment, el gruix del salt a l'altra banda de l'Atlàntic el protagonitzarien els fills i altres familiars d'aquells que ja havien esdevingut comerciants establerts a l'illa.

Pierre Vilar centrava l'atenció en la figura d'aquells mariners navegants. En aquest sentit, apuntava alguns dels tòpics habituals, sovint ben alineats amb la realitat: “[...] patrons i mariners de barques més atrevides dels quals hom ens diu que es casen després del primer viatge a les Indies i es construeixen la casa després del segon”.²⁷

Capítol a part li mereixia l'expedició del capità vilanoví Cristòfol Farré entre 1778 i 1786: “L'origen de l'expedició és, una vegada més, el ponent vitícola, no pas Reus, aquesta vegada, sinó el Penedès. Totes les persones citades com a subscriptores de les compres de les embarcacions o dels carregaments són *de Bilanova* [...]”.²⁸

Vilar detallava les aventures i activitats comercials de la barca N.S. del Roser amb el capità Farré i el sobrecàrrec Magí Escardó, també de Vilanova, al llarg de la travessia que els dugué a Jamaica, Cuba, Canàries, Argentina, Montevideo, Brasil, Cadis ...

I posava l'accent en el protagonisme vilanoví de l'expedició, amb un comentari final prou eloqüent: “[...] quan hom procedirà a substitucions, a

²⁷ Vilar, 1987; p.161

²⁸ Vilar afegeix: “*Bilanova* és naturalment Vilanova i la Geltrú, port del Penedès”. Ib., p.300

l'elecció d'un pilot, s'adreçarà amb preferència a homes no solament catalans, sinó, si és possible, del Penedès; i en la llarga estada a Cuba, els mariners estan a pensió a casa de Joan Marí, *de Bilanova*; sembla que tot Vilanova s'hagi donat cita a Cuba!".²⁹

Cal tenir en compte que Vilanova i la Geltrú era la quarta població catalana amb més matriculats a l'Escola de Pilots [òbviament, de vaixell] d'Arenys de Mar entre 1779 i 1809. El mateix Pierre Vilar n'ofereix les dades. D'un total de 1.078 matriculats, 1.014 provenien de Catalunya, 47 eren de l'Estat espanyol, 7 d'Amèrica i 10 de l'estranger. Entre el primer grup destacaven els 249 matriculats del propi Arenys de Mar, seguits dels 205 de Mataró. Després vindrien els 111 de Canet, 65 de Vilanova i la Geltrú, 59 de Calella, 41 de Sitges, i així successivament.³⁰

Però, més enllà de l'esperit navegant, molts d'aquells aventurers acabarien implicats – a cavall dels segles XVIII i XIX - en el comerç colonial. Com indicava el historiador Pablo Tornero, ells serien els protagonistes del capital comercial a l'illa caribenya:

La migración catalana va a ocupar en Cuba, ese segmento social, necesario en una comunidad, que por su propio carácter económico y composición social, no es capaz de engendrar en su interior, una capa urbana fuerte e influyente y lo suficientemente amplia, que hoy englobaríamos en el sector terciario, difícil de entender en una sociedad esclavista.³¹

El mateix autor analitzava la posició de 708 emigrants, dels quals 331 eren catalans. La distribució respecte el seu origen era la següent: Sitges (32,3%),

²⁹ Ib., p.301

³⁰ Ib., p.422

³¹ Tornero, 1989; p. 242

Vilanova i la Geltrú (21,5%), Barcelona (14,1%), Mataró (5,7%), Canet de Mar (4,8%) ...

En relació a l'emigració procedent de Vilanova i la Geltrú deia:

Se dedicaban mayoritariamente al comercio colonial, fundando establecimientos en la América cuyo emporio ha sido la ciudad de La Habana, donde la mayor parte de los individuos de las clases pudientes han permanecido muchos años, hasta que favorecidos por la fortuna, han regresado a sus hogares para disfrutar tranquilamente en el seno de sus familias el fruto de sus afanes.³²

Això de “disfrutar tranquilament” és un dir, tenint en compte que la majoria continuarien dirigint el negoci des de Catalunya, o bé s'embarcarien en mil i un negocis com les fàbriques de filats i teixits de cotó, la construcció de infraestructures, activitats inversores i moltes altres que els tindrien ocupats, sovint, fins el darrer sospir.

Més de la meitat dels catalans s'instal·laren a l'Havana. Altres destinacions de preferència eren Santiago , i en grau menor: Puerto Príncipe, Matanzas, Guanabacoa i Bayamo. El mateix autor indicava que més de la meitat dels emigrants declaraven que la seva dedicació era treballar a la botiga d'un parent o conegut.

Els americanos , però, no únicament eren observats atentament pels seus conciutadans, sinó que foren capaços de influir en els hàbits i comportament dels seus veïns. Així ho indicava el vilanoví Francesc Papiol a les respostes al qüestionari Zamora de l'any 1790:

El genio dominante de las gentes del pueblo és dócil, humano y liberal por lo regular, pero cuando emprenden algún asunto saben seguirlo con tesón

³² Ib., p.246

mayormente cuando no les tocan el bolsillo. Algo tienen de fanfarrón cuando vienen de viaje sus marineros comerciantes, que luego quieren apostarlos con los Señores, síguenles sus mujeres, y así ha ido extendiéndose la vanidad y lujo en el pueblo. ³³

Aquest ambient duia altres autors a reivindicar el caràcter beatífic dels seus habitants. Era el cas dels titulars de *Los Misterios de Villanueva* de 1851:

El caràcter de estos habitantes es honrado, pacífico y laborioso, amigo de la hospitalidad y muy religioso: las clases en ella preponderantes son la de hacendados, algunos de bastante consideración ; muchos llamados *americanos* por haber ido desde sus más tiernos años a conquistarse una fortuna en América a fuerza de trabajo y probidad [...]. ³⁴

Era la història més amable dels americanos, lligada a la indústria, les grans explotacions agràries, la contrucció de ferrocarrils i aqueductes, les entitats financeres, la transformació urbanística o la dinàmica associativa. Era, en definitiva, el món naixent de “l’Havana Xica”.

Les definicions, però, són ben diverses, com aquesta de la historiadora Birgit Sonesson, especialista en l’emigració americana:

Según la tradición popular, el catalán que regresaba de las Antillas era un rico hacendado que vivía ociosamente de sus rentas. Se apresuraba a buscar una joven esposa entre la élite de su pueblo y a fabricar una suntuosa casa para demostrar su posición; al envejecer, aseguraba su renombre en los anales del pueblo con alguna obra de beneficencia. Este tipo existía. pero no hay que olvidar que entre las familias con el mayor grado de integración y rotación entre sus miembros a ambos lados del Atlántico, había individuos que crearon fortunas en el comercio colonial sin personalmente pasar largo tiempo en las islas [...]. ³⁵

³³ Orriols, 1990; p.79

³⁴ Pers, 1991; p.20

³⁵ Sonesson, 1995; p.165

La mateixa autora relatava les conseqüències d'aquella activitat i la destinació de bona part dels capitals comercials:

El final de la Guerra Carlista y la paz lograda por el régimen moderado revitalizaron el ambiente propicio para la industria catalana. La protección arancelaria y una creciente demanda en el mercado nacional ofrecieron incentivos para el capital *americano*; luego, en el último cuarto de siglo, el mercado antillano pudo absorber los excesos de la producción. La legislación de 1856, que permitió la formación de sociedades anónimas, dedicadas a la industria, la banca, y ferrocarriles, marca otra apertura para fondos antillanos.³⁶

Però, a finals del segle XVIII, no era fàcil de imaginar aquella activitat frenètica dels emigrants expatriats a la seva terra. El mateix Francesc Papiol manifestava el 1790 que “con todo de ser muchas las familias que por motivo de sus Compañias de Comercio se hallan establecidas en Galicia , y no pocas gentes en la América”, indicava que tornarien “siendo lo primero que procuran en su regreso, habitación pròpia, donde con sosiego puedan en su vejez descansar de sus fatigas”.³⁷

Amb les inversions destinades a la industrialització, les infraestructures i les transformacions urbanístiques del XIX, poc temps els quedaria per reposar. De fet, com ja hem manifestat, molts hi van abocar els seus capitals ... i van perdre.

Però la implicació i la incidència dels americanos vilanovins no només passaria a aquesta banda de l'Atlàntic. Ho testimonien, entre molts, autors

³⁶ Ib., p.166

³⁷ Cal precisar que la burgesia comercial vilanovina establerta a les costes de Galícia i dedicada a les conserves de peix i salaons, era una derivada del comerç de vins i aiguardents amb l'Europa atlàntica (Orriols, 1990; p.44)

com Joaquim Roy que posa en valor la gran contribució dels vilanovins a la Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña amb onze presidents i un fundador. Una societat fundada el 1840, un moment que coincidia “amb l’època daurada de Vilanova i la Geltrú, vila que hom havia batejat amb el nom de l’Havana Xica”.³⁸

El mateix autor apuntava que dos productes destacaven en aquella relació comercial, el vi del Penedès i el sucre cubà, sense desmerèixer el paper del tràfic d’esclaus. I explicita: “per regla general, aquests vilanovins conservaren un elevat grau de lleialtat a la seva vila nadiua”.³⁹

Una lleialtat superior - vistes les coses - al de la pròpia “Siempre Fidelísima Isla de Cuba”, que no trigaria a demostrar que no ho era tant.

I afegia “El *poder de Vilanova* es concentra en els anys immediatament anteriors al *Grito de Yara* de 1868”. Allà començaria el període pràcticament ininterromput de guerra fins 1898, la pèrdua de la colònia caribenya. Com bé indicava Roy: “El fi olfacte comercial dels vilanovins intuï el final de la colònia”.

Cal considerar que cap a la dècada dels seixanta es produí un canvi de tendència en relació a l’origen de la immigració cubana. La majoria, provinent fins aleshores de Catalunya i les Illes Canàries, fou rellevada per altres grups del nord de la Península: Galícia, Astúries, Cantàbria o Navarra.⁴⁰

I altra volta toca recordar aquella majoria d’aventurers que fracassaren en el intent i que la història ha passat per alt. Així ho expresava Dolores M. Pérez Tarrau a l’epíleg inicial del seu treball sobre la nissaga dels Samà:

³⁸ Roy, 1988; p.78

³⁹ Ib.

⁴⁰ Costa, 2006; p.73

El empeño de ganar dinero, mucho y de prisa, llevó a muchos peninsulares españoles a echarse al mar y llegar a las Américas. Desgraciadamente, no a todos les fue dado cumplir sus propósitos. Ciertamente es que algunos volvieron enriquecidos y pudieron envanecerse de sus triunfos. Otros, en cambio, no volvieron; una parte porque pensó que podía permanecer en unas tierras que le habían dado todo lo que no tuvo en la patria lejana, y la otra parte, porque dejó sus huesos en el nuevo continente. Por último, otro grupo realmente numeroso volvió derrotado, dejando atrás la salud y la juventud.

41

Relacions amb Cuba que clavaven les arrels en complexes i sòlides xarxes familiars. Un fenomen ben relatat per l'historiador Oriol Junqueras:

[...] Un altre factor que pot explicar la importància de la immigració catalana a Cuba consisteix en el fet que els catalans ja hi tenien una presència força important [de finals de segle XVIII] i, per tant, molts dels que sortien de Catalunya ja hi tenien parents o amics. Així, en general, cal dir que l'emigració catalana no es feia *a cegues*, sinó que queia sobre una mena de xarxa prèvia de relacions econòmiques i personals. la majoria dels emigrants catalans eren nois joves que anaven a viure i a treballar a la casa i la botiga d'algun parent, en una mena d'emigració en cadena. Allí ajudaven en el negoci familiar, mentre aprenien un ofici. Molts dels suposats èxits d'un individu concret foren el resultat de l'acumulació d'esforços familiars durant dues o tres generacions. ⁴²

Una experiència que – en el cas que ens ocupa - podem identificar perfectament en l'aventura cubana de la família dels Puig i Ivern, que seguiren aquest model fil per randa.

Per tant, és del tot evident que l'emigració americana – especialment la cubana – va condicionar les maneres de ser i de fer dels vilanovins i les vilanovines, a un o altre costat del'oceà. .

⁴¹ Pérez, 2007; p.5

⁴² Junqueras, 1998; p.34

En aquest mateix sentit, se'n feia ressò Teodor Creus i Corominas en cinc cartes publicades al diari *Costa de Ponent* de Vilanova i la Geltrú entre setembre de 1906 i març de 1907, en els quals feia una anàlisi de la llengua catalana durant el segle XIX. Mantenim el lèxic i les formes gramaticals de l'original. De la parla comuna en deia:

L'ús del català fou exclusiu y constant al sí de les famílies de Vilanova y Geltru durant tota la dinovena centuria; sense que s'hi introduís la moda, casi podem dir, que s'introduí a mitjans d'aquella en algunes famílies de Barcelona, de parlar el castella (y resultar en molts casos, lo que'n diem ara llenguatge de municipal) per l'estulta creencia de qu'aixó vestic més.

I les influències colonials, no hi eren exemptes:

L'única alteració parcial que sofrí la nostra parla en el según y derrer ters d'aquella dita centúria, fou principalment en els noms de fonts; y aixó, més que per influència dels castellans de la metròpoli, per la dels vilanovins que retornavan de llurs explets comercials a les illes de Cuba y Puerto Rico y alguns altres punts de les que foren nostres colonies. Els Josephs tornaren Pepitos; els Franciscos, Panxos; els Bartomeus, Bartolos; les Gertrudis, Tulas; les Concepcions, Conxas, etc ... y l'agenollarse torná arrodillarse, llamar l'atención el cridar-la i altres per l'istil

Referent a les relacions epistolars entre els membres d'una mateixa família –cas que ens ocupa– el fenomen, segons Teodor Creus, va agreujar-se encara més:

Hont sobrevingué més sobtada y radical variació fou en la correspondencia epistolar entre els membres d'una mateixa familia [...] La causa d'aixó seria tal volta que'ls mestres de primeres lletres ab que comptava aquesta població cyudarian molt en tot el sigle XVIII y primers anys del XIX, d'ensenyar a llurs deixebles la llengua nadiua, mentres qu'enlluernaments

forasters, y'ls atzars de una politica xorca, dels anys 1821 al 1834, feren oblidar a mestres y deixebles els interessos fonamentals de la nostra nacionalitat.

En un altre moment ja hem fet referència que el castellà era l'idioma utilitzat a les cartes dels Oriol Puig entre Vilanova i Cuba, més enllà d'algunes expressions populars i quotidianes en català, i unes poques cartes creuades, i ja comentades, entre Josep Oriol i la seva mare o la seva germana on, en cap cas, es parlava de negocis i sí d'aspectes domèstics i familiars.

Si bé a través de les cartes dels Puig-Coll hom pot fer-se una idea precisa de bona part dels condicionants del tràfic comercial de l'època entre la metròpoli i la colònia: tipus de mercaderies de importació i exportació, variació dels preus, detalls del transit marítim, estat de les comunicacions terrestres, inversions de capital ...; només de manera molt esporàdica es fa explícita la qüestió dels esclaus o explotació de negres.

Recordem aquí que tot i algunes lleis anteriors que ho regulaven, no va ser fins el 1880 que es va decretar l'abolició definitiva de l'esclavitud a Cuba.

Es disposa d'informació precisa al voltant d'aquesta pràctica duta a terme per molts vilanovins i altres persones de les comarques penedesenques i del país. Persones que complementaven els seus negocis a les Antilles amb el tràfic de negres.

Un bon exemple del que diem ho recull el dietari de Pau Raventós i Marcer, pagès de Can Suriol d'Olivella. Els seus escrits delaten i exemplifiquen dos elements habituals en els negocis amb Amèrica que, de vegades, semblen passar per alt. El primer, que el comerç de vins, aiguardents i altres mercaderies podia ser combinat amb el tràfic triangular d'africans, i segon, que a diferència del que de vegades pugui semblar – i ja

n'hem fet esment - només una petita part de la gent que emigrà a Amèrica va fer fortuna. La majoria es limitaren a guanyar-se la vida i, altres, com es diu popularment, retornaren amb una ma al davant i una altra al darrera.

Així ho evidenciaven els textos de Pau Raventós:

L'any 1816 se'n anà a les Índies, a la part anomenada Santiago de Cuba, un germà meu anomenat Josep, i s'emportà d'aquí algunes pipes de vi, i no ha pogut trobar fortuna. Ara escriu que ho ha perdut tot i que vol tornar per examinar-se de pilot [...] Aquest xicot costa a aquesta casa moltes dobles [diners], i a més és una mica mogut. Aquest germà anomenat Josep ha tornat de les Índies l'any 1818 sense portar res.⁴³

En els mateixos apunts corresponents a l'any 1830, s'hi deia:

El dia 18 d'octubre ha sortit del port de Barcelona Josep Raventós, fill meu, en la pollacra del Sr. Joan Amell de Sitges, per anar a Cuba. Deu faci que allà trobi mitjans per fer una bona fortuna. Jo li he deixat anar per la gran afició que ell tenia, però jo no hi tenia molta afició, en veure que s'ha perdut el meu germà [...] Aquest germà meu, que s'anomenava Josep, és mort. Va morir a Guinea anant a buscar negres. Ho sé per un home que ha vingut d'allà i m'ha explicat tot el cas.⁴⁴

Per la seva part, la historiadora Dorel-Ferré indicava que el tràfic d'esclaus era una pràctica que, sovint, s'amagava darrera l'activitat "oficial" de les cases de comerç: "esclavos adquiridos a buen precio se vendían para financiar la compra de algodón e índigo que se enviava a Europa".

En aquest sentit, aportava el testimoniatge documental de la venda d'un esclau negre el 1799 per part de Manuel Carreras, comerciant de Vilanova: "vendo ... a Josep Antonio Vidal y Pascual comerciante vecino de esta villa

⁴³ Camarós, 2009, p.19

⁴⁴ Ib., p.44

... un esclavo mio negro, convertido en nuestra fe catòlica, nombrada Miguel de unos quince a diez y seis años, que lo tengo por titulo de venta a mi favor hecha por Josep Mille, comerciante ... en el año 1795 en Santo Domingo”.⁴⁵

Un dels documents del llegat dels Puig que fa referència a aquesta qüestió correspon a Josep Rovirosa, sogre de Josep Oriol Puig i Ivern i, per tant, consogre de Fèlix Puig i Vivó. Recordem que Carme Rovirosa – filla de Josep Rovirosa i Coloma Vidal – fou la primera esposa de Josep Oriol Puig. El document, però, ens arriba de la ma del seu fill Josep Oriol Puig i Rovirosa en una carpeta titulada “Documentos que pertenecieron a mi abuelo materno José Rovirosa”.

Es tracta de l'escriptura de venda d'un esclau datada a la ciutat de l'Havana el 10 de gener de 1822 , però que remet a una operació anterior: “De José Rovirosa, vecino del Comercio de esta Ciudad respectuosamente a V. dice que el año pasado de 821 otorgó escritura de venta de un negro de su propiedad nombrado Samuel a favor de D. Maria Candelaria Romagosa”. El document era signat per Josep Rovirosa el 10 d'octubre de 1821.

Continuava l'escriptura:

Sepase que yo D. José Rovirosa vecino de esta Ciudad otorgo que vendo realmente a D. Maria Candelaria Romagosa de Beltran vecina del mismo un negro mi esclavo nombrado Samuel que nació en Lucami el mismo que hube y compré a D. Jorge [no intel·ligible a l'original] por escritura en San Juan de Portorico ante D. Gregorio [no intel·ligible a l'original] a los

⁴⁵ El preu de venda va ser de 281 lliures i 5 sous catalans. L'informació de Dorel-Ferré prové de l'Arxiu Notarial de Vilanova i la Geltrú. Notari Cassani, 1799 (Dorel-Ferré, 1995; p. 180) El comprador de l'esclau era Josep Antoni Vidal i Pascual (Vilanova i la Geltrú, 1770 – l'Havana, 1843), un americano vilanoví que havia muntat diversos negocis a Cuba. En morí deixà un llegat testamentari de 40.000 pesos per fer possible l'abastament d'aigua potable a la ciutat, fet que es materialitzà el 1861.

veinte de Julio último según lo intuye el testimonio que le entrego y se lo vendo por cautivo sujeto a servir y con la edad al parecer como de veinte y seis años (y que amo de feria) sin asegurar de tachas ni enfermedades por que cualquiera que le resulte corren por cuenta y riesgo de la compradora de suerte que por ninguna ha de intentar la acción [...] y por libre de gravamen como lo acreditará la certificación del anotador de hipotecas que se pondrá al final y esta venda es en precio de cuatrocientos veinte y cinco [pesos ?] que he recibido en reales de contado plata corriente de que me doy por entregado con renunciación de las leyes de la entrega y su prueba pecunia dolo y demás del caso que otorgo formal recibo.

I continuava el text:

En virtud de lo cual me aparto de la propiedad posesión útil señorío y demás acciones [...] de negro he tenido que cedo renuncio y traspaso en la compradora o en quien le represente para que como propio lo posea o enajene en virtud de esta escritura que le otorgo en señal de real entrega con que es visto haber adquirido su posesión sin que necesite de otra, de que le relevo, y me obligo al saneamiento de esta venta en toda forma de derecho con mis bienes presentes y futuros con poderío y sumisión a las justicias [...] Para su cumplimiento y estando presente yo la dicha Dª Maria Candelaria Romagosa de Beltran acepto a mi favor esta escritura y recibo comprado dicho Esclavo en el precio y conformidad que me lo han vendido del que me doy por entregado y otorgo formal recibo. En cuyo testimonio en fecha en esta siempre fiel ciudad de la Habana en once de setiembre de mil ochocientos veinte y un años.

I per finalitzar:

Conozco a los otorgantes que firmaron siendo testigo D. José Rafael, D. Francisco Valdés y presentes y vecinos. José Roviroso.

Certifico que el negro nombrado Samuel de que dice es dueño José Roviroso que por el derecho este gravado en Habana a once de mil ochocientos veinte y un años

Signa: José Francisco Guitart

Conforme a su original que queda en mi archivo a que me remito y en cumplimiento de lo mandado doy el presente advirtiendo que el no hallarse autorizada por mi la escritura original es a causa de que no ha concurrido a mi escribania la compradora a subscribirla a Habana diez de Enero de mil ochocientos veinte y dos años.

Capítol a part mereix la història dels negrers vilanovins Rovirosa Urgellès. No hem sabut trobar cap connexió amb la línia familiar de Josep i Carme Rovirosa, sogre i esposa de Puig Ivern, respectivament.

Les seves activitats han estat ben detallades per Gustau Nerín sota el suggerent encapçalament de “L’empori Rovirosa al Cap López”, on explica que el 1844 els germans Rovirosa i Urgellès de Vilanova es trobaven a la zona de Cap López, al sud de l’actual Gabón a la costa central d’Àfrica.⁴⁶ Allà feren de negrers entre 1844 i 1856.

El seu pare , Francesc Rovirosa i Olivella s’havia establert a Cuba a primers del segle XIX dedicat a les activitats comercials. També tenia negocis a Campeche (Mèxic).

Es tenen notícies que Francesc “Pancho” Rovirosa i Urgellès, el fill gran, ja desembarcava esclaus a l’illa de Cuba el 1831. Nerín indica que l’avi matern també havia anat a Cuba, i per aquesta banda familiar estaven emparentats amb el traficant d’esclaus Antoni Samà i Urgellés.

Ramon Rovirosa, el germà petit, nascut a Campeche i criat a Vilanova, comprà un bergantí negrer junt amb altres socis. Traficà amb esclaus entre el Congo i el Brasil entre 1845 i 1862. El 1840 deixà el continent africà i s’instal·là a Cuba.⁴⁷ Sembla que un altre Rovirosa estava establert al Brasil, de manera que, en determinat moment, la xarxa familiar controlava els vèrtex del triangle comercial entre la costa africana, Brasil i Cuba.

⁴⁶ Nerín, 2015; p.248

⁴⁷ Ib., p.249 i 275

Probablement, els Rovirosa contribuïren a consolidar la coneguda “ruta del tasajo”. Un comerç triangular que duïa esclaus negres des de les costes africanes fins Amèrica; al Brasil i països veïns compraven el tasajo – carn assecada i salada - que, alhora, era transportada a Cuba per alimentar els propis esclaus.

No va ser fins el 2 de març de 1845 que es va promulgar la llei per a la repressió del tràfic de negres. El setembre de 1868 el govern establert pels insurgents de Cuba declarà lliures tots els esclaus de l'illa. El febrer de 1880 fou abolida l'esclavitud a tots els territoris de la corona espanyola.

Així, doncs, molt probablement, en el període d'estudi que ens ocupa, el tràfic de persones ja havia entrat en un punt regressió important.

Però anem a altres documents dels Puig que de manera directa o indirecta expliciten l'apropiació de persones.

El balanç del 20 d'abril de 1840 corresponent a l'inventari dels bens de la botiga de Puerto Príncipe hi constaven valorats “dos negros: Francisco y Manuel” per 750 pesos totals. Un inventari posterior precisava “el negro Francisco” per 300 pesos y “el negro Manuel” valorat en 450 pesos.

A la que lletra que Pau Coll enviava el 20 d'agost de 1842 al seu cosí Josep Oriol Puig des de Puerto Príncipe, hi podem llegir aquest curiós relat :

La Sra que se empeñaba en comprar el negro Manuel, se lo traté en quinientos pesos, lo mandé a su casa y le gustó. Pero el negro le dijo que habia padecido mucho de un clavo y que estuvo muy enfermo de los ojos y que también tuvo dolor en un brazo [...] Así como el trato era en quinientos pesos pagando ella los derechos, luego ofreció cuatrocientos sin pagar los derechos y por el negro Francisco José. [...] Habia comprando uno y vino a verlo. Cuando le vió la pierna no quiso ofrecer ningún dinero, de modo que empeñó para venderlo perdiendo.

Entre els documents de Josep Oriol Puig hi consta una escriptura datada el 1 de desembre de 1845 signada a l'Havana per Bernardo del Junco, "escribano público".

Diu així: "venta que Tomás Parets, vecino del Barrio Jesús y María, estramuros de la ciudad de La Habana, formaliza a Juan Santacana, de un negro, mi esclavo, nombrado Francisco, de unos 28 años de edad, sin tachas y libre de gravámenes, por 400 pesos plata".

Aquesta mateixa qüestió es reproduïx en una carta que Puig envia als seus cosins el juliol de 1844 on argumentava la conveniència de pagar a terceres persones per a l'operació de blanquejar la cera, evitant de fer-s'ho un mateix amb la col·laboració dels "negres": "[...] y que los mismos negros de la cereria si uno se descuida le roban y sobre todo pastelero a tus pasteles".

El perquè d'aquest raonament ?. Ho explicitava en una carta del 20 de juliol de 1844 als seus cosins de Cuba: "ahora para tratar con negros se necesita quien los sepa gobernar y ninguno de vosotros se ha cuidado para este objeto pues no me considero tendreis gusto para estar continuamente con el fuate en la mano para castigar como necesario en todas las fincas [...]".

Arribem al final d'aquest capítol. A semblança del copiadore de Puig Ivern, altres dietaris ens han donat informació concreta i molt valuosa del comerç transatlàntic. Així ho exemplificava el dietari de Josep Ventosa i Massana. En veiem la seqüència d'un exemple:

17 de febrer de 1833: "Salió mi padre para la Habana en el bergantín S.M.Miguel".

3 d'abril de 1833: "Llegó mi padre a la Habana"

15 abril 1839: "Salió mi padre de la Habana en el bergantín Prestigio"

21 juny 1839: "Llegó mi padre a Barcelona"

Així, doncs, havia estat fóra ... més de sis anys !

La relació i interdependències entre Vilanova i la Geltrú i la illa caribenya obligava , com veurem, que l'intercanvi de cartes valorés i tingués en consideració la situació política, demanant i desitjant la pau i la tranquil·litat necessàries per assegurar un context d'estabilitat on poder negociar tranquil·lament.

Per això, tant les cartes, com la premsa, i també els dietaris de l'època que hem pogut consultar, no estalvien anotacions al voltant de la situació a Catalunya o a Cuba. Més enllà de la categoria pròpia de colònia i, per tant, del tracte de "territori nacional", allò que passava a l'illa era sempre d'interès públic, especialment en llocs com Vilanova i la Geltrú. La vida i l'economia de moltes persones en depenia.

Ben significatius són els apunts del dietari de Jaume Carbonell, datats el juny de 1890, i que ens permeten de tancar aquest apartat: "Los periódicos de la Habana dan pormenores de un horroroso incendio en el que murieron unos cuarenta bomberos del comercio y orden público, contándose más de cien heridos y muchos de ellos graves. La consternación ha sido general [...]".

Però, sobretot, és altament remarcable la nota que correspon al 1 de gener de 1899: "se recibe la triste noticia de haber sido arriada la bandera de la Isla de Cuba, dejando de pertenecer a España desde el día de hoy".

Acabava aquí la història dels americanos, buscadors de vida i oportunitats, tal com els havíem conegut els segles XVIII i XIX. Havia estat un capítol apassionant, de grandeses i misèries a parts iguals , que havia incidit en gran manera a una i altra banda de l'Atlàntic.

Com posen de manifest les cartes dels Puig i Coll, les coses no foren fàcils, ni pels uns, ni pels altres. Si la vida colonial no estava exempta de

complicacions: crisi, insurreccions, malalties i un exotisme no sempre prou calibrat; només cal recordar que el segle XIX peninsular vingué amanit per la primerenca guerra del francès i per tres guerres carlines, més enllà de tota mena de desordres d'altre consideració. Alguns aventurers es quedarien a l'illa caribenya, altres tornarien amb un punt d'anonimat, i uns pocs escriurién paràgrafs il·lustres a la història de Vilanova i la Geltrú i gravarien el seu nom a plaques de places i carrers. Molts altres perderen la vida en aquell intent de guanyar-se-la, bé durant les llargues i perilloses travesies marítimes, bé als llocs de destinació no exempts de conflictes. Com recordava Albert Virella a tall de colofó:

La pruija de guanyar diners, molts i de pressa, és la idea malaltissa que empeny la gent a passar la mar. I val a dir que no tothom se sortí amb la seva. Uns, tornaren enriquits i ensuperbits, per vantar-se del seu triomf amb tota la impudícia. Altres no tornaren, no per haver fracassat, sinó perquè arribaren a pensar que no valia la pena deixar una terra que els havia estat més pròdiga que aquella on van néixer; i finalment, els derrotats, que són la majoria silenciosa que deixà a Ultramar la salut, quan no la vida, i els que tornaren capcots, més empobrits que quan van sortir. ⁴⁸

⁴⁸ Virella, 1990; p. 162

4. Les tres Vilanoves i els papers dels Puig

Com diríem ras i curt, els Puig del XIX tocaren moltes tecles. Diverses generacions es dedicaren a l'explotació de la terra: cereals, garrofers, vinyes i vi. Feren comerç d'exportació i importació amb Cuba: cera, vi, sucre, cuirs ...; i establiren botigues i negocis a la illa caribenya. Posteriorment, part dels rendiments comercials foren invertits en empreses industrials com la fàbrica del Portal o cal Xoriguer. Però més enllà de la trilogia de la terra, el comerç i la indústria – veritable paradigma de la Vilanova vuitcentista – els Puig orientaren afinitats i inversions cap a altres activitats econòmiques, financeres o de infraestructures: el Banc de Vilanova, companyies ferroviàries, accions i obligacions de tota mena, deute municipal, empreses de serveis ...

També és digne d'esmentar la implicació familiar a la “Fabrica de Hilados de Lana (peinada y cardada) La Española”, situada a Sant Andreu [San Andrés de Palomar a l'original]. S'indicava que el dipòsit general es trobava a la casa dels Srs. Martorell y Bofill – consignataris dels Puig – establerts al 52 del carrer Ample de Barcelona. Una targeta d'aquesta empresa localitzada entre la documentació dels Puig duu escrit al revers: “Permítase la entrada al socio D. José Oriol Puig”.

A les pàgines que segueixen aniran desfilant tot aquest seguit de interrelacions econòmiques i familiars entre els germans Puig Ivern, els seus cosins Coll Puig i descendents.

Al marge de les activitats esmentades, entre els papers dels Puig s'identifiquen les connexions amb altres negocis, tot i no disposar de dades suficients per interpretar-los adequadament.

A la contribució o matricula industrial de Vilanova i la Geltrú de 1891 s'hi registrava un negoci de boters a nom de Puig Hermanos. Un apunt que tingué continuïtat fins el 1905 i que no hem estat capaços de contrastar.

La mateixa font presentava el 1921 un Salvador Puig Ivern com a propietari d'una fàbrica de "cremor tártaro". Ignorem si tenia relació amb la nostra família.

En el moment àlgid del comerç transatlàntic els Puig apostaren pels vaixells. En determinat moment van renunciar a tenir el seu propi vaixell, però destinaren part dels seus interessos en la polacra Hermenesenda o en l'empresa de Vapors dels Sres. Martorell y Bofill de Barcelona.

Tenien altres negocis com El Vapor Principeño a Cuba o la fàbrica de llanes La Española.

A continuació ens centrarem en les etapes determinants de les activitats dels Puig, la vinya i el vi; les inversions industrials i, sobretot, l'activitat comercial entre Vilanova i Puerto Príncipe, a l'illa de Cuba.

5. La Vilanova agrària

Vinyes i vins

Vilanova i la Geltrú compta amb una importat tradició agrària. Una economia agrícola que primer es fonamentava en els cereals – especialment blat i ordi -, i que després derivaria cap a la vinya, un conreu que permetia l'elaboració de vins i aiguardents i la seva consegüent comercialització. Però la vinya, com la majoria dels conreus, era molt vulnerable a les plagues com l'oïdium, el mildium o la fil·loxera, a les sequeres, glaçades, pedregades i altres calamitats.

Malgrat la presència d'altres conreus, les vinyes eren plantades i cuidades amb especial dedicació, com deixava escrit Francesc Papiol el 1790:

Viñas, olivares, algarrobos, higueras, son los árboles más comunes del término [...] La plantación de las viñas, que es el ramo más principal del país, se hace abriendo un hoyo de 4 palmos de largo, dos de ancho, y unos dos y medio de hondo por cada cepa [...] Las cepas todas, distante la una de la otra 7 palmos en cuadro, están todas tiradas a nivel, componiendo por cualquier parte que se mire la más simétrica orden. Como es el género más importante del país, se cuida mucho de tener las viñas muy limpias de malas hierbas, se aran tres veces al año.⁴⁹

Els excedents comercials afavoriren la inversió en una potent indústria que, anys a venir, captaria i capitalitzaria bona part de la ma d'obra que en altres temps s'havia dedicat a la terra. Les fàbriques esdevingueren un refugi per fugir de les incerteses de la terra i provocaren la despoblació del camp i l'abandonament de les vinyes. Es tracta, per tant, d'un veritable procés de

⁴⁹ Orriols, 1990; p.52

canibalització que – ja entrat el segle XX – abocaria el sector primari a una virtual residualitat.

Als segles XVIII i XIX el principal instrument d'expansió vitícola fou el règim de propietat de la terra. L'emfiteusi o quasi propietat, la masoveria o el contracte de rabassa morta afavorien la inversió i la dedicació als conreus.

Com hem dit, la possibilitat de comercialització accelerà el procés gradual de substitució dels cereals per la vinya.

I Vilanova i la Geltrú aviat es convertí en una de les viles capdavanteres en l'exportació vitivinícola. S'exportaven vins i aiguardents a les repúbliques bàltiques i altres països de l'Europa atlàntica i, posteriorment, s'abocaren al comerç amb Amèrica. La renda dels propietaris agrícoles creixia afavorida pels avenços tecnològics, la lluita contra les plagues o la reducció de sous provocat per l'increment de la ma d'obra, molta d'origen francesa.

Les condicions climàtiques i del sòl de Vilanova i comarca oferien aleshores –així com ara– unes condicions òptimes pel conreu de la vinya. Un territori de clima mediterrani envoltat de muntanyes que el protegeixen de vents freds amb sòls de materials margosos i crosta calissa. Terrenys pedregosos, calcaris, pobres en matèria orgànica i d'escassa fertilitat, però que els fa aptes per un conreu sofert i poc intensiu en mà d'obra com és al vinya. D'aquesta dualitat entre les dificultats del terreny i la multiplicació de la vinya se'n feia ressó Francesc Papiol “Se halla la Agricultura en el más pujante estado, debiéndose la mayor parte a la industria y trabajo de los moradores del país, pues siendo todo secano, y por mucha parte del término lleno de rocas, rarísimo trozo se halla que no esté plantado [...]”.⁵⁰

⁵⁰ Ib., p.50

Malgrat tot, a finals del segle XVIII calia ma d'obra forastera per veremar: "Sólo vienen a trabajar forasteros en abundancia por el tiempo de las vendimias, por no bastar los del Pueblo a recogerlas".⁵¹

Més enllà del testimoniatge de Francesc Papiol del segle XVIII, aportem altres textos que il·lustren la importància de la vinya en aquesta zona litoral. El primer correspon al segle XVII i l'aportava l'historiador cubellenc Joan Avinyó en citar un document de la separació de Cubelles i de Vilanova el juny de 1610: "...el terreno por la parte de Villanueva es muy bueno y fértil así el llano como la montaña, pues ésta se halla toda plantada de viña".⁵²

No menys significatiu era el text de l'historiador vilanoví Josep A. Garí quan deia :

La riqueza de nuestro país la constituye al presente el cultivo de la vid [...]. A su esmerado cultivo atribuyo en gran parte, la anticipación a los demás pueblos de Cataluña en que se hace en nuestro termino la vendimia; esta por lo regular empieza a los 9 de Septiembre, y a principios de este mes en los años de mucha calor como en 1822 y 1849. En los siglos pasados no se vendimiaba hasta últimos de septiembre y se prohibia casi todos los años a son de pregonero (bajo pena de 25 libras en los años 1510 y 1679) el vendimiar antes de San Miguel.⁵³

Reprement el fil dels papers de Josep Oriol Puig i Ivern, ell sempre tingué molt interès en parlar i estar atent a l'estat de la vinya, les pluges o les collites.

Anem, doncs, a les notícies que al voltant d'aquest tema aporten les cartes de Josep Oriol Puig Ivern:

⁵¹ Ib., p.78

⁵² Avinyó, 1993; p. 50

⁵³ Garí, 1860; p.233

Mañana salgo para Barcelona a pasar el tiempo del mal olor y las calles sucias de esta Villa a causa de acabarse ya la vendimia que la cosecha ha sido regular y ahora con la limpieza de las prensas ponen las calles como si lloviese y el mal olor de los lagares tan fuerte [...] la seca es muy terrible y particularmente en esa que toda la riqueza de los hacendados está en ganado y en faltando este la miseria es segura.⁵⁴

(Vilanova, 17 de setembre de 1842 a S.S.Puig hermano y Comp , Puerto Príncipe)

Malgrat tot, Josep Oriol Puig no desaprovava l'oportunitat de poder gaudir d'un bon raïm a la seva ciutat, fins i tot quan era a París i escrivia a Cuba l'agost de 1843 on els hi expressava la voluntat de “pasar a Villanueva para comer ubas (sic)”.

També era capaç de relacionar l'èxit del Carnaval amb l'abundor de les collites.

En esta estamos pasando el Carnabal (sic) y las diversiones no van como eran algun tiempo, pues aunque hace un tiempo hermosísimo no se ven comparsas y los disfraces que se ven llevan vestidos que no valen un real y esto que este año los hacendados se hacen ricos pues que como la cosecha del vino de ha perdido en muchas partes, se paga el vino en esta a cinco duros y nadie ya lo quiere vender porque estan que subirá mucho más, pero yo creo que todos los compradores perderan asta las orejas, porque puesto a la Habana sin pagar flete cuesta a 30 ½ pesos [...] y esto que este año el vino es muy flaco y de contra lo mesclan con el de Cañellas y Villafranca, asi es que no dificulto que mucho llegara vinagre, y aunque llegue bueno, por los calores con seguridad se pondrá agrio y buenas perdidas se esperan este año con el vino.

(Vilanova, 19 de febrer de 1844 a S.S.Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

⁵⁴ Lagar = Cup

El historiador vilafranquí Emili Giralt ja va demostrar fa molts anys, a partir de les dades del cadastre, que la presència de vinya al Penedès marítim – allò que avui coneixem per comarca del Garraf – era molt més determinant que no pas al Penedès interior.

Així, ens deia: “

Quan comença el segle XVIII el Penedès tenia una extensió de vinya que passava ben poc de la cinquena part dels conreus. Només Sitges amb la seva malvasia, i Vilanova, Cubelles i Ribes amb llurs vins negres, tenien una producció vínica suficient per a fer necessària una exportació regular. La zona interior produïa just per al consum”.⁵⁵

Les dades de Giralt son contundents. El 1717 la superfície de vinya conreada al partit judicial - que no terme municipal - de Vilanova, suposava un 36,23 % del total conreat. Al de Vilafranca suposava el 15,30 %. A l'equador del segle XIX les proporcions ja s'havien igualat i a la dècada dels quaranta del segle XX les proporcions s'havien invertit (un 31,64 % a Vilanova i un 50,23 % a Vilafranca).

Si veiem l'anàlisi per municipis, la proporció de vinya sobre el total de la superfície conreada al cadastre de 1717 era el següent: Vilanova i la Geltrú (79,1 %), Sitges (71,7 %), Sant Pere de Ribes (59,7 %), Cubelles (44,9 %) o Vilafranca del Penedès (15,9 %). En aquest darrer cas, els cereals eren el conreu majoritari en un 83,5 %.⁵⁶

Però tornem a les cartes dels Puig. Josep Oriol ens parla del temps i la climatologia com a factor essencial pel desenvolupament de les vinyes. És conegut que, per vetllar per allò de la terra, calia mirar cap el cel:

⁵⁵ Giralt, 1950; p.168

⁵⁶ Ib., p.174

Hace 15 dias que hace un tiempo muy extraño que parece no estamos en Agosto, pues que el Cielo siempre está encapotado y Dios quiera que el desenlace no sea una tormenta con granizo y eche a perder la vendimia, única riqueza de ésta Villa. Las ubas estan atrasadas que aun no se pueden comer y hay viñas que apenas empiezan cuando los otros años estaban bien maduras, asi creo que no vendimiaran hasta de aqui a un mes, la cosecha será más escasa que el año pasado.

(Vilanova, 21 d'agost de 1845 a Srs. Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Sorprén que Josep Oriol Puig parli el 1845 de la collita de raïm com la “única riqueza de ésta Villa”. Certament, ell tenia molt interioritzat que el raïm era la base pel posterior comerç de vins i aiguardents i, dit de passada, la indústria cotonera tot just havia començat a caminar només feia sis anys. El historidor Josep Colomé ha reflectit els tres cicles de l'economia vitivinícola catalana, apuntant a l'aiguardent, el vi comú i el vi de qualitat, en aquest mateix ordre cronològic. En relació a aquesta seqüència indica: “Al segle XIX, les colònies que aconseguí retenir Espanya (Cuba i Puerto Rico) no demanaven aiguardent, sinó vi comú”.⁵⁷

Els sistemes de distribució també estaven canviant, de manera semblant a com ho tornarien a fer a partir de la implantació del ferrocarril. Seguim el text de Pere Pascual:

Mentrestant, l'exportació de vins a Ultramar s'estancà a conseqüència de la crisi de l'economia cubana i també de la crisi naviliera – acompanyada de la liquidació de les grans cases barceloneses de comerç que havien impulsat i vertebrat el gran comerç d'Ultramar del segon terç del segle XIX – provocada per la ràpida substitució de la marina de vela per la de vapor en el comerç transoceànic.⁵⁸

⁵⁷ Colomé, 2015; p.20

⁵⁸ Pascual, 2015; p.301

La proximitat de la verema anava sempre acompanyada de tota mena de temors, quan no era per les pedregades, ho era per l'excès de calor:

Los calores de este año en esta son muy fuertes que creo nunca han sido tan excesivos. Las diligencias de esta a Barcelona caminan de noche porque de día el polvo que hay en las carreteras y el sol tan fuerte seria causa de matar a las personas ; pero las uvas maduran mucho y ya empiezan amesclar (?) y dicen que este año vendimiaran el mes de Agosto
(Vilanova, 22 de juliol de 1846 Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Josep Oriol Puig feia sentir les calamitats que patien algunes anyades perquè sabia perfectament quines eren les conseqüències.

Certament, la vinya podia ser sinònim de gran prosperitat , però també de misèria. Una climatologia adversa podia trasbalsar molts projectes de futur. També així ho feia saber el 1841 Pau Raventós, pagès d'Olivella, en relació a la baixada de preus per excés de producció:

Però qui atura la gent de plantar [vinya] , tenint ara aquest corrent que és general. Jo calculo d'aquesta manera, i també planto per dos motius: un, perquè conec molt bé que en aquesta terra, qui vol tenir alguna peceta precisament ha de conrear vinyes, encara que el vi sigui molt barat; i l'altre perquè aquesta terra està malament, essent el vi tan barat. ⁵⁹

Deia Josep Oriol Puig Ivern en carta de 1846 als seus cosins de Cuba:

Este año la vendimia ha sido muy escasa pues que la cosecha del vino apenas llega a la mitad de la del año pasado [...] pues que en todo el presente año apenas ha llovido lo que ha sido causa que trigo y demás legumbres apenas se han cogido, así es que los renglones de primera necesidad todos han subido de precio y que no se como lo haran los pobres para comer en el inmediato invierno y que no faltará mucha miseria.

⁵⁹ Camarós, 2009; p.84

(Vilanova, 23 de setembre de 1846 a Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Tanquem aquests apunts històrics amb les anotacions que feia M. Laurent Lipp a la seva dilatada *Guide des Négocians* publicada en francès a Montpeller el 1793. De fet, el títol complet era *Guide des Négocians dans toutes leurs entreprises mercantiles o u Traité Instructif su le commerce de cent vingt-six villes commerçantes de l'Europe, de l'Asie et de l'Afrique*. Es tractava d'una veritable guia comercial de l'Europa de finals de segle XVIII.

Aquestes eren les dades que s'oferien de Vilanova i la comarca:⁶⁰

Indret marítim de la costa occidental [...] molt considerable pel seu comerç d'exportació i pel que fan els seus habitants a l'Amèrica a Galícia i altres indrets. Els seus entorns son extremadament fèrtils en vins negres, i principalment Cubelles i els turons de Ribes; el vi d'aquest darrer lloc és de color fosc, d'un gust net i exquisit, i d'una força corresponent i, per tant, el més apropiat per a ésser transportat a l'Amèrica espanyola septentrional, a Rússia i altres llocs, i a resistir llargs trajectes sense la menor alteració de la seva qualitat. Pel contrari, els vins dels voltants de Vilanova i de Cubelles son menys foscos de color, de menys força i d'un gust potser menys agradable [...] Es recullen igualment en els esmentats indrets, dues varietats de vins blancs anomenats Macabeu i Xarel·lo, el gust dels quals no és pas dels més agradables i que triguen a clarificar-se.⁶¹

I aquestes eren algunes de les xifres del comerç vinícola expresades en el mateix text: “S'exporten anualment al voltant de 300 pipes cap a Rússia, Flandes i el Bàltic. En quan a vins negres s'embarquen de 8 a 9000 pipes cap a l'estranger [...] S'exporten també de Vilanova, anualment, de 6500 a 7000 pipes d'aiguarent, que es fabriquen a les rodalies i dins la fertil plana propera del Penedès”.

⁶⁰ Traducció feta del francès per l'autor

⁶¹ Lipp, 1793; p.211 (Traducció del francès feta per l'autor)

Les informacions més solvents i detallades al voltant del negoci de la vinya i el vi que ens ofereix la documentació de Josep Oriol Puig les trobem en un dels quaderns que acompanyen els copiadors de cartes. El quadern conté un epígraf que diu “Cuenta del producto que me da la viña anualmente”. Allà hi trobem un resum de despeses o inversions sobre la vinya, la venda generada per la producció del vi, i, per tant, els guanys o pèrdues derivades d'aquesta activitat entre els anys 1845 i 1856.

Presentem les dades integrades a l'Annex II.

Per veure'n el detall d'aquests comptes ens fixem, a títol d'exemple, en els conceptes aplicats el 1849. Entenem que Anton devia ser el masover. Els transcrivim literalment:

Gasto que hago a la viña para la cosecha del año 1849
1848, Oct 28: 2 jornales de recorrer a Anton
1848, Des 10: 4 jornales de podar. 3 de Anton y 1 de hombre
1848, Des 17: 2 jornales de podar y 2 de hacer culgats a Anton
1848, Des 17: hacer 265 faginas a 3 pesetas el 100
1849, Gen 14: 46 cargas estiercol a 38 cuartos
4 jornales de burro de trajinarlo a 10 rs.
3 jornales Anton y 3 jornales de hombre hacer rasetas
1849, Feb 10: 2 jornales arar y 2 de hacer rasetas (o racetas)
1849, Feb 18: 2 jornales arar y 5 de hacer rasetas
1849, Feb 25: 1 jornal de recorrer
1849, Mai 13: 3 jornales de arar y 3 de recorrer [la viña]
1849, Mai 20: 2 jornales de conresar (?)
1849, Mai 27: por espulgar
1849, Set 12: gastado en vendimiar y an salido 22 cargas de macho
y 23 de burro
Calculo de catastro Vigilante
2 ½ jornales de recorrer Anton
Trafaga (o trasiego) tres hombres, prensas y merienda
Una carga vino para acabar de llenar las botas a Félix
Ascienden los gastos de la cosecha. \$60,-

A la part dels ingressos per producció hi feien constar els següents conceptes:

1849, Nov 25: Vendí las faginas en 4 duros

1849, Ago 13: Vendido todo el vino al menudeo y vendido a cinco cuartos pagando los derechos y vendedora an quedado 105 \$ digo ciento cinco duros, an sido cuatro botas grandes y una de chica. Principio la venta el dia 2 Agosto y se acabó el dia 13 del mismo mes vendiendose las dos ultimas botas a una cada dia
\$109,-

Quedan \$ 49,-

Vist aquest cas concret, que podem fer extensiu a la resta del període, apuntem altres veus que s'hi registren: jornals asmajanca (?), jornals decostrar la viña joven, componer las portadoras, jornales hacer basetas (o bacetas), jornales de chada [aixada ?], calculo de vigilantes catastro, limpiar el comun, trajinar el carro y jornales hacer rasetas y podar, jornal de destoronar, jornal de conxesar (o conxerar) la viña, cargas de vino de las prensas, cargas de vino viejo para acabar de llenar las botas, jornales cubrir virutas, arar, conxerar y espulgar; a més de: jornals de llaurar, podar, esporgar, verema, fems, portajedores, càlcul del cadastre ...

Altres conceptes resultaven més singulars com: “pagaron mis hermanos al hermitaño S. Juan”. Es refereixen en aquest cas a l'ermita de Sant Joan, on hi tenien terres conreades.

Veiem altres consideracions que podem fer al voltant d'aquestes informacions, com ara el detall de la venda de vi: :

El 1850 son 23 càrregues de vi a 4,5 duros que donen un total de 103 duros

El 1852 son 36 càrregues de vi a 5 duros que donen un total de 180 duros

El 1853 son 27 ½ càrregues de vi a 8 duros que donen un total de 220 duros

El 1854 son 11 càrregues de vi a 11 duros que donen un total de 121 duros

Un exemple de la distribució dels guanys el podem veure l'any 1855, on 27 càrregues de vi eren repartits de la següent manera: 10 ¼ càrregues de vi per Josep Oriol Puig; 12 ¾ càrregues de vi per Fèlix Puig i 4 càrregues de vi pel masobe (sic).

El 1856 s'anoten 40,3 duros per la producció del vi i 20 més per la producció de blat i civada. Tal com s'hi diu, bona part del vi es venia al “menudeo”.

Ignorem quina part de la producció vinícola era destinada al comerç transatlàntic. Una part era enviada en forma de vi i l'altra en forma d'aiguardent. Habitualment es “cremàven” o convertien en aiguardent aquells vins que no tenien prou consistència per suportar un viatge d'aquelles cracterístiques. Un procés que es duia a terme a les moltes fassines que hi havia escampades per a ciutat, especialment al barri mariner.

En aquesta carta de 29 d'agost de 1852 dirigida als seus cosins a Cuba, Josep Oriol Puig fa esment, per primer cop, del comerç d'aiguardent: “del resultado de las seis medias pipas de aguardiente (de) caña (que) mandásteis con la San Narciso a los Sres. Martorell y Bofill”.

Com a curiositat, fa esment de la mort del seu amic Salvador Chacón que temps enrere havia trobat per Barcelona molt millorat “aunque le acababan de poner unas cuantas sanguijuelas”⁶²

⁶² Durant molt de temps els homes han utilitzat sangoneres per fer sàgnies - extreure i depurar la sang - en cas de malaltia. Oriol Puig Almirall recollia al seu llibre del Carnaval una nota del *Diario de Villanueva* d'abril de 1863 i agost de 1865 on “un barber cirurgià-sagnador i dentista del carrer Caputxins oferia sangoneres” (Puig Almirall, 2002; p.61)

Veiem, doncs, que les collites era un tema recurrent a les cartes enviades per Josep Oriol Puig:

Ahora es tiempo de vendimia, así como otros años era por la Virgen de Monserrate y la cosecha es sumamente escasa, se calcula no llegará a la mitad de la del año pasado y que fue solamente regular, así es que el vino el año entrante creo hará un disparate en el precio, porque donde no cayó pedrisco también están que no haran media cosecha, así es que en esta Villa el que lo tiene aún del año pasado no quiere darlo a cinco duros que es el precio está hace dos meses

(Vilanova, 28 de setembre de 1853 a Pau Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Cal indicar que entre 1853 i 1857 la plaga de la malura - *Oidium Tuckeri* - afectà greument les vinyes del país. Una afecció que va fer pujar el preu del vi, atès que el 1857 la collita no superà la desena part de la que es considerava normal. Josep Antoni Garí era ben explícit:

En el año 1853 se calculó haberse malogrado una tercera parte de la cosecha; y dos cuartas partes en los años 1854, 1855 y 1856; pero en el año 1857 fué ta el estrago, que en tre esta enfermedad y algun tanto de granizo que cayó, en nuestro término no se colectó más que una décima parte de vino de una cosecha regular. Esto fué causa que el precio del vino subiera, pagándolo en el año 1853 á 7 duros, y en los años 1854, 1855 y 1856 á 10 , y á 11 duros carga todo el año. ⁶³

Altres dades que ens il·lustren de les activitats vitivinícoles dels Puig les trobem a la llibreta que duu per encapçalament “Libreta de los tutores de D. José Oriol Puig, Año 1863-1876”. Aquest document recull detalls de les transaccions econòmiques de tota mena que vinculen a Josep Oriol Puig i

⁶³ Garí, 1860; p.231

Rovirosa – fill de Puig Ivern – després de la mort del seu pare i estant sota la tutela de la seva madastre Mariana Torrents.

Recollim a continuació aquelles anotacions estretament relacionades amb el món de la vinya i el vi.

De l'any 1864:

Cobré por dos enbas (sic) de vino vendido a D. José Ferrer a razón de cinco duros carga, las que hicieron 16 cargas por la maytad (sic) de su valor

Cobré la contribución del año económico de 1863 a 1864 que corresponde al masover Cristoval Roig

Cobré de la brisa vendida a 5 reales la prensada satisfechos los gastos de la prensa

Cobré por un barrilón de vino variado vendido por aguardiente

Pagué por la mitad del valor de una carga y media de vino para llenar una de las cubas de la cosecha del presente año

De l'any 1865:

Cobré la parte de contribución que corresponde al colón Cristobal Roig.⁶⁴

Cobré de dicho Roig la parte que les corresponde del azufre según recibo

De l'any 1866:

Entregar a Cristóbal Roig por la mitad del valor del aguardiente de la cuba de mistela

Cobré de Cristobal Roig, colono, por el valor de dos cubas de vino que resultaron 16 cargas

De l'any 1867:

Pagué la mitad del coste de desanronar y traer la runa como también de rectificar los márgenes rotos de resultas del aguacero de los últimos de octubre

De l'any 1872:

Pagué por 25 y 1/2 porrones de vino a 8 cuartos uno para llenar un tonel, el cuál fue remitido a Barcelona

⁶⁴ Sorprén la utilització de la paraula colón o colono, en comptes de la tradicional de masover , un terme que, per altra banda, és utilitzat en altres punts del mateix quadern d'anotacions

Pagué por 5 quintales 2 arrobas y $\frac{1}{2}$ de azufre a razón de 37 reales uno

Dels mateixos quaderns de la comptabilitat personal de Josep Puig i Rovirosa seleccionem i detallem aquelles despeses anuals que corresponen al capítol “Fincas rústicas/Gastos de cultivo”. A títol d'exemple fem la comparativa dels anys 1895 i 1900.

Comptabilitat personal a 31 de desembre de 1895:

Ingressos: 14.519,69 ptes.

Despeses: 8.399,43 ptes.

Diferència: 6.120,26 ptes.

“Fincas rústicas/Gastos de cultivo”: 674,10 ptes.

Saldo líquid: 5.446,16 ptes.

A l'apartat de despeses d'hi registren veus com: llaurar, sembrar, empeltar ceps americans, jornals, sulfatar, verema, lloguer del cup, recollir garrofes, nitrat de sosa, compra de fems ... El quadre detallat d'aquests conceptes es presenta a l'Annex III.

Comptabilitat personal a 31 de desembre de 1900:

Ingressos: 16.498,21 ptes.

Despeses: 9.224,78 ptes.

Diferència: 7.273,43 ptes.

“Fincas rústicas/Gastos de cultivo”: 638,90 ptes.

Saldo líquid: 6.634,53 ptes.

El detall de les despeses, consignat a l'Annex IV, no difereix gaire de l'any 1895

La comparativa dels dos quadres, però, suscita alguns comentaris. Veiem que el 1895 es feien empelts de ceps americans i es plantaven patates – el resultat de la plaga de la fil·loxera –, mentre que el 1900 la vinya semblava perfectament consolidada.⁶⁵

La documentació esmenta terres de conreu a “San Juan”, “Mitj Camí” i “Sta. Llucia”.

També s’esmenten diverses partides de despeses a Mas Pairot.⁶⁶

Altres conceptes relacionats amb les activitats de la terra, corresponents a altres exercicis, eren: jornales y acarreos de estiércol, limpiar de piedras la viña de S. Juan, arar y cavar las viñas, gastos de vendimia, alquiler del lagar [cup] y prensas, arrancar cepas y siembra, recoger las algarrobas del Racó “Sta. Llucia” i de “Mitj Camí”, máquina para sulfatar, jornales de S. Juan i Mitj Camí, arrancar hierba del campo, sarmientos, segar y trillar ...

Finalment, anotem alguns apunts addicionals del mateix període lligats a les collites de vi i de garrofes.

De l’any 1894:

Coseché 104 portadoras uvas en S. Juan y 60 portadoras uvas en Mitj Camí y Sta. Llucia: 164

Resultaron 80 cargas de vino (16 grados) que vendo a 12 ptas.

Algarrobas: Racó de Sta Llucia, 12 sacos i Mitj Camí, 44 sacos

Vendí 13 qq 3 @ a 14 rals quintar i 21 qq a 15 rals

De l’any 1895:

⁶⁵ Empeltar ceps americans a les varietats de ceps autòctons fou la fórmula emprada per fer renàixer la vinya després de la plaga de la fil·loxera. Els ceps americans eren resistents a la plaga

⁶⁶ Mas Peirot o Peyrot, una partida en terme de Cubelles, a ponent d’aquesta població

Coseché 134 portadoras de uvas y resultaron 7 cubas (11 y 12 setembre, 16 grados)

Vendido en setembre 1896 a 5 ptes la càrrega

Algarrobas: Racó de Sta Lluçia, 18 sacos i Mitj Camí, 52 ½ sacos por mitad

Vendí 19 qq 3 @a 16 rals; 16 ½ qq a 17 ½ rals y 6 qq a 6 ½ pesetas

De l'any 1900:

Vendimia: pincipió el 13 septiembre y resultaron: Santa Lluçia, 47 portadoras; Mitj Camí, 14 portadoras; S.Juan, 128 portadoras: 189 portadoras

Después del trasiego unas 90 cargas (11 cubas)

11°8 décimas. Vendido a por menor a 20 céntimos litro

Algarrobas: Mitj Camí, 42 sacos; Racó Sta Lluçia, 19 sacos

Total 61 sacos y los vendí: 26 qq a 18 reales y 36 qq a 23 reales en Octubre de 1900 y Junio de 1901, respectivamente.

6. La Vilanova comercial

Els precedents de Fèlix Puig i Vivó

En parlar de la trilogia dels cicles agrari, comercial i industrial que condicionaren l'evolució de Vilanova i la Geltrú al llarg dels segles XVIII i XIX, és obvi que fou la Vilanova comercial la que forjà la figura de l'americano tal com l'entendem. D'ells ja n'hem parlat abastament. Dels pocs que feren fortuna i dels molts que es limitaren a guanyar-se la vida o dels que perderen bous i esquelles.

Si en el capítol precedent hem fet extensives les informacions dels Puig més enllà de l'etapa vital de Josep Oriol Puig i Ivern, projectant dades i notícies corresponents a la generació del seu fill Puig i Rovirosa fins a finals del segle XIX; ara iniciem aquest capítol de l'aventura comercial dels Puig reculant a la generació anterior, la de Fèlix Puig Vivó, el pare.

Per això hem fet ús del seu copiador de cartes que recull els escrits entre 1810 i 1830. Malgrat tot, aquestes cartes no presenten, en general, dades significatives ni d'especial interès, però ens serveixen d'entrada a l'activitat comercial dels Puig.

Les lletres també eren escrites en castellà, tot i trobar algunes expressions escadusseres en català. Es el cas d'aquesta del 24 de maig de 1810 dirigida a un amic seu de l'Havana on iniciava: “después de saludarte celebraré que estas quatre ralles [...]”

En aquest cas, les notícies al voltant del comerç amb Cuba es combinaven amb l'actualitat immediata referent a la Guerra del Francès (1808-1814):

El dia 11 del corriente llegó el Bergantín Dolores en Tarragona que pienso está descargando. Aún pienso no tendrá mucha venda [...] motivado que (el) dia 15 del corriente pasaron en Villafranca una división de franceses que según noticias eran como 9 o 10 mil hombres. Con mucha artilleria [...] disen (sic) que van a poner sitio en Tarragona y lo cierto es que ellos estan acampados en Valls y Reus.

(Fèlix Puig Vivó, Vilanova a 21 d'agost de 1810 a Bonaventura Romeu Pasqual, la Havana)

Això afectava especialment l'activitat comercial de Puig Vivó que rebia part de les mercaderies que arribaven de Cuba a través del port de Tarragona. El seu contacte allà era Pere Gil. Una de les mercaderies importades habitualment per Fèlix Puig eren els cuirs, pell d'animal normalment adobada, utilitzada per a la confecció, guarniments de cavalls i altres usos. Les notícies sobre la guerra amb els francesos era, però, un tema recurrent. El 5 d'octubre de 1811 Fèlix Puig informava a Cristoval (sic) Juandó y Guardiola a Cuba: “aquí nosotros ha habido días que por la mañana hemos estado franceses y a la tarde españoles y así vamos pasando las tragedias de esta vida”.

La lletra següent, però, aportava altres detalls interessants:

Todo lo que es una embrolla en el dia, lo que está pasando en la España y temo que nunca lo veremos claro. Dios quiera que mi pensamiento vaya equivocado. Amigo, hay como dos meses y medio que no han venido los franceses en Villanueva y el dia de San Juan en Villafranca había de 7 o 8 mil de infanteria y 300 de cavalleria [...] y des de allí se fueron a la Llacuna, Cervera y Lleida y temo que a la bajada no vaian (sic) a Tarragona y nos vengan a hacer alguna visita que nos gustara gaire. En fin, pasensia [...] Ahora disen que de Mallorca y Maon vienen 10.000 hombres a la Cataluña de tropas y 300 caballos y nunca acaban de llegar. Amigo, las mentiras son muchas y las verdades son pocas.

(Fèlix Puig Vivó, Vilanova a 30 de juny de 1812 a Jaime Esteva, Montevideo)

Passada la Guerra del Francès, les epístoles tornaven a centrar-se en l'activitat comercial, especialment el mercadeig de vins i aiguardents que no es limitaven al trànsit transatlàntic, com ho demostra aquesta carta que Fèlix Puig enviava a Cristobal Cruset de Málaga el març de 1815 on li parlava “del Capitán Dn Pedro Juan que en 6 dias de navegación desde Málaga se puso en Tarragona” i de “las pipas de vino tinto y barriles de aguardiente”.

El mateix any que parlava del preu del vi “motivado que la padregada se lo llevó toda la cosetcha, en fin tomar pasiencia”.

L'octubre del mateix any informava a Antoni Ivern Solà a l'Havana que “en Villanueva han puesto faroles en todas las calles que pienso que seran 160 faroles y al Dia de Todos los Santos empezaran a encenderlos que será una cosa muy útil para esta villa”.

Un any després , les notícies tenien a veure amb el comerç de sucre, els pirates o a la ja comentada caça amb paranys:

De 20 cargas de azucar del que no tengo conocimiento ni factura, que si la tuviera haguera hecho asegurarlas motivado que corren muchos corsarios insurgentes y corren voces que han cogido muchos barcos de la Havana y costa firme. Dios no lo quiera que no sea una de ellas la Fragata Carlota [...] Tantos corsarios como hay todo se lo lleva el Demonio, si no se pierde a la ida se perderá a la vuelta [...] Y lo que me dices que procure a coger muchos muxons (sic). Amigo, el año pasado fue mala la casera y éste año peor [...] al blat sagueix las fabas.

(Fèlix Puig Vivó, Vilanova a 21 de novembre de 1816 a Bonaventura Romeu Pasqual, la Havana)

El comerç de sucre continuava el març de 1817, segons es desprén de la carta enviada per Fèlix Puig a Jaume Roig i Mallofré de Barcelona: “recibí del patrón Antonio Samá la partida de ocho mil reales de vellón”. O una altra que anunciava que “el capitán Lázaro Puig y Masó había descargado las 20 cajas de azucar y que no hubo abaria (sic) ninguna”.

Finalment, fem esment d’una carta de 1822 on es feia ressó dels conflictes polítics:

Que se levante mucha gente contra la Constitución y pienso que algunos la pagaran [...] La miseria de Cataluña es mucha y ninguna fabrica en Barcelona trabajan y corren noticias que en Barcelona hay la orden de quintas [...] En Villanueva han cerrado todas las bocacalles de la villa y 8 portales [...] Aquí han destinado muchas casas para ser fuego a un caso que los fasinerosos quisieran entrar a la fuerza.

(Fèlix Puig Vivó, Vilanova a 15 de juny de 1822 a Antonio Ivern Solá, Puerto Príncipe)

Precisava que altres ciutats com Valls, Igualada o Vilafranca del Penedès havien fet el mateix que Vilanova i la Geltrú.

Destinació: Puerto Príncipe

En general, Josep Oriol Puig ens dóna poca informació en els seus escrits de la realitat de Puerto Príncipe i de tot el que envoltava la ciutat cubana. Es centrava exclusivament en els detalls del comerç i interessos particulars de la seva Companyia.

Es parlava de comerç ben convencional equivalent al que practicaven moltes altres viles catalanes:

Els habitants de Vilanova, Barcelona, Sitges, Mataró i Tarragona són els que més emigren cap a Amèrica – i cap a Cuba en particular – perquè són els que tenen quelcom per a vendre, perquè són els que tenen experiència en la navegació i perquè són els que tenen contactes comercials i, més endavant, també familiars. Així, doncs, els catalans emigrats a Cuba van crear xarxes de solidaritat [...].⁶⁷

Una activitat que va agafar força durant el segon terç del segle XIX. Una dinàmica que els catalans van saber aprofitar millor que ningú. Com afirmava Pablo Tornero:

La Isla de Cuba, gracias a su crecimiento productor, conoció un incremento en la demanda de artículos españoles y europeos en general. Esto mismo favoreció el consumo, con lo cual determinados sectores como las tiendas de comercio, en todas sus variantes y modalidades, conocen un cierto apogeo. Esta actividad va a ser cubierta, fundamentalmente, por catalanes, que hacia esta actividad van a dirigir sus miras en la isla [...] Aunque su importancia es pobre, la significación sociológica de esta emigración catalana es grande [...] De estos emigrantes, algunos se proletizarán y otros llegarían a formar parte del gran capital comercial⁶⁸

En qualsevol cas, l'illa oferia diverses oportunitats de negoci que, en moments de crisi a la península, no es podien perdre. En tant que colònia espanyola, Cuba depenia de la metròpoli i , d'acord a la legislació establerta, en cap cas podia comprar proveïments a altres països.

Alexander von Humboldt deixava escrit el 1827: “la isla de Cuba, a la que la corte de Madrid hace mucho tiempo ha concedido una gran libertad de

⁶⁷ Junqueras, 1998; p.40

⁶⁸ Tornero, 1989; p.242

comercio, exporta, por medios lícitos e ilícitos, de solas sus producciones en azúcar, café, tabaco, cera y cueros, por valor de más de 14 millones de duros”.⁶⁹

Per acostar-nos a la realitat d'aquesta vila cubana hem fet ús d'altres fonts coetànies del nostre protagonista.

Puerto Príncipe és l'antic nom de la vila cubana avui coneguda per Camagüey. Actualment, una ciutat important de l'illa caribenya que el 2005 comptava amb 300.000 habitants. Disposava de tretze municipis adjacents, entre ells la ciutat portuària de Nuevitas a la península del Guincho i d'on sortien alguns dels vaixells protagonistes del comerç. Cal destacar que el seu centre històric és avui Patrimoni de la Humanitat.

Va ser fundada el 2 de febrer de 1514 amb el nom de Santa Maria del Puerto Príncipe. Més endavant es convertí en Puerto Príncipe i, finalment, el 1898 i arrel de la independència de la metròpoli espanyola, assumí la denominació de Camagüey.

Segons l'estudi de Raimon Soler, Puerto Príncipe no era una destinació prioritària pels vilanovins de l'època. Segons l'autor, aquests serien els llocs preminents de l'emigració a Cuba en el període 1778-1862. Al costat de la destinació s'hi anota el nombre de vilanovins residents: L'Havana, 942; Santiago de Cuba, 62; Matanzas, 61; Bayamo, 17; Puerto Príncipe, 16; Trinidad, 12 i resta de Cuba, 24.⁷⁰

Segons la mateixa font i recompte estadístic, en aquella mateixa etapa hi havia a Puerto Príncipe 49 persones procedents de l'actual comarca del Garraf i d'acord a la següent distribució: Vilanova (16), Sitges (22), Ribes (1), Cubelles (7), Altres (3).

⁶⁹ Humboldt, 1827; p.222

⁷⁰ Soler, 2002; p.40

El militar català Francesc Vives feia el 1929 una descripció de la ciutat de Puerto Príncipe: “Las calles no están empedradas; hay pocas regulares, y la mayor parte son tortuosas, estrechas y sucias: algunas son intransitables en la estación lluviosa y aún parte de la seca”.⁷¹

Seguint la mateixa font, la ciutat cubana disposava de set escoles de primeres lletres , a més de: “3 cererías, 2 blanqueos de cera, 20 velerías de sebo [...] 7 almacenes de comercio, [...] 136 pulperias y tabernas, 26 tiendas de ropa ...”.

La zona de “el Príncipe” era coneguda per la important presència de cavalls, l’actiu més potent de la seva rica ramadera.

També ens donava detalls de la composició dels seus habitants: “La población consta de 32.996 personas blancas, 6.165 de color libres y 9.851 esclavos”. Per tant, un total de 49.012. Apuntem que cap el 1857 Vilanova i la Geltrú tenia 11.395 habitants.

Bona part del comerç de Puerto Príncipe sortia per Nuevitas: “La bahia de Nuevitas muy espaciosa y aplacerada, es la segunda de la Isla de Cuba en superficie. Pueden fondear fragates de guerra ...”.

El cens de 1817 aportava més informació: “Puerto Príncipe ha aumentado en 13.626 almas, quizá demasiado para el estado de paralización en que se halla este territorio relativamente al comercio y agricultura”. Aleshores hi situaven set cereries i quatre establiments per blanquejar cera.

Per la seva part, l’autor Jaume Boy relatava que l’any 1840 Puerto Príncipe disposava de les següents activitats econòmiques: “[...] dos fundiciones, 3 fábricas de armas, 6 oficinas de pinturas, 1 toneleria, 21 fábricas de caja para tabaco, 3 cererías, 2 blanqueos de cera, 20 fábricas de veles de sebo, 7 almacenes de comercio, 136 pulperias y tabernas, 26 tiendas de ropa y

⁷¹ Vives, 1829; p.70

mercerias ...”.⁷² Son dades que coincideixen amb les observades per Francesc Vives el 1829, fet poc probable després d'onze anys.

Així mateix, les importacions més importants el 1836 eren 6.170 roves d'arròs, 6.085 roves de farina o 3.081 roves de bacallà. Per altra banda, les exportacions bàsiques situades al mateix any eren de: 32.667 roves de sucre, 1.764 bocois de mel de purga o 1.155 roves de cera .

A títol indicatiu, el 1837 s'exportaren 1.050 roves de cera i, un any després, la quantitat pujava a 2.555 roves.

També Jaume Boy feia el seu particular recompte de població. Recordem que son dades publicades el 1840:

Cens: 32.996 persones blanques, 6.165 color lliures, 9.851 esclaus: total de 49.012

I ens diu: “[...] Debe advertirse que el empadronamiento fué hecho en la estación lluviosa en que más de la mitad existent en los campos; en tiempo de sequia, se retiran a la Ciudad, dejando solamente en las haciendas la gente necesaria para el cuidado de los ganados ...”.

Finalment, Félix Erenchun ens aporta altres dades significatives en el text que fou publicat el 1861.⁷³

Situava Puerto Príncipe “a 151 leguas de la Habana” i “a 19 leguas del puerto de Nuevitas, con el cual està unido por un ferro-carril”. En aquell moment, li adjudicava 26.700 habitants.

De l' estadística de 1855 ens deia el següent: “comparado el estado general de población con el de encausados criminalmente, despues de rebajar los 52 que han sido absueltos, resulta caber a un criminal para 638 personas en las proporciones siguientes ...”.

⁷² Boy, 1840; p.596

⁷³ Erenchun, 1861; p. 2307

La distribució de la població resultava de la següent manera: 33.184 homes i 25.491 dones, total de 58.675 habitants; dels quals: blancs, 34.951; colons asiàtics, 14; de color “libres Pardos”, 5.302; de color “libres morenos”, 5.561; de color “esclavos Pardos”, 750; de color “esclavos morenos”, 12.069; emancipados, 8.

La procedència dels blancs de Puerto Príncipe era aquesta: de la Península, 708 (670 homes i 38 dones) i de Canàries, 584.

En un altre moment ens indica que el nombre d'esclaus a Puerto Príncipe el 1859 era de 12.538, i quantificava la població total en 60.824 ànimes, distribuïdes en 37.670 blancs, 10.616 persones de color lliures i els esmentats 12.538 esclaus de color.

Per la seva part, Ramon de la Sagra publicava el 1831 més detalls del comerç de Puerto Príncipe:

El comercio marítimo ultramarino de la jurisdicción de Puerto-Príncipe se verifica por la bahia de Nuevitás en la costa Norte, distante 21 leguas de la capital [...] Las exportaciones de Puerto-Príncipe para ultramar consistieron en 40.998 arrobas de azúcar, 4.440 arrobas de cera, 558 bocoyes de miel de purga, 450 arrobas de tabaco en rama, 378 libras de tabaco elaborado, cueros, caoba, cedro y ganado caballar, mular y vacuno, en el último año [1830].⁷⁴

Finalment, tornant a Félix Erenchun, ens precisava altres negocis de la població cubana. En el text publicat el 1861 hi constatava que s'hi produïen 6.200 roves de cera groga. A més, s'hi comptaven: 31 boters, 6 fabricants d'espelmes i, entre molts altres oficis, 577 comerciants, dels que 575 eren blancs i dos eren “libres de color”. També s'indicaven 5 tallers de boters, 2 fàbriques d'espelmes, 252 pulperies i 3 establiments de cera.

⁷⁴ De la Sagra, 1831; p.194

D'acord amb tot plegat, deia que les principals riqueses de Puerto Príncipe eren, en valor: “1º. Ingenios y trapiches; 2º. Haciendas de criança, 3º. Potreros”.

Un cop situats en la realitat de la Puerto Príncipe de l'època de Josep O. Puig, tornem a les seves cartes. Si bé, com hem dit, no donen detalls explícits de la ciutat o de la realitat cubana, sí que ens il·lustren sobre els detalls del comerç marítim.

A partir de les cartes podem conèixer els tipus de vaixells més habituals que feien la travessia transatlàntica: bergantins, goletes, corbetes, fragates, pollacra ...

I fins i tot ens permet de conèixer els noms d'algunes d'elles: Polacra Intrépida, Goleta Càrmen, Bergantín Ana, Bergantín Paz, Bergantín Bilbao, Fragata Numa, Goleta Villanueva, Corbeta Resolución ...

Però, on Josep Oriol Puig és més extens i detallat és en advertir de la inseguretat de la navegació marítima i explicar algunes de les desgràcies que van succeir. Veiem-ne un parell d'exemples:

De la desgracia que sucedió en el Vapor Penil que hacia la carrera del Sur y ésta desgracia habrá redundado a beneficio de las Goletas que en el dia no ignoro las hay famosísimas a la carrera de Guanaja y de todas las comodidades para pasajeros [...] por D. Isidro Ricart he sabido que la Goleta Villanueva se hallaba a Guanaja y como vosotros preferis este buque estoy más tranquilo ... ⁷⁵

(Vilanova, 25 de novembre de 1846 a Sr. D. Gabriel Coll i Puig, Puerto Príncipe)

O de la pèrdua de la goleta preferida dels germans Coll Puig, informada per Josep Oriol Puig el 29 de desembre de 1846 a Francesc Andreu,

⁷⁵ Guanaja és una de les tres illes de l'arxipèlag de les Islas de la Bahía, al Carib, pertanyents a Honduras

resident a l'Havana: "Del temporal del 10 i 11 d'octubre pues que del interior de la Isla no se sabe nada y por el Llody de Londres [probablemente, volia dir Lloyd's] he leído haberse perdido la Goleta Villanueva en su viaje de Nuevitas a la Havana y haberse ahogado 19 personas entre pasajeros y marineros".⁷⁶

La navegació marítima, però, podia reservar altres contrarietats. En la que segueix parlava de Josep Alsina, fill de Jaumetó, "que hacia viajes a Nuevitas". L'enviava Fèlix Puig de Barcelona al seu germà Josep Oriol el 5 de juny de 1844:

Lo encontré hecho un mar de lástimas de resultas que cayó de la cubierta abajo la bodega y quedó como imposibilitado y baldado [...] Salia para Tarragona pues que habia un hombre que hacia tan buenas curas y entonces le dije yo que en Villanueva venia un hombre de Olesa que hacia curas maravillosas.

En relació als problemes de navegació del seu cosí Pau Coll, Josep Oriol Puig deia:

Le debe servir de experiencia pues que navegar por la costa lo que se requiere es tener práctica reconociendo bien la tierra, porque generalmente los Pilotos cuando reconocen la tierra suelen verse muy perplejos y así prefiero para navegar de la Habana a Nuevitas un regular Practico a un buen Piloto.

(Vilanova, 25 de maig de 1847 a Srs. Pablo y D. Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

També parlava de les experiències personals del cosí Gabriel, que preferia el cavall que no pas el vaixell:

⁷⁶ Francesc Andreu i Xiqués, advocat a l'Havana i home de confiança i apoderat de diversos americanos (Rodrigo, 2007; p.270)

Haber hecho el viaje del Puerto Príncipe a la Habana por tierra y mucho me alegro sea tan fuerte para andar a caballo [...] y que te gustó tanto que volverás hacer siempre que halles compañía. A mí parecer mareándote tanto como supones por mar, tal vez en igual caso preferiria viajar por tierra [...] Los soles tan fuertes, malos caminos y aguas que atropellan los viajeros [...] Creo preferiria cuatro dias de buen mareo a la comodidad de por tierra, pues tu ahora estas en la flor de la juventud y esta vence males que luego suelen salir pues tu has padecido de almorranas que quiera Dios no vuelvas a padecer y no hay peor cosa según tengo entendido para las almorranas que montar a caballo.

(Vilanova, 21 de gener de 1848 a Gabriel Coll y Puig, Puerto Príncipe)

El seu cosí li responia “me alegraré que te pruebe más viajar en vapor que no en Goletas”.

Un dels altres fets interessants que es desprenen de les cartes son els temps de navegació dels vaixells entre Catalunya i Cuba, un fet molt valorat pensant en les mercaderies i en el correu.

En carta del 31 de març de 1848 als seus cosins, els deia que no arribava el correu de l'Havana: “pues que en Barcelona han llegado varios buques procedentes de la Habana en 32, 34 y 36 días de navegación”.

Una illa en conflicte

Ja s'ha indicat anteriorment que el comerç entre Vilanova i Cuba restava sempre condicionat a factors com l'estat de la mar, la presència de pirates i corsaris, conflictes militars que bloquejaven ports o impedièn la navegació i d'altres elements més o menys circumstancials. Una qüestió que durant bona part de la segona meitat del segle XIX afectaria l'estabilitat política i,

consegüentment, amenaçaria la tranquil·litat necessària pel desenvolupament comercial, foren els continuats brots de rebel·lia de grups de la insurgència cubana en contra dels interessos de la Espanya colonial. La colònia, doncs, estava en guerra, i ho estigué en major o menor grau entre 1868 i 1898. I això no passava per alt a tots aquells que hi tenien interessos. Tampoc passava per alt als escrits dels Puig.

Fem una breu aproximació a l'evolució dels esdeveniments per poder entendre alguns dels fets que es relaten a les cartes dels Puig-Coll.

Podem parlar de tres guerres de la independència cubana en els darrers trenta anys del segle XIX. La primera – la guerra dels seu anys - s'inicià el 10 d'octubre de 1868 i es donà per finalitzada el 1878 amb la coneguda Paz de Zanjón. La segona fou entre 1879 i 1880 i la tercera i definitiva de 1895 a 1898, quan Cuba, acompanyada dels Estats Units, aconseguí la independència, posant fi a prop de quatre cents anys de domini espanyol.⁷⁷

La metròpoli anava rellevant els diferents capitans generals que es feien càrrec de la colònia caribenya. El 1826 Francesc Dionís Vives era nomenat nou Capità General de Cuba. El 1841 ho seria Jerónimo Valdés. Dos anys després tindrien lloc diverses sublevacions d'esclaus a diferents ingenios de Matanzas. Leopoldo O'Donell assumiria la Capitania General. El 1845 es coneixia a Cuba la Llei de Repressió del Tràfic Negrer aprovada a Madrid. Als anys 1849 i 1850 Narciso López organitzava dos desembarcaments amb l'objectiu de foragitar els espanyols. En el tercer intent, un any després, va perdre la vida a la zona de Las Pozas (Pinar del Río). Aquell mateix any tenien lloc les conspiracions revolucionàries a Camagüey i Trinidad. El general Concha seria substituït pel general Valentín Cañedo com a governador. El 1854 tindria lloc una nova conspiració, encapçalada

⁷⁷ L'inici del domini de Cuba per part de l'Estat Espanyol es remuntava a 1510

en aquest cas per Ramon Pintó, català, amb connexions amb la Junta Cubana als Estats Units, que seria executat.

El 1856 es fundava el Banco Español de la Havana i, en acabar la dècada, el 40% de les exportacions cubanes anàven dirigides als Estats Units, mentre que, únicament, el 12% anàven a l' Estat espanyol.

Tornem, però, als moviments insurreccionals, acompanyats per les paraules de Virella:

Quan el 1850, començà la insurrecció a Cuba, la burgesia local es manifestà contra els insurrectes i pel manteniment d'un *status* que representava la continuïtat del règim esclavista. No oblidem que alguns dels capitals vilanovins es devien bastant a la tracta o al treball dels esclaus negres. No obstant això, durant uns anys encara es podia ésser conservador a l'ultramar i democràtic dins de casa, però els anys tèrbols del 1868 al 1873 van acabar amb les vel·leitats liberals dels nostres burgesos.⁷⁸

A conseqüència dels moviments insurreccionals a la illa caribenya que es succeïren al llarg del darrer terç del segle XIX, a l'Estat Espanyol sovintejaren els al·legats patriòtics en forma de proclames, textos i manifestacions a favor del govern i l'exèrcit colonial, i en contra dels nacionalistes cubans.

Hem comentat que un dels màxims exponents de la insurgència fou Narciso López –nascut a Venezuela– blasmat per la premsa i la literatura de la metròpoli i també esmentat a les cartes de Josep Oriol Puig.⁷⁹

⁷⁸ Virella, 1977; p.27

⁷⁹ Parla de “les dues fracassades expedicions del general Narciso López, natural de la Costa Ferma (actual Venezuela). Serví a l'exèrcit espanyol durant la Primera Guerra Carlista dita dels Set Anys, en la qual fou derrotat pel mariscal Miguel Gómez a Jadraque (Guadalajara) a les darreries d'agost de 1836. El general O'Donnell, acusant-lo d'imperícia, el degradà i l'envià a Cuba com a soldat ras” (Virella, 1990; p.121)

Doloroso es ver a nuestra Provincia lanzada en el camino de la destrucción sin que por ahora se vea el término de la contienda. Aquí ha llegado el Sr. Moura con el carácter de embajador de la Reina Isabel 2^a y otras misiones que ignoramos, ha sido bien acogido por el gobierno frances.

(B.Mitjans a Paris, 30 d'octubre de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Evidentment, aquells aixecaments contra la metròpoli trobaven suport en una societat empobrida on bona part dels recursos eren explotats i exportats, i els capitals resultants – controlats pels dominadors colonials – repatriats a la metròpoli. Com diu Lluís Costa: “En els darrers anys de la dècada dels quaranta a Cuba comença a flaquejar la fe en la concessió de reformes per a millorar l’administració colonial”.⁸⁰

Fou aquest ambient de desconfiança i rebuig el que aprofità el general crioll Narciso López - maçó i propietari d’una mina de ferro i carbó a Trinidad – per conspirar fins la seva detenció i execució.

Les notícies del que passava a Cuba arribaven, com sempre, tard i malament, és dir, filtrades i manipulades: “una notícia tardava aproximadament a arribar de la colònia a la metròpoli una mitjana de cinquanta dies. D’altra banda, les informacions sovint arribaven per la premsa dels Estats Units a través d’Anglaterra”.⁸¹

De les incursions dels insurgents en donava detalls Dolores M. Pérez, fent-se ressó del ban del capità general José Gutierrez de la Concha de febrer de 1855 on informava que als Estats Units d’Amèrica es preparava una expedició contra la illa amb aventurers aplegats de diversos països.

També parlava de “las dos expediciones que trajo a Cuba el general Narciso López, descendiente de catalanes”, que havia organitzat una expedició el 1850 des de New Orleans amb americans, cubans, argentins ...

⁸⁰ Costa, 2006; p.68

⁸¹ Ib., p.73

Del segon intent de l'any 1851: “las huestes de López fueron atacadas por un contingente del ejército y dos batallones de los Cuerpos de Ciudadanos Leales, conocidos con el nombre de Nobles Voluntarios, entre los que se encontraba, en calidad de oficial, Salvador Samá Martí”.⁸²

Albert Virella relatava que quan López fou deportat a la illa de Cuba entrà en contacte amb grups insurgents i nord-americans. Posteriorment, s'establí als Estats Units i des d'allà organitzà dues expedicions per aconseguir l'annexió del'illa. La primera el 19 maig 1850 i la segona el 12 agost 1851, sempre amb una xifra al voltant dels 500 partidaris. En aquest segon conflicte “es formaren a la ciutat de l'Havana quatre batallons de milícies voluntàries, dos dels quals eren comanats per vilanovins: Salvador Samà i Martí i Francesc Ventosa i Soler”.⁸³

Un episodi comentat també per Joaquim Roy que indicava que el vilanoví Salvador Samà i Martí actuava en qualitat de coronel de milícies.⁸⁴

Així s'expressava Tesifonte Gallego al preàmbul del text *La insurrección cubana* publicat a Madrid el 1897: “A esas legiones de valientes que pelean y mueren por su bandera; a ese ejército, modelo de disciplina, subordinación y valor, repitiendo antes de entrar en materia, los gritos que ellos dan en el combate: ¡Viva España !, ¡Viva Cuba española!, ¡Viva el Ejército!”⁸⁵

I aquesta és la versió que el mateix autor donava de les pràctiques conspiratives de Narciso López:

El General traidor Don Narciso López desembarcó en Cárdenas el 19 de Mayo de 1850, con 500 hombres, con el fin de anexar Cuba a los Estados Unidos, cuya idea era la entonces prevelecia entre algunos hijos de Cuba

⁸² Pérez, 2007; p.138

⁸³ Virella, 1990; p.121

⁸⁴ Roy, 1988; p.82

⁸⁵ Gallego, 1897; p.XXX

[...] En 1851, siendo Capittán general de Cuba D. José Gutierrez de la Concha , se levantaron algunas partidas en el Camagüey y Santa Clara en favor de la anexión a los Estados Unidos; pero en veinte días fueron destruidas, y , lejos de encontrar apoyo en el país, fueron rechazadas con auxilio de los mismos insulares. Fueron fusilados sus principales jefes. En Agosto de 1851 volvió a desembarcar Narciso López cerca de Bahía Honda, con una expedición de 500 hombres [...] Cincuenta expedicionarios fueron fusilados en la Habana; los demás batidos y muertos por las tropas y paisanaje, menos 147, que presos fueron remitidos a la Península.

I així ho comentava el 31 de juliol de 1850 Josep Oriol Puig als seus cosins Pau i Salvador Coll que eren a Puerto Príncipe: “pasariais algunos malos ratos por las conspiraciones de López [...]”.

Arrel dels rumors que situaven el General Concha com a nou Virrei de la illa per decissió del govern indicava: “querrá Dios no haya trastornos en esa Isla, porque faltando a la España la Isla de Cuba no sé como nos compondríamos”.

I donava la benvinguda a l'increment de tropes militars a la colònia, que serien repartides per tota la illa: “considero que en esa del Príncipe como punto bien céntrico algun refuerzo tendreis que será bueno para el Comercio pues ya sabemos que el dinero de la tropa es el que más corre [...] Se dice para invadir la Isla lo menos se necesitaran 30 o 40 mil Filibusteros y este número les será imposible de reunir”.

Per tant, una lectura ben positiva per part de Josep Oriol Puig. D'una banda creia impossible el triomf de la insurgència, i d'altra considerava positiva la presència de soldats perquè ajudaria al negoci de la botiga.

Cinc mesos després, però, la percepció era una altra. S'intensificaven les sublevacions i l'activitat comercial estava molt aturada. Resulta curiós que

l'anàlisi provinguí precisament d'aquell que era a Vilanova i ho faci extensiu als seus cosins que tenien residència a Cuba.

Vegem el que deia en carta de 30 de desembre de 1850 a Pau i Salvador Coll: “cuando uno está en temor de si tendrá que tomar la de Villadiego gasta lo necesario y aún con estrechez, pues nada de superfluo, por ser más facil salvar un duro que no una pieza de ropa, pero creo que poco a poco renacerá la confianza y volverá el comercio a renacer”.

La lletra del 28 d'agost de 1851 a Gabriel Coll era força més positiva. Es feia ressó de l'atac del general Concha i l'afusellament de 50 “filibusteros”, i de la mort de Narciso López “y todos los suyos”, fem esment que “tan plausible noticia lleno de alegria a todos los habitantes de ésta Villa, por lo que al mediodia hubo un gran repique de campanas y por la noche gran iluminación, recorriendo las calles dos músicas”.

Episodis que podem complementar amb les noves que aportava Pau Coll des de l'Havana el 31 d'agost de 1851 en carta als seus cosins Fèlix i Josep Oriol, on donava “noticias de lo ocurrido en las jurisdicciones de Nuevitas y Puerto Príncipe cuyo resultado salió del consejo de guerra sentenciados a garrote vil el cabezilla José Tomás Betancurt y a diez años de presidio a D. Miguel Castellanos [...]”. Tot venia de l'operació de “conduir a esta isla la expedición de quinientos cuarenta y ocho Hombres acaudillados por el ex-general Narciso López”.

En conduir-los al patíbul, “algunos no se conformaban con insultar-los y escupirlos [...] y pedían su muerte como se pide la del toro a la plaza”. Allà els afusellaven de dotze en dotze.

I també dels quatre presoners que “por falta de verdugo fueron afusilados” i d'altres “embarcados por el Gobierno que los llevan al Presidio del Canal de Castilla”. Dels insurgents – a qui anomena “Filibusteros de Nueva

Orleans”- n’aporta detalls de les cartes de penediment, com el que confessà “arrepindiéndose de cuanto habia hecho, confesando que conocia su error y que la justicia le daba su merecido [...] aconsejando a sus paisanos que no se dejasen alucinar de falsas promesas”.

Continuava la carta de Pau Coll:

Después de mil brindis por la libertad de Cuba salieron con gran algarabía los Patriotas Cubanos filibusteros con su bandera tendida por las calles [...] Aterrorizados los Piratas por el arrojo de nuestras tropas y el valor con que les habían dado un piñado de Hombres dos cargas a la baioneta causándoles treinta y tantos muertos y heridos [...] Hoy ha entrado el Vapor de Nuevaorleans (sic) en el que ha venido el consul Español consecuencia de que cuando recibieron la noticia del afusilamiento de los cincuenta se armó un motín de unos 200 hombres los cuales querian asesinar al Consul. Saquearon y quemaron la casa de Romagosa de Sitges, quemaron la casa redacción del periódico y robaron y atropellaron varias casas de Españoles, a más pisotearon y quemaron el pabellón español y el retrato de Isabel 2ª [...]

El representant del govern colonial “les contestaba que no podia contenerles y les aconsejaba que se escondiesen hasta que pasase la fervescencia” i es “prometia castigar a los complices e indemnizar a los subditos españoles de perjuicios que hayan recibido y que les dara satisfacción del ultraje”.

I en relació a la captura d’un dels caps de la insurgència: “Con la captura de Lopez, desde ayer que por la mañana se recibió la noticia, en esta se vuelven locos y se celebró como fiestas reales. Ayer hasta la una de la noche hubo serenatas frente Palacio y a la noche musicas y hoy han regresado las tropas y conducido el resto de Prisioneros”.

Informació que corroborava Jaume Carbonell a l'apunt del 23 de setembre de 1851: "gran repique de campanas al mediodia, y por las noches las calles iluminadas y seguidas por dos músicas y fué eso porque se tuvo la noticia de la muerte de un tal López que se había sublevado en la Isla de Cuba".

Per tancar aquest capítol, una curiositat aportada per Albert Virella: "L'any 1886 els marmessors de Josep Lluch i Torrents, vilanoví, lliuraren a la Biblioteca-Museu-Balaguer una bandera dels insurgents i la *levita* que portava Narcís López quan fou agarrotat".⁸⁶

Acabem amb les notes conciliadores de Josep Oriol Puig datades el 28 de novembre de 1851 en carta als cosins a Pau i Salvador Coll a Puerto Príncipe: "el invierno esta tan riguroso que solamente por necesidad se puede ir a Barcelona". I, en relació a la indulgència del govern propiciat pel proper part de la Reina: "El gobierno usa de mucha clemencia, no por miedo, sino para enlazarnos y amarnos como hermanos, pero no creo liguen bien los Europeos con los Americanos [...]".

El pensament era ben encertat.

Del comerç de la cera, i altres coses

La principal aposta dels Puig i Coll en la seva activitat importadora de l'illa caribenya fou la cera, malgrat aprofitar altres oportunitats que anirem comentant.

Aquest, però, era un comerç que venia de lluny

Pierre Vilar anotava les mercaderies arribades el 1795 al port de Barcelona des d'Amèrica. S'hi consignava sucre, cacau, mel, pebre de tabasc, tints,

⁸⁶ Virella,1990; p.121

cafè, fustes, cotó, llanes, curtits, pells o sebo (en pa i veles de sebo). Quantificava 254 qu. 3 arr. de cera en orruras de l'Havana i Veracruz i 63 qu. 2 arr. de cera en marquetas de Montevideo.⁸⁷ S'hi afegien cuirs de l'Havana, Veracruz, Montevideo, Cartagena, Puerto Rico i altres indrets, a més de 3 quintars 21 lliures de carey de Cartagena.⁸⁸

En aquella segona meitat del segle XVIII hi hagué un canvi de mentalitat a la metròpoli, especialment entre les classes dominants. Com deia Pablo Tornero: “Se extiende que América, además de oro y plata, es cacao, azúcar, mercancías *exóticas* que ahora, por la especial coyuntura demográfica y económica europea, son muy demandadas”.⁸⁹

El 1815 Pablo Boloix publicava el treball *Sucinta noticia del ramo de la cera en la Isla de Cuba, a fines de marzo del año de 1815*. Es tracta d'un estudi realitzat a petició de Juan Ruiz de Apodaca, governador i capità general de Cuba i president de la real Sociedad de amigos del país. Es posava de manifest que la producció de cera d'abella s'havia iniciat a Guanabacoa i d'allà s'havia escampat a tota l'illa: “Cuenta la isla de Cuba la introducción de las abejas desde el año de 1764”:

En el año 1770, a los seis de su nueva población en nuestro territorio, ya produjeron la cera suficiente para el culto religioso y demás usos domésticos y de lujo con el sobrante de un corto número de arrobas que se remitieron al puerto de Veracruz: en el de 76 se embarcaron para varios de Europa y América veinte y un mil ciento ochenta y siete arrobas.⁹⁰

⁸⁷ Orrura es refereix, molt probablement a horrura, que voldria dir cera en forma de sediment. La marqueta era cera sense treballar o tractar, en forma de blocs o motlles

⁸⁸ Vilar, 1987; p. 616

⁸⁹ Tornero, 1989; p.237

⁹⁰ Boloix, 1815; p.6

Un valor que el 1810 es convertí en 50.000 roves. L'autor del text reclamava més ajuts oficials perquè “este ramo de agricultura tan recomendable ha estado siempre entre la penuria de labradores pobres, y son contados los que lo han emprendido por una escala mayor”. Òbviament, un dels problemes de fons era el diferencial entre el que percebia el productor i el valor de mercat. Hi havia, però, dificultats importants per saber quin era el volum de producció al territori cubà. “Calculese sobre una arroba de cera que pueden rendir al año tres colmenas bien cuidadas, y como cinco botijas comunes de miel, vease la extracción , y ya tenemos un dato”. D'altra banda, es desconeixien les quantitats de cera que s'introduïen a l'Havana provinents de l'interior de l'illa i que estaven lliure de drets. L'autor indicava que el 1810 la cera es venia a Veracruz a 22 pesos el quintar. Un any després el preu havia baixat a 14 pesos, prova evident de la “decadencia de la cera”:

Atribuyendo aquella baja al derecho de tres pesos en arroba, o sea doce pesos el quintal que por el vireynato y la real junta de prestamo patriótico se estableció en reglamento de agosto de 810; lo que parece ser equivocación , o mala inteligencia por parte de los comerciantes de la Habana [...] La operación de acortar los envios no está sujeta a grandes vicisitudes en el renglón de la cera, porque aquel reyno se provee principalmente de la isla de Cuba , y sólo recibe una corta porción de la provincia de Yucatan. ⁹¹

En definitiva, es tractava d'ajustar l'oferta i la demanda de la cera per tal de mantenir els preus. Boloix ho atribuïa a les dificultats de comunicació i trànsit de les mercaderies degut als disturbis i insurreccions de la “Nueva-España”. ⁹²

⁹¹ Ib., p.7

⁹² La península Ibèrica es veié afectada pel conflicte de la Guerra del Francès entre 1808 i 1814

Tornant a la primera baula de la cadena, això és el que precisava l'autor:

En esta decadencia el que verdaderamente ha sufrido la perdida es el abejero, como que los blanqueadores y traficantes ya no se la pagaban en aquella época más que a seis pesos, o seis y medio, en lugar de once y doce a que corria la arroba en esta plaza en 810 [...] Lo cierto es que en setiembre del año último ya valia en nuestro mercado la cera blanca a trece pesos la arroba, y la amarilla a nueve, y en diciembre siguiente a catorce la primera y a diez la segunda.⁹³

Per l'autor del treball, bona part de l'èxit passava per reduir el drets de sortida de la cera. Només així es podria defensar la producció i comerç de la cera “que sin duda alguna es de todos los productos de la isla el más precioso”.

Així, donava notícia de “la petición de varios comerciantes el 811, dirigida a que se moderase el derecho de seis por ciento que cobra la real aduana cuando sale la cera de este puerto para los de la metrópoli y América española del sur, y ocho y medio por ciento para países extranjeros”. Fins aleshores no s'havia fet res, i Boloix intentava justificar-ho: “que la cera pague a su salida para España y varios parages de América, once por ciento, y trece y medio para los extranjeros, atribuyamos el recargo a las criticas circunstancias de ahora en que la nación tiene urgencias forzosas”.⁹⁴

Finalment, l'autor advertia “de los obstaculos que se oponen al fomento de este ramo que cada vez más va en pos de su aniquilación”. Sorprén aquest comentari en una data encara tant recent com el 1815.

Altres autors com Javier Ortiz de la Tabla posaven en valor el comerç de la cera a Cuba i Mèxic: “Uno de los principales productos de exportación al

⁹³ Boloix, 1815, p.7

⁹⁴ Ib., p.9

virreinato en la segunda mitad del XVIII era la cera cubana, a la que el Rey había protegido, liberando de derechos de retornos la plata que producía su venta en el virreinato”:

El principal producto de exportación de Cuba a Nueva España en estas fechas era la cera, que comenzó a exportarse en 1770, si bien hasta 1774 no se dió autorización para ello [...] De cera, sólo en la jurisdicción de Papantla, se recogían unas 10.000 arrobas que se enviaban, en bruto, a Mexico y Puebla donde se aplicaban a las primeras capas de velas que allí se fabricaban.⁹⁵

El 1774 ja era admesa a Veracruz la importació de la cera cubana. De fet, des de la Havana es rebia cera i mel.

De la importància de la cera cubana també en va parlar abastament l'explorador, geògraf i naturalista alemany Alexander von Humboldt en dos assaigs de 1822 i 1827.

En el segon aportava moltes dades al voltant de l'origen de la cera: “No es el producto de abejas indígenas, sino de abejas introducidas de Europa por la Florida. este comercio no ha sido muy importante hasta despues del año de 1772”.

En la proximidad de los ingenios perecen muchas abejas, porque se embriagan con las heces del azúcar, o melote, de que gustan mucho. En general, la producción de la cera disminuye a medida que se aumenta el cultivo de las tierras. Por el precio que actualmente tiene la cera, su exportación por medios lícitos e ilícitos es un objeto de medio millón de duros.⁹⁶

⁹⁵ Ortiz de la Tabla, 1978; p.172

⁹⁶ Humboldt, 1827; p.219

En relació al volum del comerç ens indicava que el 1803 s'exportaven 42.700 roves de cera "comprendiendo en él los fraudes de las aduanas". Al voltant de 25.000 roves anaven destinades a Veracruz (Mèxic), doncs "Las iglesias de Mejico consumen mucha cera de la isla de Cuba y su precio varia de 16 a 20 duros la arroba".

Del viatge a l'illa caribenya Humboldt recordava que "sentíamos aquel olor delicioso de flores y de miel que es característica de los surgideros de la isla de Cuba" i recordava la procedència europea de les abelles: "Cristobal Colon dice expresamente , que en su tiempo los naturales de Cuba no recogian cera. El gran pan de esta sustancia que halló en la isla en su primer viaje y que presentó al rey Fernando, en la célebre audiencia de Barcelona, se reconoció más tarde que había sido llevado allí por pirogas mejicanas de Yucatan".⁹⁷

Humboldt aportava més dades en relació al paper i trànsit de la cera a l'àrea mexicana:

La cera es un objeto de la mayor importancia para un país donde reina mucha magnificencia en el culto exterior. En las fiestas de las iglesias, tanto en la capital como en las capillas del ultimo villorrio de las Indias, se consume una enorme cantidad. Las colmenas son de un gran producto en la Península de Yucatan, principalmente en las inmediaciones del puerto de Campeche [...] La cera del Yucatan proviene de una especie de abejas, propias del nuevo continente que dicen son sin aguijón.⁹⁸

Altres comentaris al voltant de la cera navegaven entre els aspectes més tècnics i l'anècdota:

⁹⁷ La piroga era una embarcació primitiva semblant a la piragua (Ib., p.327)

⁹⁸ Humboldt, 1822; p.420

Lo cierto es que la cera de los enjambres americanos es más difícil de blanquear que la de las abejas domésticas de Europa. La Nueva-España saca anualmente de la Habana cerca de 25.000 arrobas de cera, importación cuyo valor asciende a más de cuatrocientos mil pesos. Sin embargo, solo una pequeña porción de esta cera de la isla de Cuba proviene de los *trigones* silvestres que están en los troncos del *Cedrela odorata*; la mayor parte se debe a la abeja originaria de Europa (*Apis mellifica*); cuya cría se ha extendido muchísimo, desde el año 1772. La isla de Cuba ha exportado, en 1803, comprendido el contrabando, 42.670 arrobas de cera, cuyo precio era entonces de 20 a 21 pesos; pero el precio medio en tiempo de paz no es más de 15 pesos la arroba.⁹⁹

I per acabar amb les aportacions del cèlebre naturalista alemany, una curiositat que no hem observat en cap altre autor de l'època:

Es verdad que la esperma de ballena todavía es poco buscada en el continente de la América española, el clero se obstina en confundir el adipócera con el sebo, y los obispos americanos han declarado que los cirios que arden en los altares no pueden ser sino de cera de abejas. Con todo, en Lima ya han comenzado a sorprender la vigilancia de los obispos mezclando la esperma de ballena con la cera.¹⁰⁰

Però la nòmina d'autors i historiadors que s'han fet ressó de la importància del comerç de la cera a la zona de Puerto Príncipe és llarga i notable. Tornant a Ramon de la Sagra, aquest observador donava detalls del comerç de cera en aquesta ciutat:

El tráfico costero de ésta jurisdicción con los puertos habilitados de la Isla se hace por el de Nuevitas y los surgideros de la Guanaja, Santa Cruz y Vertientes [...] Las principales producciones extraídas por éstos puntos para

⁹⁹ Ib., p.421

¹⁰⁰ El conegut com esperma de balena o espermaceti és una cera o oli blanquinós que es troba al greix de la zona cefàlica del catxalot. Les seves aplicacions eren molt semblant a les de la cera d'abella (Ib., p.456)

otros de la Isla, consistieron en 1827 en 6.024 arrobas de cera, 5.948 cueros al pelo y 1.466 libras de conchas de carey, valuadas en 61.014 pesetas.¹⁰¹

En un altre punt del text hi afegia: “en 1828 se extrajeron 1.977 arrobas de cera”, tot i que “la extracción más considerable que hace esta jurisdicción es de ganados”. Parlava de: “reses, mulas, Caballos y cerdos”.

El recompte de les exportacions per Puerto Príncipe era, d'acord a l'epígraf “Producciones de la jurisdicción de Puerto-Príncipe, extraídas en los últimos tres años con destino a puntos de ultramar y de la isla”:

1828: 982 libras de conchas de carey, 1.093 cueros al pelo, 1.250 arrobas de cera blanca, 727 arrobas de cera amarilla y 2.065 arrobas de tabaco en rama

1829: 1.671 libras de concha de carey, 10.394 cueros al pelo, 37 arrobas de cera blanca, 7.421 de cera amarilla y 112 arrobas de tabaco en rama

1830: 3.733 libras de concha de carey, 17.797 cueros al pelo, 7.373 arrobas de cera blanca, 11.971 de cera amarilla y 578 arrobas de tabaco en rama.¹⁰²

També disposem d'altres dades del comerç de cera aportats per Francesc Vives en un text publicat el 1829. En relació a Puerto Príncipe indicava: “la cera de abejas venidas de las Floridas en principio del mismo siglo [siglo XVI], tampoco tuvo aumento ni exportación notable hasta la misma fecha, época en que fue ocupada y evacuada la plaza de la Habana por los ingleses; y de esta reconquista data principalmente la agricultura de esta Isla”.¹⁰³

¹⁰¹ De la Sagra, 1831; p.219

¹⁰² Ib., p.220

¹⁰³ Vives, 1829; p. 27

Sembla que des de Puerto Príncipe l'exportació de la cera era menor en comparació a altres mercaderies com el sucre, la mel, el cafè o el tabac. Seguint la mateixa font:

La [cera] que produce esta Isla. Es de tan buena calidad como la de Venecia: su exportación no figuró hasta los años de 1770 y 1780, en que por el Puerto de la Habana se registraron sobre 2.700 arrobas, año común. Tuvo posteriormente mucho fomento por su consumo en los Reino de Méjico (sic), Perú é Istmo de Panamá, de modo que en 1803 era ya la exportación por el mismo Puerto de 42.700 arrobas [...] Los trastornos políticos en estos Reinos han disminuido la extracción y las ningunes relaciones que con ellos se conservan , impide proveerles de lo poco que necesitan.

Del quadre d'exportacions de la cera de 1827 en detalla els següents punts de sortida: pel port de l'Havana 11.279 roves, per Puerto Príncipe 4.971 roves, per Cuba [Santiago de Cuba] 3.479 roves, per Trinidad 1.584 i, finalment, la resta fins un total de 22.402 roves.

Com informació addicional hi afegia: “Los que se dedican al cultivo de colmenas, gozan también de otra cosecha o fruto que ofrecen sus panales, y es la miel de abejas, de bastante estimación [...] Hay muchas abejas silvestres que producen también cera y miel de más crédito para la medicina”.¹⁰⁴

En relació a la cera d'abella, aquesta procedia dels ruscs de les abelles, i algunes dades anoten que a les abelles els calia menjar uns vuit quilos de mel per cada quilo de cera produïda. Això ens dona idea de les dificultats de producció. Les aplicacions de la cera han estat diverses: cosmètics i fàrmacs, capa externa dels formatges per envellir, espelmes ...

¹⁰⁴ Vives, 1829; p.31

Ismael Sarmiento aprofundia en els detalls d'aquesta apreciada mercaderia: “En éste análisis, de la apicultura solo interesa la miel; uno de los pocos productos que libró a la Isla de importaciones y permitió se exportaran algunas que otras cantidades a Estados Unidos y Europa”.¹⁰⁵

Del mateix autor, anotem: “En 1860, la zona de Puerto Príncipe, que abarca la jurisdicción de Nuevitas, alcanzó el 12,7 % del valor de la producción agropecuaria local, un rendimiento que solo fue superado por el azúcar (52,3 %) y la ganadería (29,3%), y que convirtieron a la zona en el principal centro productor de miel y cera de Cuba”.

Altres autors com Félix Erenchun emfatitzaven els centres de producció de cera: “Hay en la Isla de Cuba segun el resumen de los presupuestos municipales de 1853 publicado en la Gaceta del 4 de Julio de dicho año: 9 establecimientos de esta clase en el departamento oriental y 16 en departamento occidental. 25 en toda la isla”.¹⁰⁶

El mateix autor precisava que les abelles domèstiques (*Apis mellifica*) havien estat introduïdes a Cuba des de S. Agustín de la Florida l'any 1764:

Y se propagaron con una admirable rapidez. El incremento fue tan rapido que en 1803 llegó la exportación a ser de 42.700 arrobas. El consumo que se hacia de la cera para el alumbrado general y en las exigencias del culto, fomentó mucho los colmenares [...] Aun cuando se suponga disminuido como es exacto la demanda de la cera para el alumbrado, no hay motivos para creer que se hayan minorado los colmenares.¹⁰⁷

Abans de veure les notes que al voltant de la cera ofereixen les cartes de Josep Oriol Puig, veiem quin era el tractament i preparació de la cera d'abella previ al seu moviment comercial. Per això, fem ús de les

¹⁰⁵ Sarmiento, 2001; p.150

¹⁰⁶ Erenchun, 1859; p.1099

¹⁰⁷ Erenchun, 1857; p.383

explicacions del *Diccionario de Artes y Manufacturas*, obra de Charles Pierre Lefèbvre de Laboulaye editada a Paris el 1856 i traduïda un any després al castellà per Francisco de P. Mellado.¹⁰⁸

Antes de entregar la cera al comercio se somete a purificación y blanqueo. Despues de haber retirado los panales de las colmenas se cortan a pedazos horizontales que se colocan sobre unos zarzos de mimbre para que se escurra la miel contenida en los alveolos, llamada miel virgen. Se ponen despues los fragmentos ya escurridos, en unos sacos de lienzo y se someten a la acción de una prensa, obteniendoa así miel de segunda calidad. Se derriten por último, los residuos en calderas con agua y se dejan enfriar lentamente, para que el agua y las impurezas se separen. Despues se solidifica la cera, se retira de las vasijas, y se levanta con cuchillo la parte inferior que contiene impurezas. La cera en bruto así obtenida es amarilla y posee un olor a miel, variable segun la naturaleza de las plantas que hayan servido de pasto a las abejas.

Així, doncs, hem arribat a la dispobibilitat de la cera groga. Aquesta després es blanquejava per incrementar-ne el valor i per la seva major utilitat. Seguim:

Antes de proceder al blanqueo de la cera , se purifica derritiéndola en calderas de cobre de doble fondo, calentadas al baño maria [...] Se decanta por segunda vez y se recibe en una vasija prismática, llena de agujeros en la parte inferior, por los cuales sale la cera cayendo sobre un cilindro de madera [...] Por este ,edio, la cera se estiende en cintas, se solidifica por el descenso de temperatura causado por el agua que mojándola impide que otras capas se adhieran a las primeras [...] La cera despues se pone en bastidores de lienzo y se espone a la acción alternativa del rocío y de los rayos solares [...] Es casi imposible obtener el blanqueo de una sola vez, a causa del grueso de las cintas de cera; se vuelve a fundir esta para someterla a un segundo blanqueo[...]

¹⁰⁸ Mellado, 1857; p.491

I arribem al final del procés quan el producte estaria en condicions de ser comercialitzat pels seus diferents usos:

Por último, se derrite la cera de nuevo y se cuela en panes, entregados al comercio con el nombre de cera virgen[...] La cera amarilla sirve directamente, o combinada con la potasa, para los suelos de las habitaciones. La cera blanca se emplea para la fabricación de velas, forma la base del cerato y de muchas preparaciones farmacéuticas y algunas veces se ha usado para desleír colores. ¹⁰⁹

Veiem, però, la informació que sobre el comerç de la cera ens ofereixen les cartes de Josep Oriol Puig. L'estiu de 1842 indicava que amb la venda de la cera blanca “se ha ganado algún piquito”. Una situació que el feia ser optimista de cara a plantejar-se altra mena de negocis:

No va tan mal nuestra primera empresa de sociedad, esto bien mirado quiere decir algo por lo que será bueno emprender otro negocio también por cuenta y mitad y quien sabe si algun día nos haremos ambos ricos y disfrutar de las privaciones solemos tener en la Isla de Cuba.
(Barcelona, 15 d'agost de 1842 a Jaume Andreu i Xiqués, l'Havana)

També les cartes del seu cosí Pau Coll i Puig apuntaven en la direcció d'explorar les millors oportunitats de negoci:

Como los Sres. Xiqués habian recibido los tafiletos que Vd. les remitió y que lograria buena venta en virtud de estar algo escasa la Plaza de éste renglón. ¹¹⁰ El motivo de haber demorado un poco más Salvador en la Habana ha sido por aguardar la Goleta Araucana, que con ella le remití quince macutos de cera amarilla [...].

¹⁰⁹ Desleír és diluir

¹¹⁰ Tafilete era un pell adobada prima i llustrosa apta per a la fabricació de guants, bolsos, sabates ...

(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 20 de maig de 1842 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

La crisi, però, feia estralls, més a Puerto Príncipe que a l'Havana. La botiga dels Puig se'n ressentia i la competència – especialment la d'Almendro -es feia cada cop més dura. Les ratlles que segueixen eren prou il·lustratives de tot plegat:

Con la calma que hay en todos los giros del Príncipe que todo se vende regalado [...] Ver que le dará éste tiempo que está inaguantable y, según informe, la Habana se ha mejorado mucho con la subida del azucar, pero en ésta no se oye más que lamentos de miseria [...] Todos los tenderos de ropa estamos en crisis y el principal origen de nuestro mal es D. Almendro, el que se ve al lado de casa que está realizando y ha vendido más él éste año que todas las tiendas juntas [...] Considere Vd. a los precios que venden para que en éste tiempo esté su casa todo el santo dia lleno de gente y por la mañana antes de abrir la puerta hay mujeres en el quicio aguardando que abre. Tiene un negro de dependiente pues ningún blanco lo ha podido aguantar porque se [inintel ligible a l'original] y en estando cargado no hay quien lo resista. Cuando comenzó a vender tan barato no quiso vender a ningún tendero, por tanto, o sea por mayor, pues dice que quiere hacer beneficio al público y es verdad que lo hice a costa de su bolsillo y con perjuicio de los demás tenderos y la fortuna que ya no tiene mucha ropa y ésta última goleta no le ha traído ninguna.

Així, doncs, les coses no semblaven anar massa bé pels interessos dels Puig. Potser altres coses semblaven millorar: “El negro Francisco se halla un poco mejor desde que lo tengo en cura, pero me parece que no lograremos la cura radical como me dijo Malena”.

Altres documents dels Puig aportaven detalls dels diferents moviments comercials del moment, especialment cera, cafè o sucre. Veiem-los:

Factura de los efectos que por mi cuenta y riesgo remito en la Polacra Joven Maria, su Capitán D. Francisco Botet, y a la consignación de los S.S. Puig Hermano y Comp. de Pto Príncipe: 8 fardos hilo de carey, 2 catres de campaña con sus mosquiteros, 2 baules grandes, 12 piezas cordón negro, 136 piezas cintas de colores, 1 baul de hoja de lata ... gratificación al corredor, quia y despachos de Aduana. Total de 753 [pesos ?]

Corto de Cera blanca en la Habana ... \$915, 5 rs.

Producido de la misma en Barcelona ... \$1.026, 2 rs.

Ganancia ... \$110, 5 rs.

Cortaron las dos libranzas sobre Londres, la una de 440 y la otra de 400 con el premio del 9% importaron en la Habana ... \$4.065, 2 rs.

Producido de los mismos en Barcelona ... \$3.973, 7 rs.

Perdida ... \$92, 3 rs.

Corto del café en puerto de Barcelona y comprado a la Habana: 60 sacos de café, conducción a bordo, derechos aduana, flete 20 cajas, derechos del café, cofradía y puerto a proporción peso, comisión y corretaje ... \$895

Producido en Barcelona según cuenta de los S.S. Martorell y Bofill ... \$764

Perdida ... \$131

Corto del azúcar comprado a la Habana y puerto a Barcelona: 53 cajas blanco (969), 43 cajas quebrado (403), 130 cajas de envases (422), conducción a bordo (32), derechos de aduana Habana (113), corretaje (14), flete 130 cajas (357), derechos en Barcelona (663), recibo del muelle (6), componer cajas (2), comisión y corretaje (89), peso del todo cofradía y Pto (25) ... \$3.510

Producido según cuenta: 53 cajas blanco, 65 cajas quebrado ... \$3.559

Ganancia ... \$49

Per aquellos dates Josep Oriol Puig anunciava als seus cosins de Cuba que després de la descàrrega de la cera a Barcelona: “ hemos pasado venta de nuestra cera al gran precio de 33 duros quintal”.

Aprofitava l'escrit per passar comptes , i afegia: “ultimamente cuanta más amistad más claridad y lo que deseo es ver a los tres hermanos felices”.

En aquest ambient optimista parlaven de comprar “una buena Pulperia u otra tienda de ropas y también de cereria [...] Ultimamente la ganancia de la cera está en recogerla amarilla y no malvenderla porque en blanquearla no está la ganancia”.

Josep Oriol Puig ho justificava en carta de 20 de juliol de 1844 als seus cosins Salvador i Gabriel Coll de Puerto Príncipe, on indicava que era preferible pagar per blanquejar la cera, que no pas fer-s’ho un mateix amb un grapat de negres: “[...] y que los mismos negros de la cereria si uno se descuida le roban y sobre todo pastelero a tus pasteles”.

El perquè d’aquest raonament quedava explícit a la mateixa lletra: “ahora para tratar con negros se necesita quien los sepa gobernar y ninguno de vosotros se ha cuidado para este objeto pues no me considero tendreis gusto para estar continuamente con el fute en la mano para castigar como necesario en todas las fincas [...]”.

El 1843 el negoci de la cera anava bé. Així ho indicaven les cartes de Salvador Coll des de Puerto Príncipe:

Con factura 10 del que cursa le remitimos veinte y dos macutos de cera amarilla con el peso de 247@ 3 rs. neto, marcados y numerados del 1 al 22 J.O.P. [...] La que remitimos con la goleta Camagueyana a la Habana a los Sres. D. Felipe Xiqués y Cia para que estos Sres. cuiden de remitirsela en Barcelona, encargandoles que fuera por el primer buque que se les proporcionase, motivo que D. Francisco Botet está descargado y debe cargar mucha cera para Barcelona y bueno será que la reciba Vd. cuando antes, que cera como la que le mandamos no será fácil que nadie la reciba, tanto por su calidad como por ser amarilla toda y por parejo, no dudamos que ganará alguna cosita en ella [...]

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 21 de gener de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

El context de crisi no acompanyava, però a Cuba el preferien, que no pas el clima d'aldarulls que es vivia a Catalunya. Salvador Coll ho descrivia a la mateixa missiva:

Gracias a Dios todos los negocios nos han salido muy bien [...] Economía y constancia es nuestra divisa [...] Aunque el tiempo está de crisis en la Habana no corre una peseta [...] y todos lloran, pero también calculamos que a lo menos aquí se llora y no se halarma (sic) revolución como vemos por el alcance de la Gaceta del Jueves [...] y que el 28 principiaba el bombeo, pero por fin el 30 la junta habia capitulado con el Regente y los revoltosos habían entregado las armas. ¹¹¹

La situació conflictiva a Barcelona també era motiu de comentari a les cartes rebudes per Josep Oriol Puig dels seus amics i col·laboradors Francesc i Jaume Andreu de l'Havana:

Mi llegada a Matanzas fue el 26 y a ésta el 29 de Diciembre despues de haber estado en Algeciras hasta el 19 de Noviembre que nos la corrimos en grande con el amigo Oms y demás pasajeros por aquella hermosa ciudad [...] Con fecha 6 de ésta escribí a D. Ramon Caballé incluyéndole una nota de varios generos para que me los remitiera diciéndole que para el importe tenia en trato una cera que seguramente compraria y remitiria a los Sres. Martorell y Bofill [...] Aqui corren tantas noticias que algunos pintan Barcelona en el estado más deplorable que pueda estar y no quiero aventurarme a mandar nada, desconfiando, Dios no lo quiera, sea tal vez una de la victimas.

(Francisco Andreu i Xiqués a l'Havana, 30 de gener de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

¹¹¹ El "bombeo" fa referència al bombardeig de l'exèrcit dut a terme el desembre de 1842 des del castell de Montjuïc per apaivagar l'aixecament popular contra les polítiques lliurecanvistes del govern. Una experiència que es repetiria abans d'acabar el 1843

En la mateixa línia anava la carta del seu germà Jaume Andreu del 1 de febrer de 1843: “[...] ya tenemos en nuestro poder, que lo hemos recibido hace dos días 22 tercios grandes de cera amarilla para remitirle por su cuenta, que nos los han mandado para este fin sus primos de Pto Príncipe y, sólo esperamos saber el resultado de la revolución de Barcelona”.

Les cartes de Salvador Coll ens ajuden a prendre el pols de l'estat del negoci a Cuba: “Los tiempos se presentan tan malos, Vd. dirá que nosotros siempre nos quejamos, pero hoy Primo es de veras [...] Teniendo este año más gastos, no se que cuentas daremos a fines de año. Con todo hago esfuerzos de animo a ver como saldremos”. Li avançava que embarcarien de l'Havana a Puerto Príncipe-Nuevitas diverses mercaderies com: frioleras, aceite sevillano, jabón de Mallorca, aceite de refino de Mallorca, fideos de Cadiz, garrafones vino de la Gloria, pasas racimales, alcaparras, bacalao de Escocia, balas papel estrasa amarillo ...

I afegia:

Son renglones que considero ganaremos alguna cosa y más compraria si me fuera posible pero hoy la mina no da para tanto y tengo miedo a los ratoneros que suelen entrar a Nuevitas que bastante perjuicio hara uno que dicen se aguarda por momentos, pero no a nosotros, sino a varios que han pagado el vino a 34 pesos pipa en ésta y con el grito que al Ppe está a 70 [...]

(Salvador Coll Puig a l'Havana, 5 de maig de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Aquesta altra carta, en aquest cas dirigida al germà Fèlix Puig i Ivern, també es prou significativa i evidenciava com bona part de les instruccions per gestionar el negoci arribaven de Vilanova i com, alhora, les indicacions dels Puig servien de referència a tercers:

Muy bien pensado es el remitir estos renglones (més fluixos de venda) a la Habana porque entre ellos hay alguno será moroso según está la crisi hoy en éste bendito pueblo, y en aquella plaza poderlo vender con alguna utilidad [...] Han traido muchos comestibles de la Habana y particularmente vino y con éste y otros dos cargamentos de los hijos de Botet y March se acaba de abandonar la plaza. Nosotros tenemos el almacén vacío y damos Gracias a Dios y según está el tiempo no da gusto volverlo a ocupar por ahora, sólo presentándose alguna gangita. En estos días han llegado de Cuba como mil quinientos sacos de café [...] Por lo que Vd. nos dice que en comprando la cera de 5 a 6 [pesos ?] siempre es negocio. Es verdad y este año pensamos hacerlo así y pensamos comprar mucha. Pero aquí hay una cosa que en sabiendo la gente de que Vd. compre cera o cueros, todos quieran comprar.

(Salvador Coll y Hnos a Puerto Príncipe, 19 d'agost de 1843 a Fèlix Puig, Vilanova)

Altres cartes creuades de l'època entre París, Barcelona o Vilanova i la Geltrú apuntaven dades del comerç transatlàntic.

Així informava el consignatari Mitjans Villalaz des de París a Josep Oriol Puig:

Copia de la factura que hoy mismo mandamos a D. Felipe Xiquez y Cia de la Habana, consignatarios de las dos cajas mercancías que hemos embarcado por su cuenta en el Bergantín Español. Si que dirá salir mañana de l'Havre para aquel destino [...] Consentimientos tenemos que decirle que el Fabricante de las 36 Mantas de raso de seda de Lyon nos ha faltado, unico artículo que no ha podido salir por este buque pero iran por el siguiente de 30 del proximo octubre.

(Mitjans Villalaz a Paris, 30 de setembre de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

O els de Martorell y Bofill, en aquest cas des de Barcelona:

Los efectos que para Vd. trajo el vapor Balear, con motivo de las circunstancias pasadas, las condujo a Tarragona, en donde hemos dado orden a nuestro consignatario para que se los despachen y se los remitan a Vd. [...] En esta nuestra casa no ha habido novedad y sí sólo la destrucción de algunos muebles causada por 11 balas de cañon y 2 granadas que entraron en nuestra habitación.¹¹²

(Martorell y Bofill a Barcelona, 27 de noviembre de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Son ben il·lustratives les cartes creuades entre els dos germans Puig Ivern, Fèlix des de Barcelona i Josep Oriol des de Vilanova, on el primer gestionava la venda de bona part de les mercaderies arribades de Cuba a la capital catalana, i el segon coordinava els negocis a la illa.

Me preguntas por la venta del café y cera. Todo esto se ha vendido [...] pero el azucar que dejastes vendido no esta vendido por la poca o ninguna palabra en sus tratos algunos Almacenistas de esta plaza de Barcelona. Dió la casualidad el mismo dia que salistes, de llegar una polacra de Matanzas con 593 cajas y con dicho motivo pusieron mil pelos por no cogerla y lo consiguieron [...] En el correo de la empresa que llegó la correspondencia ayer, he visto cartas de los buques que estaban prontos a salir de Cuba, Matanzas y Habana, los más con su partidita de Azucar.

(Fèlix Puig a Barcelona, 15 de març de 1844 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Els “estuches” de sucre que arribaven de Cuba anaven marcats amb les inicials J.O.P.

Les instruccions de Josep Oriol Puig des de Vilanova i la Geltrú eren prou eloquents:

¹¹² Tornen a referir-se als bombardeigs de Barcelona des de Montjuïc de 1843. Sorprén que onze bales de canó i dues granades no fessin estralls considerables i només afectessin el contingut d'una habitació

Nos lo remitireis invertido en cera que recogereis por la cosecha de la Pasqua que la podeis conseguir más barata de lo que está en el dia y que llegará a esta en buen tiempo como será por el mes de Marzo que tendreis proporción de embarcarla [...] La cera amarilla que llegue a Barcelona por el mes de Noviembre no se pasaria venta hasta el mes de Marzo porque en el invierno no hay blanqueo.

(Vilanova, 22 de setembre de 1845 a Srs. Pablo y Salvador Coll Puig, Puerto Príncipe)

El cosí Pau Coll l'informava el 11 de desembre de 1845 des de l'Havana: "ha llegado la Goleta Villanueva en cuya goleta según carta que recibí ayer de mi hermano Salvador me remite 406 libras de cera amarilla en lugar de las 250 que les noticié en mi anterior".

De la qualitat de la cera se'n parlava en una carta emesa a Pau i Salvador Coll el 21 de febrer de 1846: "alguna ya principiaba a marearse por lo que debeis siempre procurar cuando tengais sederia y principia a marearse venderla a como haya lugar aunque se pierde mucho, pues que el mareo siempre va a más y llega tiempo que no se puede vender a ningún precio".

Definitivament, la cera era segons tots els indicis una mercaderia que oferia bons rendiments econòmics, segons es desprèn d'aquesta anotació del 22 de gener de 1846: "[...] de la gran abundancia de especuladores de cera que hasta los bachilleres salian con carretón para recogerla".

També ho testimoniava Salvador Coll des de Puerto Príncipe, tot esperant l'acceptació dels germans Puig:

Por las adjuntas cuentas que acompaño del Pormenor del peso de los 66 macutos de cera amarilla. El Pormayor del Balance y Cuentas de dividendo veran que las fiestas de Semana Santa las supimos aprovechar y no tan mal cuando al fin hemos visto los resultados que creemos seran del agrado de Vd.

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 22 d'abril de 1846 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

O aquesta altra de Josep Oriol Puig:

Saber si habiais reunido la cera y la habiais mandado a la Habana para poderla embarcar en todo el mes de Abril pues de no embarcarla en el otro mes tendrá mucha más demora y más gastos porque los buques que salgan de la Habana después del 30 de abril deberan ir a la cuarentena de Maon [...] Ni el Mesias ha sido tan deseado como deseo yo la cera para salir de apuros y de pobre.

(Vilanova, 20 de maig de 1846 Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

En un altre moment Josep Oriol Puig informava del fluxe de vaixells entre Barcelona i Nuevitas, i el retorn a través del port de la Havana. Molt de tant en tant es permetia d'afegir anotacions al marge del negoci o del context. Vet aquí un exemple del que podríem qualificar com a notes de societat en una carta als cosins de 22 de juliol de 1846: “Mi hermano salió para Barcelona para lograr buena venta en la cera [...] saludando de mi parte a todos los amigos en general sin olvidar a vuestro hermano Gabriel y a D. Juan Batista Parés dandole la enhorabuena de haber casado a su Mariquita con D. Sebastian Agramunt ...”.

Més rellevant resulta la carta següent on Pau Coll, des de l'Havana, justifica la variació de preus de la cera entre l'Havana i Puerto Príncipe:

No debe extrañar la alteración o baja de los efectos, que por cálculo compara la compra de primera mano en una Plaza para con la segunda en otra. Ya hace algunos días que en Pto Príncipe se paga la cera más cara que en ésta [...] En el Príncipe hay motivo para que esa diferencia se vea a menudo causada por las tres grandes cererías que necesitan mucha cera para el blanqueo y por los sin fin de especuladores que cuando no la

compran para embarcarla es para venderla a los cereros. Ayer a las nueve de la mañana embarcamos a bordo del Bergantín Goleta Churruca cincuenta y siete tercios marca F.A.X. con peso neto cuatro cientos ochenta arrobas y una y media libras (480 @ 1 ½ rs) de cera blanca.

(Pablo Coll Puig a la Havana, 8 d'agost de 1846 a Fèlix i Joep Oriol Puig, Vilanova)

El setembre de 1846 Joep Oriol Puig indicava als seus cosins: “de la Polacra San Antonio [...] a Mahon en la cuarentena y que ya estará por llegar a Barcelona y en los onze macutos de cera creo se podrá sacar el dinero ...”.

Anotacions com aquestes es succeeixen a les cartes.

Aprofitem per recordar que en aquella època sovintejaven els períodes de quarantena per unes o altres causes. Això obligava molts vaixells a desviar-se fins el port de Maó on hi havia la illa del Llatzeret.

A l'octubre de 1846, però, tornaven els problemes. Els Puig-Coll havien estat víctimes d'una mena d'estafa que, sota una trama complexa, havia afectat gent diversa. Entre els acreedors s'hi comptaven: “abogados, clerigos, medicos, hacendados, mercaderes y carreteros”. Pau Coll semblava desestimar d'anar a “un pleito que se lo comerá todo”.

Muy sensible nos es tener de darles una noticia desagradable y es la perdida de los ciento veinte y dos sacos de café que con fecha 29 julio vendimos con cuatro meses plazo, el que importó un mil trescientos ochenta pesos dos reales [...] cuya suma está enteramente perdida [...] Estos Sres tenia enredado medio Pueblo bajo la buena fe y del modo más infame y ahora en quince dias se ha descubierto el pastel por haber fallecido tres hermanos.

(Pablo Coll y Hermano a Puerto Príncipe, 21 d'octubre de 1846 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

En el comerç de la cera calia tenir en compte factors d'oportunitat com el moment més adequat per a la venda i la qualitat del producte. Veiem aquesta carta a Puerto Príncipe de 25 d'octubre de 1846: “hubiera tenido mucha más cuenta haberla comprado amarilla pues que la diferencia del precio de la amarilla a la blanca en la Habana es mucha [...] Como ahora entra el invierno no se blanquea cera y esperamos hasta el mes de Marzo para pasar venta”.

Un mes després deia: “[...] el Bergantín Churruca llegó el día 17 a Barcelona con 94 días navegación y hemos dado aviso a los S.S. Martorell para el pronto almacenar la cera y esperar dos meses para pasar venta”. Era, òbviament, tenir en compte els factors d'oferta i demanda.

Altres cartes es refereixen a la rapidesa en enviar la cera des de l'Havana:

De ser los primeros en mandarla [...] y luego mandabais y llegaba cuando la plaza estaba bien abastecida y tenía que venderse perdiendose algo, pero en ésta que se ha vendido calculo que se ganaran al pie de tres duros quintal y Dios nos favorezca siempre con ganancias [...] Hemos determinado correr la suerte hasta el Corpus que es el tiempo que con las procesiones se gasta también mucha cera y según el tiempo que haga caso de que llegue amarilla tal vez no la podran blanquear [...]

(Barcelona, 26 d'abril de 1847 a Srs. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

A la carta que transcrivim Josep Oriol Puig advertia als seus cosins de problemes de qualitat en la cera enviada a Barcelona.

Ayer estuve en casa los Srs. Martorell y Bofill y no tienen formada la cuenta de venta de los 20 macutos de cera amarilla porque de 6 macutos que vendieron para fuera, hay un escrito reclamando que en algunas marquetas la cera de adentro está mezclada con otra inferior [...] Parece que no es la primera cera que ha venido del Príncipe que dentro algunas marquetas hay

alguna macula y es lastima que la cera del Príncipe vaya perdiendo parte de la buena fama que tenía y os doy este aviso para que os sirva de gobierno y algun día alguno no os toque desprevenido.

(Barcelona, 26 d'abril de 1847 a Srs. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

En una altra lletra de 31 de març de 1948 als seus cosins els indicava: “ayer llegó a Barcelona el Bergantín Emilio y también trajo 130 quintales (de cera) con 39 días de navegación”.

Les mercaderies negociades pels Puig-Coll eren assegurades pels agents i consignataris Martorell i Bofill de Barcelona.

Tant important com fer arribar les mercaderies, ho era fer arribar la correspondència:

El dia 4 del que expira salí de la Habana y llegué a Nuevitas el 7. En aquella escribí a Vds con fecha 3 y dejé las cartas para que me franqueasen una por el correo que salió el 10, y la otra la entregasen al Capitan de la Fragata Curra, que segun aviso me dieron. Otro buque salió para esa de Barcelona el 15. En ellas les manifiesto el embarque de cincuenta y siete bultos con cera amarilla [...]

(Pau Coll Puig a l'Havana, 31 de gener de 1849 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

Altres anotacions permeten de veure com es gestionaven els temps de venda de la cera per rendibilitzar-ne els beneficis:

Enterados de las dos partidas de cera amarilla que decis embarcada en la Fragata San Narciso y Bergantín Joven Maria hemos determinado no presisarnos (sic) mucho en la venta porque es de presumir que con tantas partidas juntas los compradores se hagan de pencas y no se logre buen precio, como demorando su venta se puede alcanzar.

(Vilanova, 27 de febrer de 1850 Pau i Salvador Coll Puig, Puerto Príncipe)

Les pràctiques especulatives es perceben en altres lletres, com en aquesta carta del 30 d'abril de 1850: “El mismo Botet [un altre comerciant] antes de vender la suya en la Plaza de Palacio me dijo que me la daba a 29 [...]”. S’hi afegien altres informacions menors com que va anar a Barcelona a vendre els 41 macutos de cera a 29 ¼ duros o que “la Fragata San Narciso y el Bergantín Joven Maria saldran de Barcelona para Nuevitas dentro diez o doce días [...]”.

El gener de 1853 a Vilanova i la Geltrú feia un hivern que semblava primavera. Josep Oriol Puig tenia por que el fred vingués més tard i afectés les plantes.

També temia pel seus cosins de Cuba on s’havien patit diverses adversitats, i que s’afegien als efectes de la baixada del preu de la cera. Així ho expresava en carta del 28 de gener de 1853 a Pau i Salvador Coll: “He sentido tantas calamidades como han pasado los cubanos con tanto terremoto y cólera, quiera el ser supremo que por muchos años los proteja en salud y propiedad para que se resarcien de tantas perdidas como han tenido”.

Acabem aquest capítol fent esment de la informació de 1856 que facilitava Fèlix Erenchun en relació als aranzels de duanes que pagaven els productes que, provinents de l’illa de Cuba, entraven a la Península. Els dos valors al costat de la mercaderia de referència corresponen al valor en rals de billó, segons el vaixell de transport fos de bandera nacional o estrangera. També s’indica quines eren les unitats de pes dels diferents gèneres (lliues, quintars, arroves ...). ¹¹³

Carey (lb): 10,60 / 12,70; Cera amarilla sin labrar (@): 2,10 / 5,10; Cera amarilla labrada (lb): 1,85 / 1,95; Cera blanca sin labrar (@): 2,50 / 5,50; Cera blanca labrada (lb): 2,65 / 2,75; Cera en barras (@): 2,50 / 4,50;

¹¹³ Erenchun, 1858; p.1344

Cueros al pelo (qtl): 8,75 / 31,80; Cueros salados en fresco (@): 4,80 / 27,45.

Òbviament, aquest no era un negoci que els Puig tinguessin en exclusivitat. Els gèneres eren comuns en molts comerciants que apostaven per les mateixes oportunitats, i que compartien, sovint, les fonts de l'oferta i de la demanda. Només a tall d'exemple citarem el cas del comerciant vilanoví Francesc Font i Guasch, fundador a primers del XIX de la societat Font, Riudor y Cía i un dels socis fundadors de la Fàbrica de la Rambla. Cap els anys quaranta s'estableix a Barcelona, i per Raimon Soler, que alhora cita la font de Nadal i Sudrià, sabem que entre els productes que aquest comerciant matriculat venia a la Llotja de Barcelona el 1848 destacaven cotó, farina i cacau, però també cuirs, sucre i cera; gèneres habituals en les transaccions comercials dels Puig.¹¹⁴

Un negoci familiar

El model de comerç familiar practicat pels Puig, formant un sistema de relació en xarxa entre germans i cosins establerts a Vilanova i la Geltrú, Barcelona, Puerto Príncipe o l'Havana; fou una forma habitual d'organització per aquells que impulsaren relacions comercials a l'altra banda de l'Atlàntic.

La historiadora Birgit Sonesson – professora de la New York University i investigadora especialitzada en els moviments migratoris a les Antilles - ho constatava en un dels seus treballs sobre l'emigració a les Antilles:

¹¹⁴ Soler, 1998; p.122

Las cadenas migratorias basadas en relaciones comerciales que establecieron patronos de Sitges y Vilanova en el siglo XVIII, constaban normalmente de un miembro de la familia que dirigía los negocios en su pueblo, un taller de tonelería administrado por un empleado o un hermano menor, y varios hermanos y primos en las islas que se dedicaban a la importación y distribución, no solamente de los vinos y aguardientes catalanes, sino también de toda clase de efectos de consumo. En este modelo de cadena cerrada, el hijo mayor que dirigía la empresa familiar jugaba un papel vital; la acumulación de capital en sus manos y el modo de disponer de él reflejaba una simbiosis que obraba no solamente a beneficio del socio principal, sino también, en momentos de crisis, ofrecía respaldo a los socios antillanos. ¹¹⁵

Pierre Vilar sintetitzava els factors essencials d'aquesta dinàmica comercial i migratoria en tres eixos: la botiga, la barca i la companyia: “La *barca* esdevé així, al costat de la companyia i de la botiga, una de les formes elementals d'aquest capitalisme regional sorprenentment dividit”. ¹¹⁶

Això aplegava – en paraules de Vilar - una associació de personatges importants amb mariners i menestrals humils “amb l’esperança especulativa de grans beneficis”.

Així. doncs:

La botiga, la barca, la companyia, només han pogut alimentar, de tota manera, un ressorgiment regional d’una certa envergadura en la mesura que llur activitat ha sobrepassat el marc de la regió [...] Seran els fadrins més ben dotats o més aventurers, els qui asseguraran, lluny, amb l’esperança d’un guany més gran, el proveïment o la clientela de la botiga, la representació de la companyia, la venda dels carregaments de la barca; les correspondències comercials van plenes de notícies d’aquests *germans*, d’aquests *cunyats*, d’aquests *nebots*, de primer respectuosos i subordinats, després emancipats, disposats a vegades a fer de caps de família. ¹¹⁷

¹¹⁵ Sonesson, 1995; p.166

¹¹⁶ Vilar, 1987; p.160

¹¹⁷ Ib.

De fet, es feia evident – també pels Puig – que cap d'aquells emprenedors podria prosperar únicament amb l'esforç del treball, sinó comptaven amb el suport familiar.

En capítols precedents ens hem pogut fer una primera idea de la configuració i activitats de la Companyia comercial dels Puig i quins eren els seus interessos i prioritats a cada moment. L'empresa, en qualsevol cas, seguia el patró habitual d'aquella mena de Companyies. Els cosins Puig Ivern i Coll Puig disposaven d'una botiga de roba i, alhora, establien relacions comercials de importació i exportació entre Catalunya i Cuba, amb presència en ambdós costats de l'Atlàntic.

Pablo Tornero presentava en el seu elaborat treball una llista exhaustiva d'aquelles llicències d'embarcament que havien estat concedides a naturals de Catalunya per passar a l'Illa de Cuba entre els anys 1794 i 1816.¹¹⁸

En veiem alguns exemples vinculats a Vilanova i la Geltrú i la seva comarca, el país o Puerto Príncipe; tots ells ben il·lustratius del model d'emigració que s'estava consolidant al tombant de segle. Trobem gent amb destinació a Puerto Príncipe provinent de Sitges, Torredembarra, Lloret, Canet ... L'objectiu més recurrent era anar a Cuba per a integrar-se a la botiga del pare, germà, cosí, cunyat, oncle, parent en general ... En tots els casos es tractava –segons hem identificat als llistats - d'homes amb un ventall d'edats que anava dels 11 als 69 anys. Les excepcions podien venir quan viatjaven les dones o alguns fills més petits. També s'esmenta el cas d'un matrimoni de 69 i 62 anys de Barcelona, que viatjaven a l'Havana “a casa de sus hijos, del comercio”.

Aquests en son alguns dels casos significatius:

¹¹⁸ Tornero, 1989; p.254-264

1802. Miquel Martí de Canet de Mar, a Puerto Príncipe “a la tienda de su tío”
1801. Antonio Milá Vendrell de Sitges, a Santiago “a recoger caudales de su padre”
1803. Miguel Robira de Selva (Tarragona), a Santiago “como cerero a la tienda de su hermano”
1804. Josep Miret Pagés de Sant Pere de Ribes, a l’Havana “a la tienda de su primo”
1813. Pere Rovirosa Urgellés de Vilanova i la Geltrú, a Santiago “a la tienda de su padre”
1815. Cristòfol Milà de Sitges, a Puerto Príncipe “a su tienda”
1816. Pau Xiqués de Canet de Mar, a l’Havana “a su tienda”
1816. Simó Xiqués de Canet de Mar, a Puerto Príncipe
1816. Cristòfol Juandó de Vilanova i la Geltrú, a Santiago “a recoger caudales”
1816. Joan Massons de Sitges, a Santiago “a la pulperia de su tío”
1816. Joan Giralt Miret de Sant Pere de Ribes, a l’Havana “a la Compañía de Giralt y Cia”
1816. Joan Vivó de Vilanova i la Geltrú, a l’Havana “a su tienda para relevar a su socio”
1816. Cristòfol Coll de Catalunya, a l’Havana “a casa de su hermano comerciante”
1817. Cristòfol Coll de Vilanova i la Geltrú, a Santiago “a la tienda de su primo”
1817. B.Samà Martí de Vilanova i la Geltrú, a Santiago “a la tienda de su hermano”

1817. J. Vallés Carbonell de Sitges, a Puerto Príncipe “a la tienda de su suegro”

1817. Juan Soler de Vilanova i la Geltrú, a l’Havana “a la tienda de José Coll”

1817. Antonio Morer Llanuza de Vilanova i la Geltrú, a l’Havana “a la casa de comercio Llanuza y Martorell”

1817. Jaume Roig de Vilanova i la Geltrú, a l’Havana “llamado por Isidro Anglada”

Cal dir que, a partir de 1802, com ha recordat Dorel-Ferré: “el cambio fue espectacular”. ¹¹⁹El Tractat d’Amiens o Pau d’Amiens, que posava fi a la guerra entre Anglaterra i França, amb la participació d’altres països europeus, va permetre i garantir la tranquil·litat a l’Oceà Atlàntic, afavorint l’increment de peticions de viatges cap a Cuba i altres destinacions.

Raimon Soler – que també va estudiar la trajectòria de l’americano vilanoví Gregori Ferrer i Soler (1791-1853), a partir dels copiadors de cartes - va recollir nominalment els socis de les Companyies que comerciaven amb el Reyno de Indias i que havien estat constituïdes davant notaris de Vilanova i la Geltrú en el període 1778-1804. ¹²⁰

El registre recull la presència de dos germans Puig Ivern, que no son els que formen part del nostre estudi. Joan Puig Ivern i Pere Puig Ivern que l’any 1802 constaven com a comerciants i aportaven cadascún d’ells un capital de 14.000 lliures catalanes a la societat Puig i Puig, de la que n’eren socis exclusius .

El mateix autor aporta dades dels permisos concedits entre 1778 i 1862 per anar a Amèrica des de l’actual comarca del Garraf on hi apareixen diversos

¹¹⁹ Dore-Ferré, 1995; p.178

¹²⁰ Soler, 2002; p. 59

registres corresponents a la família Puig i Coll, o altres persones susceptibles de ser-ne parents. A diferència de la relació de Pablo Tornero, en aquest cas no hi consten els motius explícits del viatge. ¹²¹

Pere Puig i Ivern. Any 1802. Casat. Comerciant. De Vilanova a Amèrica (Arxiu notarial Gerard Cassamí)

Nicolau Carbó. Any 1802. Solter. Comerciant. De Vilanova a Montevideo

Gabriel Ivern Millet. Any 1802. Solter. Comerciant. De Vilanova a l'Havana.

Antoni Ivern. Any 1804. Solter. Comerciant. De Vilanova a l'Havana

Salvador Coll i Puig. Any 1833. Solter. De Vilanova a l'Havana (Arxiu notarial Francesc Falp)

Gabriel Coll i Puig. Any 1839. Solter. De Vilanova a l'Havana (Arxiu notarial Josep Marrugat)

En relació a Puig i Ivern hi apareixen dos registres diferents, que podrien correspondre a dos viatges: Josep Oriol Puig. Any 1822. Solter. De Vilanova a Puerto Príncipe; i Josep O. Puig i Ivern. Any 1835. Solter. De Vilanova a Puerto Príncipe (Arxiu notarial Pere Borràs Fontanet).

Alguns dels documents que ens han arribat fan pensar que la botiga dels Puig Ivern a Cuba – amb l'assistència dels cosins Coll Puig – s'havia establert al voltant de 1841.

Veiem uns exemples d'aquestes relacions comercials a tres bandes entre Vilanova i la Geltrú, Barcelona i Puerto Príncipe, on es parlava de negocis i del context econòmic i polític a ambdós costats de l'Atlàntic. De fet, res no anava a l'hora :

De la felicidad en su viaje ya por el feliz tiempo, como por el buen trato esmerado del Sr. Capitán Mora y el breve tiempo de 34 días en llegar a Cadiz. Celebramos infinito su llegada y Dios hará que lo lleve con la misma felicidad hasta el Puerto de Barcelona. Sentimos en grande dolor que no

¹²¹ Ib., p.169, 172, 183, 200

halle Vd. la tranquilidad que desea por lo que nos dice que estan en Cataluña los ánimos tan descordinados y de que se esperan grandes bullangas [...] Nos es muy sensible que después de siete años de guerra habiendo consguido la paz, vuelven a interrumpir el buen orden y que otra vez quieren que corra la sangre. Estos malvados nunca se cansaran [...] Dichosos nosotros que estamos en lejanas tierras [...] El estado de las ventas estan algo malas y los ánimos de algunos son bien tristes, aunque nosotros no podemos quejarnos porque Dios castiga a los abarientos (sic). Los hacendados son los que lloran amargamente por tener que vender sus ganados.

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 20 d'agost de 1842 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Com veurem després, el fet d'estar en "tierras lejanas" no era garantia de cap tranquilitat. Malgrat els contratemps, s'imposava la resignació, perquè "Dios castiga a los avarientos", segons una expressió recurrent en moltes de les lletres enviades en les dues direccions:

La que me remitiste de Gabriel me parece será exagerada la noticia de la gran seca. Dios lo quiera, y separado de esto veo que se explica como un consul, lo que mo pensaba. Diremos con esto que el hijo de gato coge ratones [...] Por los diarios de sábado habrás visto la entrada de buquesen éste puerto procedentes de América, y hoy al mediodía ya había dos o tres más: a Dios Gracias no faltará Azucar y Coton.

(Fèlix Puig a Barcelona, 24 de juny de 1844 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

També resulta molt il·lustrativa la carta de Josep Oriol Puig de gener de 1847 on posava en evidència la xarxa de relacions familiars i d'amistat que envoltaven el comerç amb Amèrica:

Aunque estaba ya listo y con el registro cerrado [de la pollacra de Barcelona] no habrá salido por hacer un tiempo muy malo pero creo saldrá el dia 16. De pasaje lleva un primo mio llamado José Antonio Miró natural

de la Geltrú hijo de la casa de D. Agustín Miró que vosotros bien conoceis y mi hermano le dió carta de recomendación para vosotros para que le busqueis una buena colocación en una casa donde el Dueño se haga respetar, que me parece que mi dicho primo no quedará mal pues que lo considero capaz para desempeñar en poco tiempo lo que se le enseñe pues que ahora acaba de salir del Colegio.

(Vilanova, 25 de gener de 1847 a Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Però les coses no van sortir com volien, i en una carta posterior recriminava a Josep Antoni Miró i Gassó – a qui s’hi dirigia coma cosí (?) - el seu comportament a la botiga de Puerto Príncipe:

Estimado primo: muy sensible me es saber tu poca memoria en conservar tantos consejos que todos los conocidos te dieron en Barcelona antes de tu partida para esa y que tu Sr. Padre te los dió por escrito por si te se olvidaban. No creo tengas tanto trabajo que te impiden leerlos alguna que otra vez para refrescar la memoria.

(Vilanova, 26 d’octubre de 1847 a Sr. D . Miró y Gassó, Puerto Príncipe)

Un conflicte provocat pel mal fer d’aquest dependent, que venia avalat pel pare i recomanat pels Puig. El pare no volia cap carta del fill fins tenir garanties de bon comportament certificades pels propietaris del negoci. Li exigia respecte i obediència cap els empleats més antics i l’acusava amb aquests termes: “eres muy inovediente, respondon y enemigo de que te reprenden (sic)”.

I afegia: “D. Pablo y D. Salvador por miramiento de mi hermano y mio te conservan en el establecimiento, pero ...”. I li recomanava: “no poner mal semblante a nadie y agradar a los compradores y que salgan contentos de casa y con deseos de volver”.

Tot fa pensar que la botiga de Josep Oriol i Fèlix Puig a Puerto Príncipe fou venuda el 1 de gener de 1850 als seus cosins Pau, Salvador i Gabriel Coll Puig per 16.000 duros. No disposem de documentació acreditativa d'aquesta operació, però així es desprén del contingut d'una carta del 28 d'agost de 1851 enviada per Josep Oriol Puig al seu cosí Gabriel Coll Puig, resident a Puerto Príncipe.

Li demanava que signés l'escriptura de venda de la botiga feta per ell als seus germans. Tancava la lletra dient-li “y que siguiendo con felicidad, en pocos años seras de los más ricos de Puerto Príncipe”.

En un altre moment - potser en relació amb el darrer apunt – es parlava del retorn de Gabriel Coll i Puig al costat dels seus germans Pau i Salvador. El 30 de gener de 1849 Josep Oriol Puig els suggeria: “siendo los tres hermanos, uno podria dar alguna vuelta por ésta de Cataluña, otro podria ir a la Habana y el otro estarse al establecimiento [de Puerto Príncipe]”.

I encara més: “[...] no hemos tenido ningún disgusto y no creo lo tengamos porque todos nos conocemos, si os conviene cambiar el nombre de la Casa de Puig hermano y Comp. por la de Coll hermanos y Comp. o Coll, Puig, hermano y Comp. , a vuestro gusto”. Això passava el juny de 1854.

Òbviament, les qüestions comercials i familiars anaven sempre de bracet. En una carta feia esment del casament del deu germà “Gabriel y hermana”. De la futura esposa deia el següent: “ha tenido tanta dicha como si hubiera sacado el premio grande de la Lotería”. Gabriel era el germà petit i el primer que es casava.

El 24 de juny de 1854 Josep Oriol Puig enviava una carta a Baltasar Mitjans de Baltasar Mitjans y Cia a París amb una carta de recomanació a favor de Gabriel Coll Puig per acollir-lo a l'empresa que representava Mitjans. Gabriel havia arribat de Cuba feia nou mesos i s'havia casat feia

un mes i mig amb Engracia Almirall, filla de Josep Almirall “El Chano”. Demanava que els atenguessin adequadament mentre estiguessin a París, tal com havien fet amb ell.

Tres dies després posava en avís d’aquesta visita a Lorenzo Milá de Barcelona – de qui desconeixem la condició - , indicant-li que aquell mateix dia el seu cosí Gabriel Coll i Senyora sortirien de la capital catalana en direcció a Marsella per anar a París fins el mes d’agost “para regresar y disfrutar en ésta de los higos y ubas”.

La carta de recomanació de Josep Oriol a favor del seu cosí Gabriel enviada a Baltasar Mitjans de París, ens serveix per aturar-nos un moment en el paper d’aquest banquer, citat diverses vegades al llarg d’aquest text.

Bona part dels homes de negoci que establiren relacions comercials a Cuba utilitzaven diversos operatius financers que anaven des de la inversió en papers de borsa, en ferrocarrils o en companyies asseguradores fins a carteres de valors on hi havia accions i obligacions de tota mena d’empreses industrials, extractives, de infraestructures ... I Birgit Sonesson hi afegia: “y fondos depositados con F. Mitjans y Compañia, los banqueros catalanes en París”.¹²²

Qui eren, doncs, aquests banquers catalans a París ?.

Com afirmava la mateixa historiadora: “la complejidad de las inversiones hechas por los *americanos*, obviamente, había aumentado con la integración de Cataluña, Cuba y Puerto Rico en el mercado mundial”. Per tant, calia tenir contactes amb cases de banca particulars, tal era el cas de B. Mitjans et Cie. Seguim a Martín Rodrigo:

¹²² Sonesson, 1995; p.194

La creació d'aquesta firma es deu a la iniciativa de Baltasar Mitjans, nascut el 1798 a Vilanova i la Geltrú i emigrat a l'Havana el 1812 per treballar a la casa de comerç del seu oncle Antoni Ricart. Anys després Mitjans obrí la seva pròpia companyia comercial i es dedicà, a més, a administrar els interessos d'altres empresaris [...] Posteriorment, el 1834, es traslladà a París, on fundà juntament amb Rafael Laffite la societat Mitjans y Laffite, amb casa oberta a l'Havana i a la capital francesa. Poc després fundà amb Juan Villalaz la societat Mitjans Villalaz et Cie, que substituï Mitjans y Laffite, dissolta al desembre de 1835. Aquella casa funcionà fins el 1849, en què es transformà en B. Mitjans et Cie. Pel que sembla, en arribar als 69 anys el 1867, Mitjans deixà el negoci familiar a mans del seu fill Francesc de P. Mitjans i Colínó.¹²³

Així, doncs, molts americanos utilitzaren els serveis de Mitjans per comprar títols de deute o valors de borsa internacionals. Més enllà dels Puig, destaquen altres il·lustres com Joan Güell o Antonio López.

Les transaccions comercials entre Cuba i la Península obligaven a moure i invertir grans quantitats de capital que exigien d'un mitjancer de confiança: “En general, els hisendats i els comerciants de Cuba solien col·locar els seus capitals en cases de banca i de comerç de les places amb què tenien vincles més estrets. Des d'allí podien disposar dels seus diners simplement girant lletres sobre els seus comptes corrents, o bé donant l'ordre que es realitzessin els seus valors”.¹²⁴

Rodrigo també indicava que: “Esteve Gatell de Torredembarra, comerciant, fou el 1835 un dels fundadors de la Segunda Compañía de Seguros Marítimos de l'Havana juntament amb altres catalans com Josep Xifré, Marià i Tomàs Sirvent, Baltasar Mitjans i Josep Antoni Salom”.¹²⁵

¹²³ Rodrigo, 2007; p.178

¹²⁴ Ib.; p.179

¹²⁵ Ib.; p.238

Les dificultats pròpies de les relacions comercials: els viatges transoceànics, les vendes de la botiga de Puerto Príncipe, la selecció de mercaderies, els enviaments a Europa, la venda dels gèneres importats, els conflictes polítics a ambdues parts de l'Atlàntic ...; tots aquest factors, sovint, no permeten d'evidenciar altre mena de problemes. Si més no, a les cartes enviades per Josep Oriol Puig i Ivern des de Vilanova i la Geltrú. Diferent, però, resulta la lectura que fem de les cartes enviades des de Cuba pels germans Pau i Salvador Coll i Puig, on no passen per alt les tensions existents entre cosins. Des de Cuba es retreuen els viatges i l'ús dels diners que en fa Josep Oriol Puig:

Pues ya tenia muchos deseos de recibir una explicación de su paseo y ésta es tan extensa como deseada pues esos paseos son muy envidiados porque no los puede hacer un cualesquiera, porque según he leído en la que Vd. escribe con la misma fecha a nuestro amigo D. Jayme, le resbalan las pesetas del volcillo (sic). Sin sentir pero, yo digo que feliz es el que sabe disfrutar el producto de tantos años de trabajo esclavizado, que hay algunos que cuando más tienen más quieren y mueren con la codicia y mezquindad para que entren otros que no les ha costado ningún trabajo a disfrutar. Veo la grande comodidad con que nos dice Vd. que se viaja, que solamente el ferro-carril puede mejorarlo, pues nosotros a tierra adentro queremos viajar con más comodidad que Vd. por esos Parises y Marsellas [...] Como la Paz se ha restituido en España, la cual pensamos que ahora será inalterable, en ésta fecha ya lo considero en ésta de Villanueva y por esto he querido aprovechar los momentos para escribirle.

(Pablo Coll Puig a l'Havana, 9 de setembre de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Tampoc les converses entre els germans Puig eren gaire falagueres pels cosins de Cuba:

Con respecto a Pablo, mi parecer es de no decirle absolutamente nada hasta el siguiente día de las Nieves para que así se dé una buena hartada de Villanueva y que ninguna falta hace aquí. Ahora, si el te dice alguna cosa para el empleo, entonces si le podrás hacer presente el tiempo que se necesita para el empleo por haberlo tú efectuado en los años 35 y 39.

(Fèlix Puig a Barcelona, 1 de juliol de 1844 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Quan els negocis no funcionen com cal, els retrets es multipliquen:

Y con las gratas que acabamos de recibir de Vds. veo que nos atribuyen a nosotros de un modo que las quejas de Vds. nos ponen en opinión, y creemos tener la conciencia muy limpia y sin ningún remordimiento. Todo cuando Vds exponen de la cera no hemos hecho más que cumplir con las órdenes de Vds. Si la cera que vendió el hermano Pablo a la Habana hubieramos nosotros podido afigurarnos que podíamos perjudicarlos en lo más mínimo, seguro que no la hubiera vendido”

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 17 de juny de 1846 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

Les tibandors familiars es reproduïen en dos sentits. Els conflictes entre els Puig a aquesta banda i els Coll a Cuba, i entre els germans Pau i Salvador Coll i l'altre germà Gabriel. Aquest enfrontament acabaria amb la separació del negoci d'aquest darrer:

Convencerle de lo mal fundadas que son sus ideas con respecto a nuestro comportamiento pues a ellas puede aplicarse aquel adagio detrás de cuernos palos. Yo no haré elogio del buen regimen que se ha observado en la casa; con el afan que se ha trabajado, ni de nuestro inmejorable comportamiento hacia Vds [...] Pero el dia que Vd. vuelva al Príncipe entonces se informará y le impondran ó le impondré haciendo patentes las pruebas [...] y espero que V. olvidará la idea que segun ha demostrado tiene formada de nosotros. Empezando por la cera, porque no la compré en la Habana [...] Con las noticias habia de Barcelona, hallándose V. en mi lugar y mirando con el interés que yo y el Sr. Andreu miramos los de

Vds. tampoco la hubiese comprado [...] Después de su ausencia he pasado mis buenos malos ratos por ver la gran discordia que habia entre hermanos que disimulamos hasta que llegó el dia de nuestra separación [...] Pero hoy mi hermano Salvador trabaja tanto como yo, o más. Respecto al perjuicio que reciben por la salida del hermano Gabriel de la casa por tener un dependiente más en su lugar [...] lo que resulta de su salida es que yo y Salvador tengamos que trabajar un poco más, pues el dependiente que se ha agregado gana un salario tan minimo que ni merece la pena mencionarlo.

(Pablo Coll Puig a l'Havana, 31 de juliol de 1846 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Altres cartes evidenciaven possible conflictes entre els negocis privats dels germans Coll i els interessos propis de la Companyia dels Puig. Salvador Coll feia aquestes anotacions a partir de la lectura dels comptes del balanç:

Pues que la perdida o diferencia de la cera y carey queda arreglada en el año que transcurre habiéndonos costado todo \$908,6 sólo produjo \$854 hallando un quebranto de un 6% de diferencia [...] Yo en aquellos días tenia intención de haber ocupado un pasajero amigo para mandar un regalito a mi Sr. Padre en recompensa de las aceitunas y longanizas que nos mandó por D. Ignacio Botet y C. [...] para ello convenimos que yo y Pablo firmaríamos las negociaciones "Particulares" con la firma de Salvador Coll y hermano ó Pablo Coll y hermano, y que ésta firma solo se usará en estos casos; con un especial cuidado de estampar todos nuestros negocios Particulares en lo más claro posible, sin desatender en lo más mínimo el instituto de nuestra Sociedad. Hemos ganado a la fecha con los negocios que hemos hecho particulares siendo la época de los mercaderes de ganado y la única ventaja es tener siempre el capitalito disponible que hoy así conviene [...] Por lo que respecta a que el gusto de Vds. seria y es que interesasemos por partes iguales al establecimiento, es un favor que nos quieran hacer y vivimos muy agradecidos de Vds. ; conocemos que nos conviene mucho reducir el capital de la Sociedad

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 22 de noviembre de 1848 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

La mateixa carta aportava notícies poc novedoses en relació al funcionament de les vendes de la botiga de Puerto Príncipe. Les coses, òbviamment, no anaven bé:

El tiempo está malo, tiempo de llanto ; hoy es de veras, hemos hecho semanales un mes y dos seguidos de \$200. Con tanto surtido se han cerrado cinco tiendas de ropa y otras de víveres [...] Confio que mejorará algun poco pues hace algunos días que como hay un poco de fresco corre alguna gente y se hace algo más, y en nuestra casa siempre falta algo y no podemos reducir el Capital de la Sociedad sin algun sacrificio [...] La alarmante noticia que recibieron de las quiebras de los Sres. Habaneros y de la desconfianza general que hay en las más principales firmas. Con ésto graduen Vds. en el conflicto que está el comercio de la Isla de Cuba, y es que nunca la hemos visto nadie como hoy.

Al clima econòmic gens favorable s'hi afegien les incerteses sobre la situació política. Salvador Coll preveia la possibilitat de la independència cubana, una realitat, però, que encara trigaria cinquanta anys:

Aquí hubo algunas cositas de patria indepe ... pero no ha pasado de aquí, y que tarde o temprano haya algo no lo dudo, pero está lejos si el gobierno actual es como ha sido siempre y a último recurso que nos den un plazo. Sentiria de veras que nos encontrasen “como se dice” con los mea ... en la barriga, pero siempre se abultan más las noticias de los que son en sí, aunque como estamos tierra adentro no sabemos luego lo que pasa de momento a la Capital, lo que todo no es gloria es un hecho y Dios sobre todo.

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 22 de novembre de 1848 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

Els cosins Coll demanaven a Puig Ivern que viatgés a Cuba per fer-se una idea de primera ma de quina era la situació de decadència en que es vivia. Que tornés, en definitiva, allà “on havia fet els diners”:

Como ya nos vamos poniendo viejos y mi naturaleza se ha requemado un poco mirando por los intereses de Vds. más que por los míos propios (aun que me está mal que yo lo diga, pero en todo tiempo daré pruebas). Si Vds. tienen idea de retirar sus intereses de esta Isla y quieren que realizemos la Casa por cuenta de Vds, díganos en que forma, pero lo mejor que Vd. puede hacer es venir a dar un paseo en esta Isla que después de tanto tiempo que falta de ella no dejará de agradecerle volver a ver Pto Príncipe y a sus amigos, y al mismo tiempo se realiza o deja arreglados los intereses de Vds. y para nosotros su visita será de muy grande satisfacción , pues ya que cuando V. se fué me dijo que volvería a los dos años. No espere morir sin volver a visitar el Pueblo donde ha ganado sus intereses en mejores tiempos.

(Pau Coll Puig a l'Havana, 9 de desembre de 1848 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

La mateixa carta no estava exempta de retrets per la falta d'agraïments i reconeixements:

Ha sido también motivo para no emprender más negocios porque ignorando sus ideas temíamos embarcarnos y quedar embarcados, y se han pasado años esperando el día que nos hiciesen alguna proposición que pudiese convenirnos, pero ya que hasta la fecha hemos sostenido nuestro propósito de no proponerles nada sin que saliese de Vds. para que en ningún tiempo dijese que habíamos buscado modo de separarnos de la Sociedad de Vds y creo que con esto les hemos dado pruebas de ser más de lo regular de agradecidos [...] Si piensan retirar sus intereses, conviene que venga a dar un paseo, y si Vds. tienen a bien que continuemos la Sociedad tiene de ser con todo el capital de 16.000 pesos de Vdes por tiempo determinado [...] De mi hermano Salvador y también veré si para ello entra nuestro hermano Gabriel, que este aunque le va muy bien por sí sólo.

Com veiem, tampoc s'escapava de les critiques el germà Gabriel Coll, que ja havia abandonat els negocis familiars, i aquí sembla que les coses anaven prou bé:

A mi llegada a éste del Príncipe hablaría con mi hermano Salvador, ya enterado éste de mi determinación e idea tenía formada. Hemos desistido de enterar o hablar con mi hermano Gabriel, por que he sabido y aun acabo de experimentar con él un caso que el interés le hace hacer acciones más propias de niño que de hombre de negocios, por lo que graduo que aún falto de experiencia, y que ha trabajado con suerte que Dios, quiere se le aumente. Si entra en casa me temo que el día menos pensado, si ahora hay paz, se promueva guerra, porque ciertas cosas tendríamos que arreglar, que aunque él es trabajador y buscavida, hay cosas que no estan en el orden [...] En razón de hallarnos nosotros con nuestro capital en efectivo, no podemos pasar más tiempo limitándonos solo a las negociaciones que nos hemos sujetado hasta ahora, porque aun que me está mal decirlo y lo haré ver el día que se me proporcione, nuestro comportamiento con la Sociedad ha sido tan desinteresado que el continuar así es sumamente perjudicial a nuestro interés particular porque se han presentado casos para negocios que no teniendo la Sociedad disponible hechamos mano a nuestro Capital y trabaja por cuenta de ella sin interés, aunque diran Vds. que estaba en nuestra mano el cargarlo y participárselo a Vds. para su aprobación [...]

(Pau Coll Puig a l'Havana, 31 de gener de 1849 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

I acabava: “[...] Indispensable que uno de Vds. venga para que vea la casa y el tiempo como está. Si se quiere realizar se realiza y de no hablando verbalmente y examinando los hechos nos entenderemos mejor que con la pluma. Siento tenerles que hacer esta manifestación, pero los tiempos estan sumamente malos y nos vamos poniendo viejos. Ya vamos en ocho años de Sociedad”. Vuit anys de societat volia dir que havien engegat cap el 1841.

El maig de 1850, però, arriba una proposta concreta per part dels germans Coll:

Como conocemos por su contenido que no les ha sido a medida de su deseo y como en aquella proposición usábamos de la palabra que la contábamos como aceptada, pensamos que quizás por ella Vds. contra su voluntad la admitirían, porque en lo que nosotros creíamos hacerles gran favor, se dan Vds. por sentidos, contándose desairados y perdidas sus esperanzas que tenían fundadas; pues bien, nuestros deseos ahora y siempre han sido de complacerles y hacerles todo el favor posible porque somos agradecidos, y prueba de ello es el sacrificio que hacíamos con hacerles aquella oferta de la que ya desistimos, pues de lo que se dá por favor y se recibe por agrabio se le pone el remedio a tiempo [...] De continuar será con la proposición que a continuación exponemos que es partido igual y que complace sus deseos. La proposición es la siguiente, hacer una obligación para seis años fijos en el orden siguiente, los seis mil pesos que ofrecimos a Vds al contado entraran Vds. con ellos por interesados en la casa, y nosotros entraremos con diez mil pesos. Es decir, que estas dos cantidades formaran el capital de diez y seis mil pesos en efectivo, que compren la casa de Vds. para traspasar el nombre de la Sociedad de Puig Hermano y Compañia al de Coll Hermano y Cia y los diez mil pesos restantes los recibiran en los plazos que les habíamos propuesto [...] Se pasará Balance cuando lo tengamos a bien y si hubiese ganancias todos los socios las extraeran repartiéndose la mitad por el personal de los dos socios D. Pablo y D. Salvador y la otra mitad por el capital de la sociedad [...] En ningún tiempo podrá impedírsele a ninguno de los dos socios a que viaje a España o adonde les acomodase y siempre ganaran como si estuviese a la casa, pues que estarán al tanto de los negocios [...] Esta es la proposición que les hacemos que si les conviene se sirvan mandar un Poder necesario a quien vds. tengan a bien para cancelar la Escritura.
(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 29 de maig de 1850 a Fèlix i Josep Oriol Puig)

Els termes de la proposta de Salvador Coll eren prou eloquents. Però també ho eren els que, en aquella mateixa data, escriu el germà Pau Coll

en carta dirigida als germans Puig. La missiva de Pau Coll ens dóna més informació en relació a una carta prèvia dels Puig del 27 de febrer “en cuyo contenido aceptan Vds. la proposición que nosotros les hicimos con fecha dos de enero del corriente año, de comprarles el Establecimiento de Vds. o sea el capital de diez y seis mil pesos”.

Aquest era part del seu contingut:

A esto les decimos que nuestra generosidad no se puede extender a más de lo que se ha extendido, y aunque el sentido de la de Vds. según el estilo con que escriben inferimos que no la reconocen por tal, pues vemos con bastante pena que aun faltaba un grado para coronar los deseos de Vds. y pesemos mucho en el alma el sacrificio que hicimos con tal de darles a Vds. tan generoso retiro, con la intención de hacerles este grandioso favor, porque somos agradecidos; pero nos ponen en el caso de decirles que aún tienen Vds. amigos en le Príncipe y en la Habana que saben el estado de nuestro giro. Consulten nuestro comportamiento con Vds. y la proposición que les hicimos, y nos juzgaran dignos de mejor recompensa que la contesta que recibimos, en la que antes de todo aceptan para asegurar el partido y enseguida se lamentan, pero es quejarse de vicio, o creemos que en el interior pensarán muy distinto [...] Pero hablando con franqueza (más que todo) sentimos que ni siquiera hayan tenido la política de hacernos cualquier simple ofrecimiento, bien es que si no les salía del corazón , hicieron bien porque se exponían a que lo aceptásemos e hicieramos uso de él, y si luego tenían de sentirlo, mejor es que no lo hayan hecho ! pero entre todo el contenido lo que más nos admira, es que Vds. aparenten el sentimiento por considerarse que se les ha desairado por no quedar interesados, sacándonos en comparación esos retirados que nos dicen fueron fundadores, y que ahora les sería a Vds. sobremanera sensible si desgraciadamente se les presentase el triste caso de emigrar.

(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 29 de maig de 1850 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

Apreciacions , d'altra banda, prou càustiques. També sorprén que els retreguin la seva condició d'emigrants, una situació per la que tots hi havia

passat i que, malgrat algunes adversitats, no els hi havia anat del tot malament. La mateixa carta continuava amb respostes prou explícites:

Una: El querer quedar nosotros solos, fue porque ya nos veíamos comprometidos a emplear nuestro dinero que teníamos en efectivo, por no haber venido uno de Vds. segun esperábamos [...] y por tener consideraciones que hoy son poco comunes en los hombres (hacen que mal nos está el decirlo) cometimos la torpeza de hacerles aquella oferta.

Dos: la comparación que hacen Vds. con esos hombres retirados fundadores, los consideramos que a las casas a que ellos son interesados, se hallaran en muy distinta posición de la nuestra, pues quizá a ellos se les propusiera que voluntariamente retirasen su capital [...] Nuestro Establecimiento el giro está tan decaído que gracias a las negociaciones que se hayan hecho del efectivo, porque lo que es la ropa, siendo uno de los más acreditados y bien surtidos, sus cuentas semanales son de 200 a 250 pesos, con la mezquinísima utilidad que se vende

Tres: Que si Vds. se hallasen en el caso de emigrar y venir a la Isla, los que les han ofrecido a Vds. la casa, cuando dan una palabra sea de boca o por escrito, sepan cumplirla mejor de lo que la ofrecen , y si Vds. volvieran a Ppe, al llegar a nuestra casa, verian persuadidos que por triste que fuese la situación de Vds., estarian como si llegasen a la suya [...]

Nos admira que haya quien estando en Villanueva, conciba la idea de querer tener fondos en la Isla de Cuba con la única mira de si se le ofrece emigrar, pues creemos que de tres a cuatro años a esta parte no pasaran o habrán pasado todos los ratos buenos. El que tenga intereses en esta Isla, y creemos que generalmente todos los que en ella estamos durante los citados años hemos tenido épocas como la que actualmente pasamos, que preferiríamos cualquier rincón de España para la seguridad de bienes y persona, que no la Isla de Cuba, y creemos que con todas las ocurrencias que ha habido en España, desde que Vd. de hallar en esa, quizá ninguna les habrá hecho pensar tanto, ni temer en perder sus intereses, como habran pensado cada vez que hayan circulado las noticias de conspiraciones o expediciones contra esta Isla, que quiera Dios conservarla siempre tranquila, que aunque Vd. siempre nos han dicho que dichosos nosotros, para nosotros hemos dicho que dichosos Vds., y ahora más que nunca dichosos porque al fin si se pierde ya no es tanto y se hallan libres de ella, por el adjunto bando y el anónimo que nos hecharan debajo de la puerta

de las tiendas. Conoceran Vds. cual es nuestra situación, pero mediante Dios no lograrán los malvados su intento [...] Sirvanse Vd. mandar un poder bastante necesario a favor de la persona que merezca la confianza de Vds.

(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 29 de maig de 1850 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

Hem vist, per tant, que a les dificultats pròpies del negoci calia afegir-hi unes relacions personals tibants, amb comportaments i decisions empresarials d'uns i altres no sempre coincidents. Res que vingui de nou. Son conductes pròpies de les empreses familiars amb factors que poden accentuar les diferències: les relacions jeràrquiques, la distància que els separava, un context econòmic i polític convuls ...

La botiga dels Puig Hermanos

Com hem anat veient, l'activitat comercial de Josep O. Puig entre Vilanova i Cuba s'aixoplugava sota l'empresa o Companyia Puig Hermanos. La xarxa familiar la integraven Josep Oriol i el seu germà Fèlix Puig i Ivern a Vilanova i els tres cosins Pau, Salvador i Gabriel Coll i Puig que estaven a Puerto Príncipe on regentaven la botiga i el comerç de importació i exportació. La botiga, sota la raó de "Establecimiento de los Sres. Puig Hermano y Compañia", es trobava al carrer del Comerç de la vila cubana.

En determinat moment, Gabriel es separaria dels seus dos germans. Des de Vilanova Josep Oriol Puig donava instruccions i posava ordre. Li donava suport el seu germà Fèlix des de Barcelona que, alhora, es cuidava de trobar el circuit de vendes de les mercaderies importades. L'activitat

comercial tenia un pes determinant en el conjunt de l'economia catalana, i els negocis amb origen o destinació a Cuba n'eren un exponent preferent.

Com explicitava Ramon de la Sagra el 1831: “El comercio nacional ocupa un lugar distinguido por su tamaño é importación. La Metrópoli introduce en ésta Isla sus vinos, aceites, aguardientes, frutos secos, víveres, menestras, harinas, metales y manufactures indígenas”.¹²⁶

Altres autors com Albert Virella precisaven una mica més:

El comerç de Catalunya amb Cuba era, principalment, d'aiguardent, vi, teixits, roba feta, sabates, mitges, randes de coixí o de ganxet, productes alimentaris, com fideus, alls, safrà i altres, resmes de paper, paper pintat, terrissa i quincalleria. De tornada, els vaixells carregaven sucre, cafè, floca de cotó, cacau, matèries tintòries, fustes d'ebenisteria, cuirs, llanes, tabacs, barrets de palla i també or i plata amonedats.¹²⁷

Aviat, els catalans foren identificats i reconeguts com a gestors privilegiats del comerç cubà. Pérez Tarrau aportava la següent observació d'un viatjant francès de la primera meitat del segle XIX: “El monopolio de los comestibles reside en La Habana y está en manos de los catalanes, raza trabajadora, ahorrativa y emprendedora”.¹²⁸

La mateixa autora citava aquests versets d'una “guaracha de la epoca colonial”: “Al pasar por un barranco / Gritó un negrito bozal: / ¡Ay mi Dio! Quien fuera blanco / ¡Ay mi Dio! Quien fuera blanco / Aunque fuera catalán”.¹²⁹

¹²⁶ De la Sagra, 1831; p.200

¹²⁷ Virella, 1990; p.57

¹²⁸ Pérez, 2007; p.42

¹²⁹ La guaracha és una música popular cubana de to alegre i contingut humorístic. En el cas que ens ocupa s'utilitzava blanco per blanco “en la jerga del bozal”. Un bozal era un captiu acabat de desembarcar a Amèrica – procedent d'Àfrica – i que encara parlava la llengua materna. Els esclaus que havien après la llengua del colonitzador o bé ja havien nascut a Amèrica rebien el nom de ladinos

Sovint, s'utilitzava el terme catalán com a sinònim de comerciant.

Ens han arribat altres versions de la cançó cubana: “En el fondo de un barranco / canta un negro con afán: / Quien pudiera ser blanco, / aunque fuera catalán”.¹³⁰

Un dels estudiosos que millor aprofundiren en l'evolució del model de negoci que establien els emigrants catalans a Cuba fou l'historiador Pierre Vilar. I ho va fer mitjançant l'anàlisi “miscoscòpica” de l'estudi de casos que evidenciaven la progressió de “la botiga a la companyia”:

En primer lloc , un explotador bastant humil, per al qual l'única activitat és la botiga; després, així que els capitals reunits han esdevingut prou grans, el botiguer es llança en operacions més àmplies; confia aleshores la botiga pròpiament dita a un *administrador* , sovint antic empleat, molt sovint parent, amb qui firma un contracte *de companyia* ; aleshores la botiga és , per a ell, simplement una de les nombroses especulacions en les quals compromet el seu capital.¹³¹

Però tornem als Puig, a la seva Companyia comercial i al comerç de Puerto Príncipe. Una botiga de roba, allunyada de les típiques “pulperias” que eren establiments que oferien queviures i servei de taberna.

Com deia Albert Virella: “La majoria dels catalans que s'establien a Cuba començaven obrint una botigueta de les que allà en dient *pulperia*, no perquè venguessin pops, sinó pels molts tentacles, que tot ho abastaven”.¹³²

També s'hi referia Ismael Sarmiento:

En el comercio al por menor predominaron las tiendas de víveres, que la Real Hacienda comenzó a llamar pulperías a partir del 5 de mayo de 1803, con el paso de un nuevo tributo denominado composición de pulperías y

¹³⁰ Roy, 1988; p.131

¹³¹ Vilar, 1987; p.165

¹³² Virella, 1990; p.57

definides como tiendas y puestos públicos en que se vendían mantenimientos de pan, vino, aguardiente, miel, queso, manteca, aceite, plátanos, velas, jabón, leña, carbón y otras cosas de esta naturaleza.¹³³

A les cartes entre els Puig i els Coll sovintegen les notícies al voltant de l'estat de vendes de la botiga. S'hi nota el to de justificació i submissió jeràrquica:

Estimado Primo y Sr. mío: ésta para decirle el estado actual de ésta su casa; como seguimos con la buena armonía y regimen que nos tiene encargado. Las ventas de la tienda no han sido como esperábamos por el San Juan, que aún que teníamos un buen surtido no se vendió lo que se vendia otros años, todo que buen orden y los Sanjuaneros se desanimaron por no haber cuajo.

¹³⁴

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 16 de juliol de 1842 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

A les cartes transoceàniques, les anotacions sobre l'activitat comercial sempre venien acompanyades d'altres notícies que ajudaven a comprendre l'entorn econòmic i/o polític:

La alegría de la feliz llegada de Vd. a la Ciudad de Cadiz y que haya pasado el viaje tan gustoso con el buen trato que le dieron y quiera Dios que siguen en bien hasta su llegada a esa de Barcelona y por lo que nos dice que se teme que haya bullanga. En ésta se corre que ya la hubo y que arrastraron el retrato de Espartero por las calles [...] Tenemos muchas calmas en las ventas porque no corre una peseta [...] De la lotería que se jugó el 12 de Julio el premio de los doce mil pesos salió en ésta de Pto Príncipe y se lo sacaron entre dos boticarios que el uno es D. Antonio Almanza y el otro D. Salustiano Mendez de frente del teatro, un mulato y una negra, de modo que ha sido por cuatro partes y todos pobres [...]

¹³³ Sarmiento, 2002; p.38

¹³⁴ Volem entendre cuajo en la seva accepció col·loquial de falta de calma o de paciència

(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 20 d'agost de 1842 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Altres cartes posen de manifest el reconeixement per la feina dels catalans a l'illa. Aquesta estava signada per Luis Álvarez, de qui ignorem la seva condició:

Mis deseos era verlo entre los hombres de esa Provincia a donde tenia noticia que los hombres no sólo eran laboriosos sino hombres de bien, y que sacaba la consecuencia, los que he visto en mi tierra, pues es Vd. muy buen testigo de la afición mia a los catalanes y que todos han sido mis amigos y me han dispensado favores y confianza.

(Luis Alvarez a Puerto Príncipe, 20 d'octubre de 1842 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Els Puig aprofitaven sempre qualsevol opció de negoci, també el comerç de paraigües. En carta de 17 de novembre de 1842 a Jaume Andreu i Xiqués de l'Havana parlava de l'enviament de dotze paraigües de seda: “y dejé dicho al corredor D. Ramon Caballé que los incluyera con los de su hermano Pancho que los que él mandó hacer tenían el mango de palo y los mios lo tienen de metal”.

També eren objecte de comerç “mantas de raso, cortes de Chaleco, mantas de seda, chalecos de seda, cortes de chaleco de terciopelo, pacotilla”. Per aquelles dates escrivia a la Havana dient que, en funció del preu, preferia cera que sucre, o bé “libranzas sobre Londres”.¹³⁵

La crisi, malauradament, continuava protagonitzant bona part de les notícies que arribaven de Cuba:

¹³⁵ Una “libranza” era una ordre de pagament

Cuando me fuí para la Habana todos los días había baylesitos (sic) y los de la caridad y la Merced fueron de bastante lujo, pero ahora ni se oye hablar de bailes. Hoy como día de cumpleaños [...] no se ha meneado ni un mosquito y según me han dicho las costureras Molinas ésta mañana, que también están llorando para la Pascua, aun no les han hablado por ningún vestido y me han dado muy pocas esperanzas, pero en fin, todo sea por el amor de Dios [...] Compré noventa y seis sacos de café, compra muy regular, y Ramon Llorens también llora que el tiempo está malo y yo en no vendiendoselo a él lo dejaremos dormir en casa, que en no viniendo mucho de Cuba el año que viene valdrá más porque la cosecha en Matanzas es corta y a la Habana también.

(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 19 de noviembre de 1842 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

Com a curiositat, el febrer de 1943 Josep Oriol Puig feia arribar una carta a la fragata Numa per ser entregada a Francesc Raldiris, “natural de Villanueva”, i que tenia un establiment a Puentes Grandes. També resulta d’interés el comentari que fa sobre el comerç del cafè: “me parece muy bueno lo hayais guardado pues éste es un renglón que no tiene deterioro, al contrario cuanto más viejo es más pesa ...”.

I encara més sobre aquest producte, en una altra carta de 16 de març de 1843: “El café bien comprado es un renglón que nunca se puede perder, porque no es de corrupción y que en lugar de tener merma, tiene aumento en el peso”.

Sovint, al comú denominador de les dificultats del negoci s’hia afegia l’interés per allò que passava a Catalunya. Aquesta de març de 1843 parlava, un cop més, del “bombeo” - bombardeig – de Barcelona i de la subscripció d’un diari local per assabentar-se de l’entrada dels vaixells. Eren moments convulsos, com s’interpreta de l’expressió: “nos parece que todo el

globo ha dado vuelta en este tan deseado año 43”. Potser els “pacotilleros” en tenien la culpa: ¹³⁶

Con respecto a las desgraciadas ocurrencias de Barcelona lo sentimos en el alma. En ésta corren muchas bolas y no se puede dar crédito a nada [...]. Y su animo no seria muy alegre escuchando desde esa el bombeo. Nos hemos alegrado infinito que en la casa o piso que Vdes tienen ocupado no tuvo la menor novedad [...] Este mes hemos principiado a tomar un periódico titulado *Faro Industrial de la Habana* , que se pagan 14 rs al mes, tanto por saber algo como por saber las entradas de buques [...] Nos parece que todo el globo ha dado vuelta en este tan deseado año 43, pues los tiempos estan de peor a más malos y son tan malos que creemos que no hay remedio. La vuelta del globo tiene su significado, pues aquí, desde el 8 del presente que sale de noche un cometa con rabo nunca visto tan grande y la gente nos dicen que es señal de paz , otros de guerra y los más que habría mucha miseria. ¹³⁷ Y somos de parecer que será la última, que ya repugna ver tanta, y que nada se vende, y todo está por el suelo [...] Los negocios estan fatales, ya no corren las pesetas que antes, y la ropa tan abandonada con los pacotilleros. Hoy tenemos dos de la Habana que piensan establecerse aquí. (Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 18 de març de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Vistes les coses, calia estratègia comercial i màrqueting:

Mi hermano Salvador el 6 del corriente salió para la Habana para estar al tanto de si se proporciona alguna gangita (sic) de comestibles y mandar algunas frioleras para la tienda y el mismo día que salió entró en casa un dependiente ganando una onza mensual con el objeto de mandar un tablero por la calle con el negro Manuel, pues Francisco no puede por motivo de tener la pierna muy inchadísima con una llaga abierta. ¹³⁸

¹³⁶ Pacotilleros eren aquells que venien gèneres de pacotilla, això son productes de inferior qualitat

¹³⁷ Conegut com a “gran cometa de 1843” ,va aparèixer el febrer d’aquell any, i el mes de març es presentava en tota la seva brillantor i una llarga cua que permetia observar-lo a plena llum de dia

¹³⁸ Frioleras eren productes comuns de poca importància i poc valor monetari

La mateixa carta precisava, però, que l'estaven curant:

Pues me da lástima verlo en el estado que está. Ahora ya tienen la cocina buena que pueden cocinar decentemente sin mojarse cuando llueve y en estos días de fiesta desbarate el mostrador de la tienda vieja y con él y otras tablas [...] Les he hecho un altico para dormir muy fresco y aseado y mediante Dios todo saldrá bien si hay algunas ventas que en la actualidad estan bien fatalísimas y cortas utilidades.

A la pressió dels “pacotillers” s’hi afegia la competència de “Almendro”, una altra botiga de Puerto Príncipe que, segons els Puig, venia per sota de cost:

Ayer me dijo un dependiente de Almendro que se quiere volver para la Habana porque no quiere estar más con el que con toda su baratez en malvender unos días con otros, no vende más de tres onzas y que muchos renglones los vende perdiendo más. Sin embargo nosotros, mediante Dios, haremos lo que podremos. Nuestros costos no son mayores porque aún que malo me está decirlo nadie tiene más economía que nosotros. Ahora hemos cogido éste dependiente y muy malo tiene que ir para que él no se gane para los costos.

(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 15 d’abril de 1843 a Joep Oriol Puig, Vilanova)

O aquest altre exemple de juny del mateix any d’una altra font que testimoniava aquella competència deslleial, tant a Puerto Príncipe com a l’Havana. Tampoc s’està de deixar anar – com ho havien fet els cosins de Puig – que era millor fer viatges per Europa que acostar-se a Cuba:

Y no extrañe recibir cartas de ellos [dels cosins] llorándole miserias porque por mucho que le lloren aún es poco por lo que debían, pues sepa Vd. que

en el Príncipe hay tiendas que no hacen para mandar a la plaza desde que está un tal Almendro, pues este Señor se ha propuesto lo que el Gallo aquí, y es que nadie venda un peso y dan los géneros hasta perdiendo; y en prueba de lo dicho escuche Vd: en ésta calle se han quitado ya dos tiendas [...] Vamos nosotros a vender una tercera parte menos que el año pasado. Pues así está el tiempo y dígame Vd. quien no se aburre y si no es mejor pasear por Marsella y por Italia. Ay amigo, si Vd. viniera estoy seguro que se volvía a los cuatro días de aburrido, por lo que le aconsejo no lo intente. Todavía tenemos fortuna que el azúcar se ha vendido perfectamente y ha habido una extracción bárbara como verá por el resumen del mes que le acompaño.

(Francesc Andreu Xiqués a l'Havana, 2 de juny de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Veiem aquestes dues cartes paral·leles del mateix dia, enviades pels germans Coll des de Cuba als germans Puig a Vilanova:

De mi feliz llegada en ésta ayer a las tres de la madrugada sin la menor novedad, después de haber estado 17 días en la remontada del viaje, con grandes chubascos y fuertísimas brisas y sólo estuvimos un día y medio fondeados en San Juan de los Remedios [...] Con la proximación del San Juan se han mejorado algun tanto las ventas y los comestibles se han vendido muy regular y solo queda el jabón y alguna friolera. El café lo tenemos en trato a D. Ramon Llorens y se lo vendemos con muy corta utilidad.

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 17 de juny de 1843 a Josep Oriol Puig, Vilanova)

Según ha estado el tiempo hasta la fecha nos podremos dar el parabién si hacemos las que al pasado con las mismas economías y más trabajo; pero los tiempos han cambiado mucho porque Vd. ignora que la principal entrada que tenemos en el Príncipe es el ganado, o sea la venta de esta especie que ha variado en sumo grado [...] En el día es preciso mirar mucho los negocios que se hacen porque en una mala compra se pierde la utilidad de mucho tiempo. Nosotros, gracias a Dios, hasta la fecha hemos tenido la suerte que no hemos perdido en ningún negocio [...] En la lotería que se

jugó el 1º de junio salieron apremiados en ésta del Ppe 21.900 \$ todo repartido entre pobres salvo un octavo que se lo sacó Dª Tula Montejo.
(Pau Coll Puig a Puerto Príncipe, 17 de juny de 1843 a Fèlix Puig, Vilanova)

En una carta del 19 d'octubre de 1843 Josep O. Puig recordava als seus cosins de Puerto Príncipe el proverbi “sempre més y may menus” que atribueix al seu amic Jaume Andreu i que esdevé tota una declaració d'intencions.

De les cartes es dedueix que la Companyia dels Puig havien adquirit accions del ferrocarril de Nuevitas, de les que es volien desprendre. Així ho indica en una carta del 20 de març de 1845 als seus cosins: “[...] al mismo tiempo encargamos que por lo que respecta a las 5 acciones tenemos en el ferro=carril de Nuevitas nos las venda a cualquier precio pues no queremos ser accionistas de ninguna empresa”.

Altres cartes donen notícia que els Coll compraven a l'engrós a l'Havana per després revendre a la botiga de Puerto Príncipe;

El regimen que yo llevo es de comprar todo al contado y no quedar a deber nada en esta a nadie. El Almacen de los Sres. Xiqués siempre precio por precio y algunas veces pagando alguna cosa más, lo prefiero y lo preferiré [...] En ningún almacén de la calle de Mercaderes quitando el Gallo (que es adonde compro más)

(Pau Coll Puig a l'Havana, 31 d'octubre de 1843 a Fèlix Puig)

La sequera condicionava les collites d'alguns productes bàsics importats pels Puig-Coll, i així ho feia saber en aquesta carta del 19 d'abril de 1845 a Francesc Andreu que era a territori cubà: “este año se presenta al principio malo por ser tan escasa la cosecha del azucar, café y tabaco motivado de la

gran seca y enseguida la tormenta del año 44 pero con el favor de Dios la cosecha venidera sera grandiosa y los hacendados tocaran pesetas”.

A la correspondència transatlàntica els posava al corrent dels preus a Barcelona de la cera blanca, la cera groga, el sucre o el cotó de Nova Orleans. També indicava que trobava a faltar en factures “el valor de las dos medias pipas vino de Alella”, i donava consells comercials als seus cosins:

Lo mejor es cera aunque tengais de comprarla de un año para otro en ultimo caso cuando esta a un precio modico con una salida a todas las pulperías en una mañana [...] podeis reunir una partida regular y si hay buque en Nuevitas o bien por via de la Habana podeis mandarla. Por el precio en que está la cera creo que el Sr. D. Luis Alvarez dira que nadie gana tanto como los comerciantes.

(Vilanova, 21 d'abril de 1845 a Srs. Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Salvador Coll parlava de forma simàtica de la moda i de les existències d'alguns teixits a la botiga :

Muy contentos estamos de la venta que se hizo, pero no lo estarian Vds. ni lo estamos nosotros tampoco hoy de la existencia de los Razos ¹³⁹ que tenemos y estos todos salpicados de mareo, que cada vez que uno les toca le entra un noseque, y que la moda hoy solo son garas y mocelinas ¹⁴⁰ transparentes, que es otro no se que.

(Salvador Coll Puig a Puerto Príncipe, 17 d'octubre de 1845 a Fèlix i Josep Oriol Puig, Vilanova)

¹³⁹ Razo (Raso). Ras o setí: teixit de seda lluent, lleuger i suau

¹⁴⁰ Mocelina (Muselina). Mussolina: Tela fina i transparent. Per extensió, roba blanca de seda, transparent i fina

L'estat de decadència i desesperació duia Salvador Coll a afirmar el 19 de novembre de 1845 en carta a Josep Oriol Puig, que ja no era possible de fer negocis a l'illa: "Del negocio tan abatido estaba en la Habana, pues harto estoy ya de comunicarles la decadencia de los tiempos y me ha sido muy sensible que hombres más versados que yo en negocios estan en la misma creencia que ya no hay negocio que promete hoy en la Isla de Cuba". I acabava aplicant aquella dita: "Dios te dé fortuna hijo, que el saber poco te vale".

Vistes les coses, altres es plantejaven de canviar de negoci, com en aquesta carta de Pau Coll enviada des de l'Havana el 11 de desembre de 1845 al seu cosí Josep Oriol: "del estado de crisis de la ropa, pues pudiéndonos sostener como hasta la presente ya vamos bien y Dios quiere que vayamos a mejor y nunca a peor. De continuo estoy a la mia de hallar lo que necesito para comprar una buena pulperia".

Malgrat tot, les possibilitats de negoci es multiplicaven i Barcelona vivia l'algidesa del comerç amb Cuba: "[...] Antes de ayer llegaron a Barcelona 14 buques procedentes de la Isla de Cuba".

Comerç de cera, sucre, fusta ... ; al que els Puig estaven ben atents:

Pues es tanta la que han traído que ya se pierde mucho y creo se pondrá cuasi al precio del pino. Azucar también los buques que entraron antes de ayer a Barcelona han traído mucha y ya ha hecho una baja de consideración y por el precio que estaba a la Habana se pierde un dineral. Veremos ahora en la cera que debeis mandarnos.

(Vilanova, 22 de gener de 1846 a Srs. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

El gener de 1846, en carta als Srs. Martorell i Bofill de Barcelona, els advertia de les pèrdues produïdes per l'abundància de sucre, abandonar la

compra de caoba per aquesta mateixa raó, i que “procurasen comprar cera”. També s’interessaven pel comerç del tasajo de Montevideo que es distribuïa a l’Havana a un preu molt alt.

Més endavant tornaven a l’empresa del ferrocarril de Nuevitas, i a la possibilitat que aquest arribés fins “el Príncipe”, un factor que, sens dubte, modificaria els hàbits i les relacions comercials de la zona, atès que la badia de Nuevitas estava habilitada per l’entrada i la sortida de mercaderies:

Ya me figuro que pocos Principeños y Principeñas de medianas comodidades habrán dejado de ir a Nuevitas por andar con el ferro=carril y que cuando se estrenó no se hablaría de otra cosa y tambien he oido decir que una Compañia inglesa habia tomado a su cargo acabar el Carril hasta el mismo Príncipe; entonces si se podrá ir todos los días a Nuevitas; pero ya lo doy todo per hecho no se si se podrá sostener, yo lo que quisiera es que hubiera compradores de acciones y que pudierais vender nuestras cinco acciones a cualquier precio.

(Vilanova, 23 de setembre de 1846 a Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

La carta següent és il·lustrativa d’algunes de les anàlisis comercials que feia Puig:

Impuesto de haber embarcado Pablo en dos Goletas 100 sacos de café y 66 barriles de harina americana. Creo que éste último renglón ganará alguna cosa con motivo de que tanto la Inglaterra como la Francia por el mes de Diciembre hicieron muchos pedidos a los Estados Unidos de harina para remediar sus necesidades principalmente para tener pan que es renglón de primera necesidad pues que en Francia por falta de pan se alborotaron algunos pueblos y el gobierno al momento tomó providencias encargando al Norte América harina porque este año pasado en Europa la cosecha fue muy escasa y con los pedidos al momento subiría. Si es en España el precio del pan ha subido mucho pues la harina se vendía a 14 y 15 pesetas está a 23 y toda clase de granos ha subido por éste estilo [...] en fin quiera Dios que

las cosechas éste año sean grandiosas para que el pobre pueda comer con menos economía que hoy día.

(Vilanova, 26 de febrer de 1847 a Srs. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Un altre element de negoci que cridava l'atenció de Josep Oriol Puig son els llibres, especialment llibres de devoció que eren molt apreciats a Cuba:

Mi venida a ésta (Barcelona) únicamente ha sido con el objeto de encargar los efectos [...] las frioleras de Casa Barran, las cintas de seda y luego pasamos el día en seguir librerías y el libro que aún está más de boga es el Diamante pues que en este estan todas las oraciones que hay en los demás libros.

(Barcelona, 26 d'abril de 1847 a Srs. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

O bé:

Los libros de devoción no sabía cuáles mandar pues que van 6 terciopelo montados en Francia y son Horas divinas = 6 canto dorado y relieves son Diamantes y en lugar del Ejercicio cotidiano y Ordinario de la Misa van Brillantes que es un libro que también tiene mucha aceptación y un precio cómodo, pero el que está más en boga es el Diamante.

(Vilanova, 25 de maig de 1847 a Srs. Pablo y D. Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

El 30 de setembre de 1847 anunciava a Ramon Caballer de Barcelona altres moviments de mercaderies: “encargandole para mi primo Pablo 50 libros en panes oro catalán para dorar y 25 otros de plata y dos piedras para bruñir oro [...] Saber cuando saldrá Botet porque tiene listas cinco pipas y medias pipas vino para mandar al Puerto Príncipe y sentiria no se presentase buque pronto para Nuevitas”.

També enviava – com ja hem avançat - paraigües i umbrel·les de diversos tipus i colors, cera i carei.

Altres fets no sempre considerats era la importància que tenien els capitans dels vaixells pel bon curs dels negocis. Un aspecte que no passa per alt a Josep Oriol en aquesta carta de 5 de setembre de 1857 als Srs. Juan Morera y hermano, on els parlava “dels 300 duros que tenim a la Polacra Ermesinda” i els resultats “nada favorables para los interesados que ha dado otro Capitán en sus viajes”. En definitiva, mantenien la quantitat per un altre viatge “con la condición de que el capitán emprenderá el viaje y cumplirá las órdenes que le den los consignatarios”.

Els balanços o inventaris anuals faciliten sempre bona informació al voltant de la tipologia de gèneres i valoració d'una botiga o d'un negoci.

La documentació dels Puig aporta diversos inventaris – anuals o parcials - de les mercaderies de la botiga “Puig Hermano y Compañia” de Puerto Príncipe.

El balanç datat a 20 d'abril de 1840 registrava un total de bens valorats en 39.563 amb guanys de 4.165. El capital social estava repartit així: Josep Puig Ivern amb 14.126,1 pesos, Fèlix Puig Ivern amb 13.155,1 pesos i Salustiano Alvarez (sic) amb 1.147,1 pesos.¹⁴¹ El total pujava a 28.428,3 pesos. La valoració i el repartiment del nou capital derivat del tancament de l'exercici era de 15.634,5 per Josep Oriol Puig Ivern i de 14.196,3 pesos pel seu germà Fèlix Puig Ivern, amb un total resultant de 29.831 pesos. Ignorem quina era la relació de Salustiano Alvarez amb els Puig i el negoci, tot i que aviat en quedaria al marge.

¹⁴¹ Als documents originals hi apareix Alvarez, tot i que, molt probablement, el cognom devia ser Alvarez

L'inventari anava acompanyat d'una nota signada a Puerto Príncipe el 23 d'abril de 1840 per Josep Oriol Puig en qualitat d'administrador:

En esta fecha he entregado a D. Salustiano Alvarez su alcance de mil nuevecientos treinta y cinco pesos tres reales quedando escludo de la tienda que se hallaba acomodado ganando la cuarta parte de las utilidades, quedando únicamente de Compañia D.Felix Puig Ivern y D. José Oriol de los mismos apellidos como encargado y administrador.

Més complets son els balanços de finals de 1841 i 1842:

“Balance pasado en la tienda de ropas de D. Felix y D. José Oriol Puig e Ivern en Pto Principe 27 Diciembre de 1841”:

Valor Lenceria (platilla, silesia, olanda, dril, tela real, pañuelos ...): 6.155, 1

Valor Algodones (muselinas, mantas, tirantes de seda catalanes, guantes ...): 2.395, 1 ½

Valor Sederia (camisas, corbatines, huantes, pantalones, pañuelos, codones ...): 1.600, 7

Valor Punto y lanas (pañuelos, mantas, camisillas, alfombras, encajes catalanes ...): 1.982, 7/2

Valor Quincalla (abanicos, guirnaldas estropeadas, resmas papel de carta inglés, jaulas alemanas, candelero de cristal, esterillas de junco para ventana, penachos con pencas de plumas, jabón de olor, paquetes alfileres, botones, peines, brocas o jaboneras para afeitar, crucifijos de plata, botellitas agua labanda, agua colonia, espejitos tablero de damas ...): 686½

Suma de la Ropa: \$12.840 2 ½

Altres: “una romana superior (22), adelanto a D.Evaristo alquiler de la casa (213), el negro Manuel (450), el negro Francisco (300), deudas nuevas

cobrables (800), los dos pagarés tenemos de D. Félix March (2.500), un pagaré de los Sres. Lleó Hermanos, parto de D. José Oriol Puig (500) ...

Total: \$40.178 5 ½

“Balance pasado en la Tienda de Ropas de los Sres. Puig Hermano y Compañía en Puerto del Príncipe en 28 Diciembre año de 1842”:

HABER

Importa la Lencería toda ... \$8.513,6

Importan los Algodones ...\$3.685,3

Importa la Sedería ...\$2.739,4

Importan los Puntos y Lanas ... \$2.277,2

Importa la Quincalla ... \$994,1

Suma toda la Ropa ... \$18.210,1

Una romana ... 22,-

Una lampara grande ... 22,-

Dos otras regulares ... 8,-

Armario Tinajones. Catres , mesas, taburetes. Belones (?) y demas trastes de Cosina ... 72,-

Mostrador Parador Trastienda Bastidores y Vidrieras, y Cuadro de la Estrella ... 310,-

El negro Francisco ... 300,-

El negro Manuel ... 450,-

Deudas cobrables de la tienda ...635,1

D. Ramon Llorens queda restando del café ... 490,2

D. Onofre Masvidal emprestado efectivo ...100,-

D. Diego emprestado siendo paga segura ... 146,6

D. Evaristo Díaz adelantado dos meses alquiler ... 78,-
Empleado en Cera amarilla, 360 @ 11 ½ ... 2.072,5
Efectivo suplido con la comición (sic) de 2% del Legado de los Erederos
(sic) de D. Fidel Barreras ... 175,1
D. Salvador Castañer hemos entregado ... 222,2
Alcansamos en el Almacen de los Sres. D. J. Xiqués y Cia del comercio de
la Habana ... 1.530,6
Gastos personales de los tres hermanos con los Cien que entregó D. José a
nuestros Padres ... 385,7
Existentes en caja de conformidad 3.784,1
Suma todo ... \$29.015,2

HABER – Debe la tienda a varios

a D. Mariano Ester de una libranza \$1.008,4

a Dña Pepa Artiaga tiene Deposito de 495 ½

El Legado de los Erederos de D. Fidel Barreras su líquido és ...2.690 2 ½

Alcansa D. José Oriol Puig de lo cobrado de la memoranda de los 1.600,8
... 1.449 5 ½

Alcansamos segun consta Pablo, Salvador y Gabriel ... 1.008,2

Haber ... 6.651,7

Suma total ... \$22.363,3

Rebajando el Capital que es ... \$16.000

Ganancia ... \$6.363,3

A Puerto Príncipe , 4 Enero 1843. Puig Hermano y Compañia

Al marge d'aquests balanços més o menys complets, disposem d'altres
informacions més disperses al voltant de les existències de la botiga de Puig
Hermano y Compañia de Puerto Príncipe.

Un inventari o balanç de 7 de juliol de 1845 comptabilitzava com a mercaderies principals la cera groga i cafè en gra. Els guanys es comptabilizaven en 4.318 \$. La relació de deutes tenia en compte “un pagaré de venta de zapatones, una cuenta sospechosa al pago o deudas nuevas como incobrables a causa de la rigurosa seca”.

El capital inicial estava repartit com segueix: Fèlix Puig ,9.157 \$; José O. Puig ,9.157 \$; “Los tres hermanos” (Pablo, Salvador, Gabriel), 7.083 \$. Feia un total de 25.397 \$.

El balanç presentava la següent anotació:

Se separa del establecimiento a D. Gabriel Coll y Puig y le entregamos su alcance en efectivo por saldo. El mismo tiempo haremos modo de ver como remitimos a Vds. (Gabriel), ya sea en cera, o bien por via de los Sres. D. Francisco Xiqués y Cia para que dispongan de parte de dicha cantidad, pues tenemos esperanza que la cera amarilla bajará por Pascua. Hoy en esta la pagan de 7 ½ \$ a 8 \$ y bajando. Compraremos para Vds.

Un altre balanç, en aquest cas datat a 10 d'abril de 1846, aportava aquesta relació de capitals: Fèlix Puig Ivern (capital únic: 8.000 \$ i capital final: 8.806 \$), José Oriol Puig Ivern (capital únic: 8.000 \$ i capital final: 8.806 \$), “Los dos hermanos” Pablo i Salvador (capital únic: 6.150 \$ i capital final: 8.694 \$). Es passava d'un capital inicial de 22.150 \$ a 26.306 \$.

Finalment, l'inventari de 7 de juliol de 1849 aportava les següents quantitats: 5.322 pesos de llenceria, 2.988 de cotons, 3.724 de sedería, 1.874 de punts i llanes i 1.476 de quincalla i efectes, amb un total de 15.385 pesos de plata. Als inventaris sempre es mantenien els apunts el negro Franciso (300 \$) i el negro Manuel (450 \$).

Crisi i oportunitats

Com hem vist, a través de les cartes de Josep Oriol Puig és fàcil resseguir les oportunitats comercials que apareixien en les activitats dels Puig. Això, malgrat les dificultats de la navegació de l'època i de les comunicacions terrestres de l'illa de Cuba.

Ja ho avançava Ramon de la Sagra el 1831: “Uno de los grandes inconvenientes que en ésta jurisdicción se oponen al progreso de su comercio, procede del pésimo estado de los caminos”.¹⁴²

Una situació que – seguint el mateix autor - s'agreujava en el període de pluges:

Por esto prefieren los especuladores transportar en buques los frutos al surgidero de la Guanaja, 10 leguas al Oeste de la propia costa, y llevarlos después por tierra a Puerto Príncipe, por un camino transitable de 14 leguas, cuyos riesgos y costos, aunque excesivos, no son comparables a los perjuicios del largo y poco seguro depósito de Guinchos y a los gastos y averías de su conducción en arrias por el pésimo camino mencionado.

Si en un determinat moment eren els germans Coll els que lamentaven la seva sort d'estar lluny de la terra; ara era Fèlix Puig qui en una Barcelona plena de conflictes recomenava al seu germà a Marsella que no s'acostés pel país:

Ayer por la tarde salieron muchas Tropas Nacionales de ésta no se para donde, nombrado por esta junta Suprema Comandante General de toda la Milicia Nacional movilizada de esta provincia coronel D. Juan Prim [...] Los que hemos presenciado los disturbios de estos dias sabemos con la

¹⁴² De la Sagra, 1831; p.221

facilidad que se trastorna el orden público. Monjuí (sic) se mantiene sin entregarse y la gente formando castillos en los aires. El 18 llegó a Valencia un capitán venido en posta de Madrid con orden de Espartero para buscar el Sr. López que está tomando los baños en Archena [...] Dichoso tú y todos los que estan por esos países distantes de esta condenada tierra. Tu mejor que yo sabrás lo que ha de hacer pero si en tu lugar me encontrara, hasta que no aclarase bien el horizonte me estaria gozando de la tranquilidad que brinda hoy ese hermoso país y no acordarme si fuera posible ni de España.

(Fèlix Puig Ivern a Barcelona, 21 de gener de 1843 a Josep Oriol Puig, Marsella)

Comerç i política anaven de bracet, i els Puig estaven atents als moviments de les revoltes, especialment Josep Oriol qui, mesos després, continuava sense acostar-se pel país:

Estoy en ésta por tener el gusto de esperarte, pero vista la alarma desagradable de ayer despues de la llegada de Prim y visto que la mayor parte de la gente se ausenta temiendo alguna bulla me ha hecho tomar la determinación de volverme mañana para casa adonde podras dirigir las cartas, pues con estas noticias se me figura que permanecerás más tiempo en ésta hasta ver en que pararan esas misas. Hoy hace seis dias que llegó la Yluro y queda venta la cera blanca (un precio bárbaro arreglado a la estación del tiempo).

(Fèlix Puig Ivern a Barcelona, 18 d'agost de 1843 a Josep Oriol Puig, Marsella)

El 1845 la crisi es feia notar a l'illa. Aquesta carta reflectia perfectament l'estat de la situació:

El mal es general en toda la Isla y que solo con economia se puede ganar alguna cosita al cabo de año, pues que en la Habana está poniéndose de tal modo que las mejores tiendas de la calle de Muralla estan cerradas y lo que es la Plaza Vieja apenas hay mesas de los baratilleros cuando antes toda

estaba llena de vidrieras en fin que la Habana es otra de lo que era ahora seis años [...] Por un renglón que se acierta, hay cuatro o seis que no se puede ganar y a sido preciso en alguno de ellos perder [...] pero ya digo que el que lo acierta es el que gana y como dice el refrán (Dios te dé fortuna hijo que el saber poco te vale) [...] este año también hemos tenido en contra que los fondos de la Habana para ponerlos en Cataluña se pierde un dineral porque las letras sobre Londres al 16% [...] y el azucar y cera ha subido de precio y no deja esperanza de sacar dinero [...] Hablando de vinos dijo D.Cristobal Rafecas que en dos ocasiones ha mandado a la Habana por encargo especial vino del mejor de Alella y en ambas ocasiones ha llegado a la Habana medio agrio, y se congetura que no es vino de aguante para embarque ...

(Vilanova, 21 d'agost de 1845 a Srs. Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Josep Oriol Puig contemplava com una bona oportunitat el fet que el Capita General – s'entén de la Illa – passés les festes de Pasqua “al Príncipe”. Ho explicava en carta de 22 de gener de 1846 als seus cosins Pau i Salvador Coll: “habrá habido magníficos bailes y que las lindas Camagüeyanas habran sabido gastar el dinero para presentarse con lujo y lucir sus esbeltos [text inintel·ligible] y considero que la sederia de todas las tiendas seria poca para el adorno de las niñas”.

També s'aixecaven expectatives el març del mateix any sobre les possibilitats de compra dels illencs, millor dit, de les illenques: “los encargos que habeis hecho ya estan cuasi todos recogidos y se remitiran a D. Francisco Botet que dice saldrá sin falta a últimos del presente mes y el surtido será muy elegante que creo llamará la atención de las Príncipeñas”.

Josep Oriol Puig també donava la benvinguda al casament reial que, de ben segur, reportaria opcions de negoci a Puerto Príncipe:

Casamiento de nuestra amada Reyna con su primo D.Francisco de Asis y el de la Infanta con el Duque Montpensier [...] no dudo que en esa del Príncipe las fiestas Reales seran magníficas porque siempre se han esmerado en celebrar con magnificencia tales funciones y las tiendas de ropas suelen aprovecharse porque para los bayles siempre se vende algo más que dejaria de venderse si no hubieran fiestas.

(Vilanova, 23 de setembre de 1846 a Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Havia passat Sant Joan, i la feina anava a la baixa. La competència a Puerto Príncipe, però, no parava de créixer:

Que nada se vende pero éste tiempo siempre ha sido de calma despues de S. Juan no hay duda que da odio y no se qué [...] Me dice Pablo que iban a poner dos tiendas más (al Ppe), que con estas completamos las tres docenas. Estas dos tiendas que se van a poner son una de Manel Verde que éste vendió la suya para irse para España y ahora habrá variado el proyecto, y la otra es de Zunzunegui que fue socio de Laca y pelearon y éste es el motivo que estando malos los tiempos, seremos más.

(Salvador Coll Puig a l'Havana, 31 de juliol de 1847 a Fèlix i Josep Oriol Puig)

Si els negocis no restaven al marge de la política espanyola, tampoc ho estaven del context internacional. Ben il·lustratiu resulta el darrer paràgraf en relació a les antigues “i desgraciades” colònies espanyoles ara independents:

Está el tiempo muy crítico por las ocurrencias habidas en Francia, y que todos los negocios se paralizan mucho pues que toda la Europa la efervescencia es grande y no se en que vendremos a parar pues que los trastornos siguen en todas las Naciones y aunque en el dia sigue la España sin novedad, temo no le llegue también su turno, así es que los negocios se han paralizado y todo el mundo está en perspectiva en ver como acabaran éstos trastornos tan inesperados. Dios quiera que en esa hermosa Isla

permanezca tranquila y no tenga algún día que lamentar algun transtorno y sea origen de su desgracia, como son desgraciadas todas las colonias Españolas independientes.

(Vilanova, 31 de març de 1848 a Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

La lletra següent resulta especialment interessant perquè es valorava la possibilitat de poder reinvertir els beneficis de la Companyia en la compra d'un vaixell propi. Una operació de risc –que altres Companyies havien fet– i que, de ben segur, podria millorar la seva competitivitat:

Este año con el que habéis sacado [beneficis] aun no teneis ningun seguridad de invertirlo. Teniais confianzar de interesar en una Goleta de un hermano de D. Felix March, no nos parece mal interesar un poco en una goleta pero no nos parece muy prudente el que expongais casi todo vuestro Capital en un buque por aquello de una desgracia impensada aunque el patrón sea buen práctico y de inmejorables circunstancias ; el poder del hombre es poco para con los elementos. Continuamente pensando en el Príncipe no puedo olvidar lo de la Goleta Villanueva con los desgraciados amigos [...] Y se que quien non risca non pisca (sic), pero también más vale un toma que dos te daré.

(Vilanova, 30 de juliol de 1848 a D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Finalment, es va imposar l'opció conservadora. Però els Puig continuaven veient amb preocupació com la crisi feia estralls. Les notícies que arribaven del Carib eren, certament, molt preocupants, i el pànic s'anava extenent:

De las noticias recibidas ayer por el correo que vino de la Habana de las muchas quiebras había, de la espera se le concedió al primo Rafecas de dos años, del suicidio de D. Antonio Ricart por no poder pagar un azucar que tenía embarcado, de la falta de pagos de los Sres. Pallarés Ardevol y de

Joaquin Jacas y de la desconfianza tan grande había sin poder descontar pagarés ni aún de las casas más respetables.

(Vilanova, 30 d'agost de 1848 a Sres. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Així, doncs, calia canviar d'estratègia. En contra del contingut de la carta anterior on es valorava l'opció de reinvertir els beneficis: “ahora digo que todo lo que nos sobre del establecimiento nos lo mandareis sin interesar [invertir] en nada más, y poniendo en el establecimiento el menor Capital posible”. Les coses no anaven bé, i davant la por a poder perdre-ho tot, millor retindre els beneficis.

Tampoc aconsellava d'invertir en vaixells, i que era millor repatriar els beneficis i invertir-ho a Catalunya: “en la primera oportunidad nos remiteis el sobrante invertido en cera u otro renglón que os parezca mejor, y el caso es no tener depositado ningún dinero en la Habana”.

A finals de 1848 i inicis de 1849 la situació a la illa caribenya no havia millorat. Josep Oriol Puig aconsellava d'aturar les inversions. Veiem-ne un parell d'exemples:

Habiendo habido la crisis a las tiendas de ropas de esa según nos teneis manifestado en vuestras anteriores, confío que los que se manejan con Capital propio, ahora prosperaran pues de los de la Habana creo remiraran y que haran alguna diferencia de vender fiado y con riesgo a el que se presenta con dinero a la mano.

(Vilanova, 30 de desembre de 1848 a Sres. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

En aquella fecha [d'una carta d'agost de 1848] las noticias que teníamos de esa hermosa Isla eran muy fatales que lo que yo escribí de poner el establecimiento en el menor capital posible. Muchos de los Americanos que residen en ésta escribieron lo mismo a sus socios de la Habana.”

(Vilanova, 30 de gener de 1849 a D. Pablo y D. Salvador Coll y Puig,
Puerto Príncipe)

Per tant, vistes les coses, i que la realitat no millorava, era evident que no hi hauria més inversions a Cuba. En aquest cas, els beneficis comercials repatriats serien invertits a Catalunya, i la indústria de filats i teixits de cotó en seria una de les activitats més beneficiades.

7. La Vilanova Industrial

Indústria cotonera

El naixement de la indústria a Vilanova i la Geltrú presenta un plantejament dual en relació al desenvolupament de la indústria en altres ciutats i, per extensió, a Catalunya. Si bé té unes característiques que la homologuen a altres zones del país, com és l'aposta per invertir en la indústria els capitals provinents de l'activitat comercial; Vilanova presentava una singularitat important. A diferència de bona part del país, on les zones que serien objecte d'un procés d'industrialitzador "modern", això vol dir, bàsicament, una indústria tèxtil moguda per la força del vapor, ja tenien una tradició d'activitats preindustrials més o menys desenvolupades – com les fàbriques de indianes o de pararires – que facilitaven fer el salt; a Vilanova i la Geltrú aquests precedents no existien i, per tant, es construeix una activitat industrial potent a partir del no res. O gairebé del no res, si tenim en consideració algunes activitats complementàries del comerç de vins i aiguardents com els tallers de boters o les fassines d'aiguardent, amb un component més artesanal.¹⁴³

Una ciutat i un país que engegaven una revolució industrial sense fonts d'energia com el carbó, que s'havia d'importar del Regne Unit, sense una

¹⁴³ A finals del segle XVIII va funcionar una fàbrica de teixits de indianes al barri mariner sota la titularitat de Sutllivan i Larrard. L'activitat – entre Vilanova i Reus - va durar uns pocs anys i no tingué continuïtat

matèria primera bàsica com el cotó o sense ferro per a la construcció de les màquines.¹⁴⁴

Així, la Vilanova industrial serà una conseqüència directa de la Vilanova agrària que, en els seu moment, substituï els conreus de cereals pels de vinya que permetien l'elaboració i exportació de vins i aiguardents. Era l'entrada a la Vilanova comercial capaç d'exportar els vins cap a la Mediterrània, l'Europa atlàntica i, finalment, les colònies americanes. Els excedents de capital derivats de l'activitat comercial van contribuir de manera decisiva a invertir en fàbriques, especialment cotoneres mogudes a vapor. El desconèixer de l'activitat i la manca de precedents preindustrials es va suplir amb el coneixement que es tenia del que passava en altres països - especialment Anglaterra i França - on la revolució industrial ja s'havia consolidat; i amb la captació de mà d'obra especialitzada que vingué de les comarques centrals, sobretot dels eixos del Ter i del Llobregat on hi havia una tradició tèxtil, més artesanal que industrial, vinculada a la llana i també al cotó.

De fet, un dels primers industrialistes del país fou Antoni Bonaventura Gassó (Vilanova i la Geltrú, 1752 – Barcelona, 1824). Durant vint-i-quatre anys fou secretari de la Junta de Comerç de Barcelona, una institució econòmica de primer ordre i que permetia una observació privilegiada d'allò que esdevenia al país i més enllà de les nostres fronteres. El 1816 Gassó publicava el llibre *España con industria, fuerte y rica*, un al·legat que apostava per la industrialització del país com a forma de desenvolupament econòmic.

¹⁴⁴ Els carbons del país eren lignits de baixa qualitat i de poc rendiment energètic si els comparem amb la bona qualitat de les hules que s'importaven del Regne Unit, especialment a través de Cardiff

Així, doncs, el 1833 es constituïa la primera empresa cotonera local sota la denominació de Roquer, Gumà i Companyia. L'americano Sebastià Gumà fou el pare de Francesc Gumà i Ferran, impulsor del ferrocarril. Les dificultats de posada en funcionament, la importació de la maquinaria i la primera guerra carlina o guerra dels sets anys van provocar que la fàbrica no iniciés les seves activitats fins el 1839, ara sota la raó social de Ferrer, Gumà i Companyia, i liderada per Josep Ferrer i Vidal qui no trigaria a constituir el seu propi projecte. L'empresa seria coneguda popularment com la fàbrica de la Rambla. El 1846 naixia Amigó, Moncunill i Companyia, la fàbrica del Portal i, dos anys després, era el torn de Josep Ferrer i Companyia, la fàbrica de Mar.

Així s'explicava a *Los Misterios de Villanueva*, un text híbrid entre l'assaig i el sànet vuit-centista. Un llibre en dos volums anònim que amagava la paternitat de Pers i Ricart, Creus i Corominas i Ceferí Tresserra escrit el 1851:

Contiene además tres fábricas al vapor con la maquinaria arreglada a los más modernos descubrimientos [...] La de los Sres. Ferrer y Compañía 72 caballos, 255 telares, 350 trabajadores; la de la Rambla 50 caballos, 108 telares y 300 trabajadores, y la de la puerta de Isabel II 16 caballos, 30 telares mecánicos, 74 trabajadores.¹⁴⁵

Passat l'equador del segle XIX, la ciutat veuria un esclat d'activitat industrial excepcional. El 1854 entraven en funcionament les empreses de filats i teixits de cotó Santacana, Sadurní i Companyia al carrer Sant Roc – coneguda després per ca l'Escoda - i Puig, Rafecas, Marquès i Companyia, cal Xoriguer, al carrer Tarragona. També es constituïa Fransi, Guardiola i

¹⁴⁵ Pers, 1991; p.19

Companyia instal·lada en un extrem del carrer de l'aigua. Anys a venir es transformaria en la única empresa de teixits de llana de la ciutat.

Però, malgrat Gassó, Sebastià Gumà, Ferrer Vidal i altres impulsors de la indústria, no tothom ho veia clar. Tornem a *Los Misterios de Villanueva*, on al segon capítol del llibre segon i sota l'encapçalament "La industria algodонера en España", es parlava de la predisposició agrària de l'Estat Espanyol, tot i disposar d'extenses terres deixades a la inacció:

Y quiere, con preferencia, adquirir renombre de industrial, trocar su corona de esbeltas y cimbradoras espigas, de verdes y frondosos pámpanos, de cuanto la pródiga y generosa naturaleza la ha engalanado, por otra sombría de negras y humeantes chimeneas, y cambiar su hermoso cielo azur por otro nebuloso y triste cual el de la industrial Albion [...] A manifestar que la industria algodонера, como exótica en España, tiene un porvenir incierto y continuamente amenazado, y ser necesario que se procure reducirla en vez de estenderla, empleando los capitales en beneficio de la agricultura é industrias indígenas y naturales en el país [...] España tiene todas las circunstancias que hacen a una nación esencialmente agricultora ¹⁴⁶

No deixa de sorprendre com prohoms de la dimensió esmentada advertissin dels riscos de la industrialització i apostessin per una economia agrícola: "la España debe ser esencialmente agrícola. Debe aprovechar todas las ventajas que la naturaleza le ha prodigado".¹⁴⁷

Òbviament, de bracet de les modernes fàbriques cotoneres de factura "manchesteriana" sorgiren altres indústries auxiliars i de serveis.

Així, el 1851 naixia la foneria de ferro de Isidre Roset al barri de mar i tres anys després la instal·lació d'un gasòmetre a la fàbrica de Mar permeia disposar de la primera xarxa de gas per l'enllumenat públic. El 1859

¹⁴⁶ Ib., p.171

¹⁴⁷ Ib., p.185

iniciaria la nova fàbrica de vidre Brunet i Companyia al carrer Forn del Vidre. Dos anys després s'inagurava la primera xarxa d'abastament d'aigua potable i la ciutat es convertia en una de les capdavanteres del país en capacitat de producció cotonera, fos en nombre de fusos de filar o en quantitat de telers. El 1862 naixien els tallers Tomàs de canonades de ferro. La cosa no disminuïria i la dècada dels setanta veuria la instal·lació de la foneria Karr, Samà i Companyia, l'empresa llanera Bresca i Companyia als terrenys de l'antiga Fransi, la fàbrica de cal Marquès el 1878 o la cotonera Soteras i Companyia, cal Ganeta, el 1880. Les aturades intermitents de les fàbriques per la manca de cotó americà durant la guerra de Secessió deixà molts treballadors sense feina. En paral·lel, les classes obreres s'organitzaven i mobilitzaven a través de sindicats com Les Tres Classes de Vapor. Fites que convergien amb diverses iniciatives en el camp formatiu com la creació de l'Ateneu de Vilanova o el Centre Teòric i Pràctic d'Arts i Oficis. El 1881 s'inaugurava la línia del ferrocarril de Barcelona a Vilanova. Tot plegat, acompanyat pel naixement d'institucions financeres com la Caixa d'Estalvis de Vilanova i la Geltrú el 1877 – iniciativa de l'Ateneu i Teodor Creus – o el Banc de Vilanova el 1881 impulsat per Francesc Gumà. Ens aturem aquí per situar-nos en el marc temporal de la nostra història. Un deversall de propostes i iniciatives de tota mena que en poc més de quaranta anys havien transformat la ciutat. La Vilanova industrial era una realitat reconeguda i ben posicionada en el context del país.

Ho explicava d'una forma ben il·lustrativa el mateix industrial Josep Ferrer i Vidal – a qui Gumà i Ferran qualificava com “el deixeble més aventatjat del seu pare” - en un dels discursos commemoratius per l'arribada del

ferrocarril a la ciutat el desembre de 1881. Recordava els canvis soferts d'ençà de l'aixecament de la primera fàbrica tèxtil, la de la Rambla:

Han passat 46 anys. Som el dia 29 de desembre de 1881; tornem a pujar a la torre de l'esglèsia. Què hi veieu ?. Aquella població s'ha estès per tot arreu; hi ha fonts públiques, moltes places, els carrers son rectes i vorejats de cases amb enllumenat de gas, escoles públiques i un col·legi d'escolapis. S'han erigit nous temples, s'han aixecat teatres i casinos, hi ha una Casa d'Empara, una sala d'asil, una caixa d'estalvis, un banc i s'ha acabat la façana de l'esglèsia; el progrés es veu per tot arreu. Però, mireu cap a orient. Què hi veieu allà ?. Un fum, una altra xemeneia que està enlairant encens al cel, com donant les gràcies pels beneficis que a Vilanova dispensa. Quina es aquesta xemeneia ?. La primera locomotora que arrossega alegria i prosperitat...!. Noteu, senyors, una gran coincidència ?. Sabeu qui va aixecar la primera xemeneia i a qui pertanyia ?. Doncs, pertanyia a la societat del senyor Gumà i companyia. Qui l'havia aixecada ?. El senyor Sebastià Gumà !. Sabeu qui ha estat l'autor de la segona ?. El senyor Francesc Gumà !. Entre aquestes dues xemeneies hi ha el progrés de Vilanova. La primera la devem a Sebastià Gumà i la segona, al seu fill Francesc Gumà.

Els Puig estigueren directament vinculats a algunes d'aquestes iniciatives, especialment en la constitució de les empreses de filats i teixits de cotó Amigó, Moncunill i Companyia, la fàbrica del Portal i Puig, Rafecas, Marquès i Companyia, cal Xoriguer o la fàbrica de Sant Joan. Seguirem amb atenció aquestes dues contribucions. També estigueren vinculats al Banc de Vilanova i moltes altres participacions menors

Algunes d'aquestes iniciatives foren recollides a la correspondència de Josep Oriol Puig Ivern, especialment, les activitats vinculades a les dues empreses tèxtils esmentades. Altres comentaris eren més variats, com aquest de juny de 1854 on avançava la inauguració de la xarxa de gas per enllumenat provinent del gasòmetre de la fàbrica de Mar de Josep Ferrer i Vidal i

aventurava la futura arribada de la canalització de les aigües potables. Ho trobem en una carta dirigida a Baltasar Mitjans y Cia de París:

En esta en el dia hay mucha animación en fabricas, pues hay tres que funcionan, una que funcionará dentro tres meses y dos que estan levantando que los edificios estan bien adelantados. ¹⁴⁸ El domingo 18 del corriente se probó e iluminó con gas el frente de su casa (antes de Mañosas). D. José Ferrer y Vidal como día de la fiesta de su calle en la Octava de Cor, pues de manera que toda la población fue a verlo. Por de pronto se iluminaran las calles de Capuchinos y San Gregorio que ya tienen puesta la cañería; ahora sólo faltaran (las) aguas. Para el efecto no faltan personas que confían traerlas dentro de poco tiempo pues que aguas han hallado con abundancia pero la dificultad está en traerlas. En fin, sea de un modo u otro, si se consigue tener agua ésta población será otra cosa. ¹⁴⁹

(Vilanova, 24 de juny de 1854 a Baltasar Mitjans y Cia, París)

La indústria local aniria creixent d'acord al ritme de repatriació dels beneficis de les activitats comercials i empresarials a l'illa de Cuba. Segons indicava Martín Rodrigo, aquests podien arribar per diferents canals, i ho exemplificava amb el cas dels Samà.

Aquestes eren les quatre vies: per mecanismes hereditaris, mitjançant les comandites a les empreses cubanes dels familiars que vivien a Catalunya, per inversió directa des de Cuba o pel retorn a la terra dels protagonistes o els seus familiars. ¹⁵⁰

¹⁴⁸ Les tres fabriques que funcionaven eren la fàbrica de la Rambla, la del Portal i la de Mar. Les altres tres que estaven aixecant-se serien la fàbrica del carrer de l'Aigua, la de carrer Sant Roc i cal Xoriguer.

Els continuats canvis de raó social que patien les empreses en funció de quins fossins en cada moment els socis majoritaris, va afavorir que poc a poc s'imposessin entre la gent els noms populars referenciats, d'acord a la localització de la fàbrica o al nom o sobrenom dels propietaris

¹⁴⁹ La canalització i abastament de les aigües potables seria una realitat l'any 1861 gràcies a la deixa testamentària de l'americano Josep Anton Vidal i a l'impuls tècnic de Cristòfol Raventós que duria l'aigua des de prop de la riera de Marmellar, a tocar de l'Arboç

¹⁵⁰ Rodrigo, 2007; p.64

Abans d'entrar en el detalls de les empreses participades pels Puig, fem una aproximació a la resta d'informacions vinculades a l'activitat industrial que es deriven dels copiadors de cartes. En general, les cartes de Josep Oriol Puig fan poc esment de la realitat industrial de la ciutat. Les anotacions no deixen entreveure notícies importants en relació a l'activitat fabril, ni tant sols a l'exportació de productes acabats.

Bona part dels comentaris en relació a aquesta qüestió es limiten a les previsions i el perill que suposava que les Corts Espanyoles permetessin la lliure entrada al país de "cotons" – vol dir manufacturats – ; un fet que suposaria el final del mercat protegit i l'assalt dels productes tèxtils – especialment anglesos – en situació d'avantatge competitiva. Un escenari que afectaria a Catalunya en general i a Vilanova i la Geltrú en particular. Una situació que generava inquietud i molts conflictes. Veiem-ne un parell d'exemples de 1842 a través de la correspondència dels Puig. Cal notar com Puig avançava la possibilitat que els treballadors actuessin contra la creixent mecanització per considerar-la responsable de la pèrdua d'ocupació. D'aquest fenomen en parlem més endavant:

Aqui por la presente no hay novedad pero muy fácil que haya alguna escaramuza por ser bastantes los jornaleros particularmente en el ramo de tejedores que estan sin trabajo de resultas de haberse cerrado algunas fabricas y si por desgracia llegan a dar libre la circulación de algodones entonces si es verdad cantaremos el triste afán y no habrá más remedio que tomar el portante para cualquier punto porque tanto esta ciudad como toda la provincia se moriran las familias de hambre. Ahora muchos jornaleros estan en la creencia que los telares mecánicos son causa de estar tantos brazos sin trabajo y esa equivocada idea hace temer que desbaraten algun día las máquinas de vapor como lo hicieron cuando la guerra de los conventos con otro temor. Muy a menudo salen comunicados haciendo presente a algunos de la clase obrera lo muy equivocados o engañados estan pues que si todas las fabricas estubiesen montadas con telares mecánicos

seria el unico modo de desterrar el contrabando pues que así podríamos dar los géneros con tanta o más baratura que los ingleses.

(Felix Puig Ivern , Barcelona, 4 de febrer de 1842 al seu germà Josep Oriol, Puerto Príncipe)

I aquesta altra de novembre del mateix any on s'evidenciava que les coses no havien millorat gaire:

El Sábado como día de la Reyna deben abrirse las Cortes y no será extraño haya bullanga pues que debe tratarse sobre la libre introducción de los algodones y siendo así como se teme que la den libre desgraciada ésta Provincia que mantiene más de cien mil operarios en las fábricas y éstos quedarían sumidos a la miseria y antes de morir de necesidad harán atrocidades. En Barcelona desde el Domingo al anochecer que se armó una bullanga y ésta es la hora que aún dura pero no sabemos otra cosa sino que dentro la Ciudad hay tiroteo y como estan las puertas cerradas hay dos días que no viene la diligencia ...

(Vilanova, 17 de novembre de 1842 a S.S. Puig hermano y Comp, Puerto Príncipe)

Fins i tot la celebració de les festivitats estava condicionada per aquella notícia, tal com reflecteix aquesta lletra del 16 de febrer de 1843 dirigida als Srs. Puig Hermano y Compañia de Puerto Príncipe: “hace cuatro días que estoy en esta Villa para pasar el Carnaval [...] Los ánimos no estan nada contentos por lo mucho que se habla de la introducción de los algodones, y así estamos esperando el mes de abril con la opertura de las Cortes aver que se determina”.¹⁵¹

¹⁵¹ Aquesta és una de les poques cartes en que Josep Oriol Puig es dirigeix a Srs. Puig Hermano y Compañia de Puerto Príncipe. En general , i com hem vist, ho feia sempre nominalment amb les cartes dirigides als seus cosins Pau, Salvador o Gabriel Puig Ivern

Passaven els mesos –i els anys– i la mesura de la lliure introducció de cotons semblava no concretar-se mai. Evidentment, les perspectives d'èxit afavorien un clima de misèria generalitzada:

En esta por la presente reina tranquilidad y ya se abrieron las Cortes en Madrid y dicen se discutirá si darán entrada a los algodones estrangeros y que si por desgracia le dieran entrada, pobre provincia de Cataluña por ser la única provincia de España fabril y que se mantienen de la fabricación más de 300.000 personas y con la entrada de los algodones todas estas personas quedarian sin trabajo y antes de dejarse morir de hambre Dios sabe lo que la necesidad les obligaria hacer.

(Vilanova, 22 de desembre de 1845 a Srs. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

Finalment, el 1847 encara continuava l'amenaça de la política lliurecanvista aplicada als tèxtils de cotó. Josep Oriol Puig demanava, fins i tot, ajuda celestial:

Deseo que en esa hermosa Isla disfruteis de más tranquilidad de la que estamos disfrutando en estas tierras pues que uno no tiene humor para nada y presagiendo siempre resultados funestísimos que quiera Dios no se realizen pues continuamente está uno con el ay de si daran la introducción de los algodones estrangeros que si por desgracia así resultase, por cada faccioso que en el dia hay, habría mil, y tronaria la España porque en ésta Provincia se mantienen más de 150.000 personas de la fabricación faltando ésta todos y quedarian reducidas a la miseria y antes de morirme de hambre empuñarian las armas. En fin, todos los pronósticos son fatales esperando el Ser Supremo ponga remedio a tantos males vamos pasando.

(Vilanova, 29 d'agost de 1847 a Srs. D. Pablo y Salvador Coll y Puig, Puerto Príncipe)

El tràfic i l'especulació al voltant del cotó – preu i procedència - era una constant en les cartes dels Puig. Així informava Josep Oriol Puig el 31 de

març de 1851 als seus cosins Pau i Salvador Coll de Puerto Príncipe: “[...] de los muchos buques que van a cargar algodón en Nueva Orleans y que un cargamento de algodón vale mucho dinero pues que el cargamento vendido en la Havana de un buque procedente de Barcelona apenas valdrá la tercera parte de lo que importará un cargamento de algodón”. El mateix passava el 20 de juliol de 1852: “[...] los buques que estan en la actualidad en la Habana de la carrera de Barcelona, los más han recibido orden de ir a Nueva Orleans a cargar algodón por estar éste renglón en el día a un precio bastante regular en Barcelona”.

Superat l'equador del segle XIX vindrien problemes importants per la industria catalana. El luddisme o antimquinisme fou un moviment importat d'altres indrets d'Europa que anava contra la tecnificació de les màquines perquè manllevaven llocs de treball. Les dues manifestacions més evidents d'aquest moviment al nostre país foren l'incendi de la fàbrica Bonaplata a Barcelona el 1835 i el conflicte de les selfactines el 1854, en plena efervescència del bienni progressista.¹⁵²

Cal dir que aquest darrer conflicte tingué poca incidència a Vilanova i la Geltrú, on en cap cas hi hagué destrucció de fàbriques o de maquinaria. Casimir Martí apuntava que el 21 de juliol de 1854 les empreses tèxtils de Mar, la Rambla, Escoda, Xoriguer i Portal signaren un manifest dirigit al poble de Vilanova i la Geltrú agraïnt el suport de tothom per evitar aldarulls. En paral·lel, a la ciutat es multiplicaven les queixes per l'alt preu del pa.¹⁵³

¹⁵² En el cas de les filadores mule-jennies la mitjana era de 44 fusos per obrer, a les filadores bergadanes era de 56 fusos per obrer i a les noves selfactines (de l'anglès self-acting) de 71 fusos per obrer. Les màquines selfactines s'introduïren a Catalunya a partir de 1844 (Benet, 1976; p.353)

¹⁵³ Martí, 1997; p.46

Les etapes de regressió i expansió de la indústria cotonera s'anirien succeint en els propers anys. Entre 1853 i 1856 es desenvolupà la Guerra e Crimea entre els imperis rus i otomà i la participació d'altres potències estrangeres. El bloqueig dels ports de la Mar Negra impediren la sortida dels grans russos, fet que provocà l'expansió comercial dels cereals castellans. Un enriquiment del mercat interior que afavorí directament l'increment del consum de teixits catalans. No en va, es popularitzà rapidament al nostre país la dita “Deu nos doni pluja i sol, i guerra a Sebastòpol”.¹⁵⁴

Capítol a part mereixen els anys entre 1861 i 1865. Aquell període seria conegut al nostre país com la fam de cotó. La guerra de Secessió americana provocaria el bloqueig dels ports del sud per on s'exportava el cotó que alimentava les nostres fàbriques. La manca de cotó aviat es va fer notar i provocà l'aturada més o menys intermitent de les fàbriques i, en conseqüència, atur i precarietat laboral. Algunes empreses ja no es recuperarien i es visqueren moments d'alta conflictivitat social i laboral. Com indicava Martí: “A Vilanova, la que no pogué suportar la crisi fou probablement Amigó, Moncunill i Companyia”.¹⁵⁵

En aquesta situació de decadència molts obrers sense feina foren destinats a la construcció del tram de carretera entre Vilanova i la Geltrú i Sitges. La ciutat visqué un increment preocupant de l'atur i la mendicitat. A nivell estatal s'incentivà la pràctica de plantar cotó a diferents llocs de la Península.

Abans d'entrar en el detall del que recollien les cartes dels Puig en relació a aquest conflicte, situem els efectes de la crisi de la fam de cotó en paraules de Casimir Martí: “Advertències de greus dificultats en l'adquisició de cotó a New Orleans (EE.UU.) ja havien arribat a La España Industrial de

¹⁵⁴ Sebastòpol era un dels principals ports d'exportació de la península de Crimea

¹⁵⁵ Martí, 1997; p.97

Barcelona, en una carta datada el 10 de gener de 1861, rebuda el primer de febrer [...]”.¹⁵⁶

El mateix autor aportava aquesta nota del *Diario de Villanueva* de 4 d'octubre de 1861:

La carestía de algodón en rama que se experimenta a consecuencia de la guerra de los Estados Unidos tiene en muy justa ansiedad a las innumerables familias que cifran en la elaboración de dicha materia su subsistencia. Por lo que a nuestra villa toca, sabemos que los dueños de los varios establecimientos dedicados a la industria algodonera [...] han hecho algunos crecidos acopios a pesar de lo elevado de los precios, y disponiendo otros lo necesario para verificarlo tanto como posible les sea.¹⁵⁷

Martí indicava que poc més del 80% del cotó consumit a les fàbriques de filats i teixits d'Europa venien dels Estats Units. Calgué cercar nous mercats com Brasil o Egipte. Arrel d'això el preu del cotó es va disparar. Qui més patien els efectes eren les empreses petites que no podien emmagatzemar grans quantitats de cotó i disposaven de menys capacitat financera per a comprar-ne.

En determinat moment, els sectors obrers demanaren al govern i a la Reina que es planifiquessin obres públiques per absorbir part dels treballadors en atur.

Amb el final de la guerra americana, però, no s'acabaren els problemes de proveïment de cotó: “El final de la guerra de Secesió als Estats Units, l'abril de 1865, no significà l'acabament dels problemes generats per la fam de cotó. Calgué esperar que es reorganitzessin la producció i el mercat al punt d'origen”.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Martí, 1999; p.1068

¹⁵⁷ Martí, 1997; p.109

¹⁵⁸ Martí, 1999; p.1070

Casimir Martí aportava el que “des de New Orleans, la casa de comerç Puig Hermanos comunicava el 19 de maig de 1865 a La España Industrial”:

Ya se puede considerar esta guerra concluída, pues casi todo el ejército confederado se ha ido rindiendo no quedando en pie más que el que está en la parte de Tejas. El pais ha quedado tan de[so]lado (y hasta que se vaya reorganizando el trabajo después de la abolición de la esclavitud) que no se puede calcular cuando habrá otra vez cosechas de alguna consideración . Lo que este año no la habrá aún de algodón. El tráfico interior está tan lleno de restricciones, trabas y recargos, que es imposible aún hacerlo. ¹⁵⁹

L'empresa Puig Hermanos de Nova Orleans, que no tenia res a veure amb els nostres protagonistes, però sí amb Vilanova i la Geltrú, eren majoristes de cotó amb casa de comerç establerta als Estats Units d'Amèrica, i que serien creditors de diferents consignataris que fletaven cotó cap a les fàbriques catalanes. ¹⁶⁰ Mentre uns Puig Ferrer comerciaven amb cotó a Nova Orleans, altres muntaven un ingenio sucrer a Matanzas, Cuba.

Com hem avançat, aquest episodi també formaria part de la correspondència de Josep Oriol Puig. Comerciants i fabricants estaven abocats a l'especulació per poder sobreviure.

Així informava Josep Oriol Puig el 14 de juny de 1861 des de Vilanova als gestors de l'empresa cotonera Amigó, Moncunill i Companyia: “[...] En

¹⁵⁹ La font d'aquest document citat per Martí és l'Arxiu Nacional de Catalunya: Fons de La España Industrial, Correspondència rebuda

¹⁶⁰ La casa Puig Hermanos tenia relació amb el Penedès. El 1846 naixia a Esparreguera la colònia Sedò per impuls del vilanoví Miquel Puig i Catasús. Destacada com “la primera d'un seguit d'empreses fabrils creades a Catalunya amb els capitals aportats per un extens clan familiar”. Hi intervenen els Puig, Carbó, Ferrer, Casas ...molts dels quals havien fet les Amèriques. Els vilanovins Puig i Carsi i els Carbó havien anat a Cuba. “Mentre Magí Puig i Ferrer [de la següent generació], se situava a Nova Orleans, on s'especialitzà en el comerç del cotó, els seus germans Antoni i Miquel se'n van anar a Matanzas, on constituïren la societat Puig Hermanos i compraren l'ingenio La Constancia” (Rodrigo, 2007; p. 93 i p.227)

compañia de Sr. Vivó fuimos esta mañana a casa de los Sres. Font y Riudor. Estos Sres. nos manifestaron haber comprado ayer 70 balas de algodón Charleston al precio de 24 $\frac{3}{4}$ pesos al contado que según las muestras (que) nos enseñaron me parece es de muy buena calidad”. No en compraven més perquè no esperaven que el preu s’incrementés. De fet, estava convençut que els preus baixarien. I afegia: “del mismo parecer es el Sr. Nicolás Carbó”, el seu cunyat.

Arribat el mes de novembre les coses no havien millorat. Creien convenient que la fàbrica continués treballant malgrat la manca de primeres matèrie perquè entenien que el preu del cotó no pujaria més “teniendo para todo el mes”.

A nuestro parecer el precio del algodón ha llegado a su colmo que es al precio de 36 $\frac{1}{2}$ pesos, creemos nunca faltará algodón pues en el Diario de hoy habrán visto la llegada de dos mil y pico de balas de Gibraltar, y estan por llegar otras dos mil. En fin, a éste precio nos parece que vendrá algodón como llovido del cielo.

(Barcelona, 2 de novembre de 1861 a Sres. Amigó, Moncunill y Cia)

Malgrat tot, l’enfrontament entre els partidaris de les polítiques proteccionistes i les lliurecanvistes no afluixava:

Participarles como el dia 14 del que cursa hubo junta en el Instituto Industrial. En ella leyeron cartas del Excmo Sr. D. Pascual Madoz, en las cuáles encarga en gran manera que no se duerman los industriales por cuanto los Libre=Cambistas van ganando terreno con la idea de ver si pueden ganar para hacer un convenio con Francia y de esta manera matar la industria catalana. La Junta que hubo en el Instituto acordó tener un Diario en Madrid y que sea su Presidente el Sr.Madoz para contrariar a los Libre=Cambistas y este Diario repartido a Provincias, principalmente a la de Santander, pues que con matar la industria mataria también la

agricultura y con este motivo el Instituto Industrial se está relacionando con el Instituto agrícola de San Isidro.

(Barcelona, 17 de maig de 1862 a Sres. Amigó, Moncunill y Cía, Vilanova)

Alhora, s'aprofitava per demanar als industrials que contribuïssin a les despeses que es derivaven de tot aquell procés.

El proveïment de cotó dels Estats Units - especialment per la fàbrica del Portal - mantindria l'atenció de Josep Oriol Puig en els propers mesos.

Veïem-ne un parell d'exemples:

Con respecto a los algodones, unos pareceres son que subirá el precio, otros que bajará y otros que tendran de pararse las fabricas por falta de algodón [...] Ahora por el correo que llegó antes de ayer a Vigo procedente de la Habana seguramente habrá noticias ciertas de si en Nueva Orleans hay o no algodón, pues a las noticias extranjeras no les doy crédito.

(Barcelona, 18 de juny de 1862 a Sres. Amigó, Moncunill y Cía, Vilanova)

Hemos determinado comprar 10 balas (de) algodón que con las 8 que debían Vds empezar ayer a gastar en la fabrica son 18 balas , que juzgamos habrá algodón para trabajar todo el presente mes [...] Por lo tanto nos parece que después de consumir las 18 balas parar la fabrica, salvo que en este tiempo haya alguna diferencia en el algodón, pues hoy nos mueve a mirar por la clase trabajadora para que no quede sin trabajo, siendo al mismo tiempo nuestro parecer que la fabrica trabaje 4 dias solamente en la semana pues los trabajadores con los 4 dias pueden ganar para el necesario sustento. Ayer fuí a ver a Sr. Asbert y hablamos de empesas y unánime estamos a que la empesa ha de subir”

(Barcelona, 4 de juliol de 1862 a Sres. Amigó, Moncunill y Cia, Vilanova)

De la carta precedent se'n desprenen els problemes socials i laborals que suposava la intermitència del proveïment de cotó, afectat per la guerra civil nordamericana. Com subscriu la carta del 9 de juliol, també dirigida a Amigó i Moncunill, els Puig també estaven atents al que passava en altres

empreses afectades pel mateix problema: “Me han dicho que la España Industrial y muchas otras fabricas han reducido el trabajo a tres dias semanal. ¹⁶¹ Los Sres. Puig, Rafecas, Marqués y Cia han determinado comprar algodón para hilar urdimbre para poder dar salida a la mucha trama (que) tienen para su gobierno”.

En un altre punt indicava que s'estaven fent proves amb altres tipus de cotó, entenem que d'altres procedències, i que les mostres havien estat facilitades al Sr. Asbert.

Deixem aquí aquesta introducció a la indústria vilanovina en general, i a la cotonera en particular.

Certament, els capitals repatriats trobaren unes condicions òptimes per ser redirigits cap una activitat industrial del tot desconeguda a casa nostra, però ben identificada com la protagonista de la revolució industrial a diversos països de l'Europa occidental.

En el cas de Vilanova i la Geltrú – sense una tradició tèxtil protoindustrial – els veritables protagonistes foren persones emprenedores com Sebastià Gumà, Josep Ferrer Vidal o Manuel Marquès que, amb el suport decidit de molts d'aquells comerciants matriculats, iniciaren aquell camí incert. Per tant, s'entreveuen aquells que tenen una decidida mentalitat industrial, i aquells que es limiten a dirigir els seus capitals cap una activitat més – la llista d'inversions en productes industrials i financers és llarga -, amb ànim de rendibilitzar la inversió. Evidentment es disposava de diners i de persones, però també d'uns mercats protegits i d'una platja habilitada amb una duana per importacions i exportacions. Després vindria el gas, la canalització de l'aigua potable, l'Ateneu i l'Escola d'Arts i Oficis, el ferrocarril, el Banc de Vilanova ... Però mancaven bones comunicacions

¹⁶¹ La España Industrial de Barcelona, empresa tèxtil muntada el 1847 a Sants pels germans Muntadas d'Igualada.

terrestres i ma d'obra especialitzada, i planava la sempre feble demanda interna, els conflictes colonials, la inestabilitat laboral i les crisis cícliques que interrompien l'activitat de les fàbriques.

Però, malgrat tot, se'n sortiren.

Més enllà d'aquestes o altres vicissituds, que en serien moltes, el que convé destacar és que una part important dels capitals invertits en el naixement de la indústria vilanovina tenia el seu origen en el comerç colonial. Com indicava Raimon Soler, “al voltant d'un 60 per cent del capital invertit en la indústria tèxtil de la població provenia d'individus que havien tingut alguna relació directa i/o familiar amb les Antilles”. El mateix autor reconeixia que en el futur es modificaria a l'alça aquest percentatge.¹⁶²

Soler identificava “un model de comportament similar en el grup dels indians vilanovins”, fet que també corrobora el nostre estudi al voltant de Puig i Ivern.

Aquest model podia sintetitzar-se de la següent manera:

D'una banda es produeix un desplaçament cap a les Antilles fruit del nou model de relacions comercials que s'implanta en les primeres dècades del segle XIX, el qual partint del comerç de vins i, en menor mesura, d'aiguardents, permet l'acumulació de capital a partir del control de les relacions comercials antillanes. Un cop es retorna a Catalunya, en general, es mantenen les mateixes relacions comercials gràcies al destacat paper dels vincles familiars i aquests, especialment el matrimoni, poden servir, al seu torn, per vincular-se a fortunes més grans o per accedir-hi. Tot i amb això, cal que el nouvingut procedeixi del mateix grup que manté relacions comercials amb les colònies. El seu retorn a la Península no comporta un abandonament de les activitats comercials, sinó més aviat la seva consolidació i l'ampliació cap a altres tipus d'activitat (la producció de vins, per exemple, a través de la compra de terres). És en aquest marc que el nou model de relacions comercials abans esmentat porta cap a la inversió en la

¹⁶² Soler, 1998; p.129

indústria per part d'un bon nombre dels retornats, alguns dels quals – o alguns dels seus familiars més directes – faran el pas de convertir-se en veritables industrials.¹⁶³

La fàbrica del Portal

En l'apartat precedent, i molt particularment arrel del problemes ocasionats pel conflicte de la fam de cotó, s'ha fet esment de la correspondència entre Josep Oriol Puig i la titularitat de l'empresa Amigó, Moncunill i Companyia, la fàbrica del Portal.

Aquesta fàbrica de filats i teixits de cotó es constituí l'any 1846, convertint-se en la segona gran empresa tèxtil de la ciutat després de la fàbrica de la Rambla. Ocupà els terrenys al sud de l'actual plaça dels carros, fent cantonada entre els actuals carrers Llibertat i Tetuán. Trobant-se a tocar de l'antic portal de Mar de la vella muralla, l'empresa aviat rebé el nom popular de fàbrica del Portal.

No pretenem en aquest capítol donar a conèixer la història d'aquesta empresa ni, menys encara, aportar dades tècniques o productives de la seva activitat. Volem, únicament, resseguint les cartes de Josep Oriol Puig Ivern i altres documentacions facilitades pels seus descendents, fer una aproximació als primers moments d'aquella fàbrica i posar de relleu el paper protagonista que hi tingueren els Puig.

A l'Annex V oferim els detalls de la matrícula industrial corresponent a aquesta empresa. Les dades de la contribució industrial al llarg del segle XIX permeten veure l'evolució en relació als mitjans productius de la fàbrica: fusos de filatura, telers i cardes.

¹⁶³ Ib.

La Fàbrica del Portal apareix per primer cop a la contribució industrial el 1849. A partir de 1863 només es declarava una serra mecànica moguda a vapor per tallar fusta. El 1868 fou el darrer any que apareixia com Amigó, Moncunill i Companyia declarant 30 cardes, 8444 fusos i 150 telers. A partir de 1869 es convertia en Llusà, Cruset i Companyia i el 1873 Llusà, Cruset i Escofet. A partir 1884 passarà a Sard i Companyia registrant 3000 fusos i 102 telers.

Com ja hem avançat, la fàbrica del Portal no suportà la crisi de la fàbrica de cotó i entrà en decadència a partir de 1861. En aquest context la màquina de vapor que cremava carbó de Cardiff passà a moure una serra mecànica. Com indicava Martí: “Probablement fou l’embat de la crisi del cotó de 1861, el que impedí la continuïtat de l’empresa tèxtil. En efecte, entre 1862 i 1867 la màquina de vapor fou destinada a moure una serra mecànica i, així, l’empresa tèxtil es convertí en fusteria”.¹⁶⁴ Altres equipaments anaren a subasta pública.

Els documents dels Puig ens aporten informacions addicionals del moment fundacional.

El primer document que transcrivim és l’escriptura signada a 20 de desembre de 1847 que formalitzava el contracte. Encapçalaven els socis majoritaris: “Francisco Font, Josep Vivó, Bartolomé Escofet, Nicolás Carbó, Josep Oriol Puig y Antoni Amigó [...] vecinos de la misma , obligados con escritura privada firmada en 20 de agosto de 1846 a plantear una fabrica de hilados de algodón y de otros objetos contigua a la puerta de la marina de esta Villa”. Aquesta nova escriptura era una formalitat necessària en el moment en que l’empresa estés en condicions d’iniciar la seva activitat industrial, i calia procedir “como esta ya en vigiliass de ello ...”.

¹⁶⁴ Martí, 1997; p.97

A l'organigrama de la societat Amigó, Moncunill y Cia. hi constaven Antoni Amigó com a primer director i administrador i Joan Moncunill “en clase de segundo y encargado de la maquinaria”.

Es nomenava una junta consultiva amb la presència de Josep Oriol Puig, el nostre home, acompanyat de Bartolomé Escofet i Francesc Font, i de Josep Vivó i Nicolás Carbó com a suplents.¹⁶⁵

El capital de la societat era de 36.000 duros repartits en parts iguals de 6.000 duros per Francesc Font, Josep Vivó, Bartolomé Escofet, Nicolás Carbó, Josep Oriol Puig i Antoni Amigó.

En un dels punts s'hi feia constar que: “ a los socios directores y administradores se les señala por su trabajo y desempeño de sus funciones , a saber, a D. Antonio Amigó cuatrocientos duros y a D. Juan Moncunill setecientos veinte duros, a los dos anualmente.

Del detall de la contribució monetària de Josep Oriol Puig – i posterior ampliació - en dòna raó un dels documents personals facilitats, signat a Vilanova i la Geltrú i que duu per data 20 de juliol de 1848:

Cuenta de lo que he entregado para la Fabrica de Vapor de hilados y tejidos situada en esta Villa a la plaza llamada de los Carros en la cual como socio quedé en interesar en seis mil duros según resa en la pública escritura que firmamos los socios ante el Notario D. José Marrugat, pero habiendo enseguida convenido en poner telares y no siendo la suma suficiente, acordamos los socios agregar mil quinientos duros cada uno, es decir, cada uno de los seis socios representa siete mil quinientos duros por lo que el Capital de la Fabrica es de cuarenta y cinco mil duros en lugar de los treinta y seis mil que resa la escritura.

¹⁶⁵ Nicolau Carbó era el cunyat de Josep Oriol Puig Ivern. Ignorem si aquest darrer tenia cap mena de parentiu amb el soci Josep Vivó, atès que el seu pare Fèlix Puig Vivó, compartia un dels cognoms

La part de Josep Oriol Puig era reintegrada de la següent forma. Una carta ordre de 30 de juliol de 1847 a favor de Francesc Font a càrrec dels Srs. M&B per 1.800 duros; ¹⁶⁶ entrega del 1 d'agost de 1847 a Antoni Amigó per 1.000 duros; carta ordre de 24 d'agost de 1847 a favor d'Antoni Amigó a càrrec de M&B per 1.000 duros; una del 17 de novembre de 1847 per 2.200 duros; carta ordre de 10 d'abril de 1848 a favor d'Amigó, Moncunill y Cia per 1.000 duros i una altra de 4 de juliol de 1848 per 500 duros. Tot plegat completaven el total de 7.500 duros.

I afegia: “Declaro yo el abajo firmado que de los siete mil quinientos duros que como socio represento en la Fabrica de vapor situada en la plaza de los Carros de esta Villa la mitad corresponde a mi hermano D. Félix Puig ”.

Els germans també anaven a mitges en relació a “las cuatro acciones de la fabrica de Vapor de hilados de lana establecida en San Andrés del Palomar titulada La Española de mil duros cada acción que endosaron los Sres. Martorell y Bofill”. ¹⁶⁷

D'aquests i altres moviments en donen coneixement els apunts del propi Puig Ivern. Apuntava que , tot i que la fàbrica de filats i teixits Amigó, Moncunill y Cía estava constituïda amb un capital de 45.000 duros, “sin embargo que en la escritura firmamos los Sres. Socios ante el Notario D. José Marrugat el 20 de Diciembre de 1847 solo está con el capital de 36.000 duros”. I justificava: “pues que en seguida de salir de la casa del Sr. Notario, convenimos los Sres. Socios en poner telares para tejidos en lugar de ser de hilatura, en este concepto convenimos en aumentar el Capital cada uno de los seis socios en 1.500 duros [...]”.

¹⁶⁶ Tot sembla indicar que M&B es tracta de l'empresa naviera Martorell i Bofill que duïen la gestió dels negocis dels Puig i que ja hem seguit a través de la correspondència comercial

¹⁶⁷ Com hem vist, la naviera Martorell i Bofill eren col·laboradors habituals dels Puig en diversos negocis

Així, corresponien 7.500 duros als socis: Francesc Font , Josep Vivó, Bartomeu Escofet, Nicolau Carbó, Josep Oriol Puig i Antoni Amigó. El 1 de gener de 1854 s'hi afegí Joan Moncunill que entrava a la societat amb mitja acció. Això son 3.750 duros i el capital s'ampliava a 48.750 duros. El 1 de gener de 1861 era Josep Vivó qui retirava 1.000 duros i el capital quedava en 47.750 duros.

Certament, la part important del negoci era el tissatge de cotó, i totes les empreses cotoneres locals complementaven els dos processos: fusos per filar i telers per teixir.

Sorprén que la decissió de convertir la fàbrica de filats també en fàbrica de teixits es prengués a aquelles alçades.

Per aproximar-nos al detall del'activitat dela fàbrica del Portal en aquells primers exercicis, fem ús del balanç o inventari de l'empresa signat a 31 de desembre de 1848. Es registraven uns guanys de 870 duros i el capital social passava a ser de 45.870 duros.

En el capítol d'actius s'enumeraven: valor de l'edifici (8.473 duros), valor de la maquinària (31.395 duros), carbó de pedra, olis, cotó en batans, cotó als banc d'estiratges, a les metxeres, en fil, en trama, al magatzem, al magatzem de Reus, trossos de teixits, cotó en branca, deutors diversos a Reus, València o Barcelona (Valentí Esparó). Altres deutors com Font y Riudor de Barcelona, Martí Ordeig de Reus, Tous Ascacibar de Barcelona, Miquel Olivella de Vilafranca del Penedès, Mariano Bellvé de Reus, Magín Torner de València o Joan Asbert de Barcelona. ¹⁶⁸

¹⁶⁸ El 1839 Valentí Esparó comprava els tallers de l'antic Vapor Bonaplata ,destruït el 1835, per establir-hi la seva foneria de ferro.Tous i Ascacibar havia constituït l'empresa de fundició de ferro La Barcelonesa per a la construcció i reparació de màquines. Més endavant es fusionaria amb Valentí Esparó per crear el 1855 la gran empresa metal·lúrgica La Maquinista Terrestre y Marítima al barri de la Barceloneta

A l'apunt de deutors hi destaca una serra mecànica valorada en 1.326 duros

En el capítol de passius hi apareixien acreedors com Font y Riudor o Valentí Esparó de Barcelona.

Si ens fixem en diversos balanços comptables dels primers anys d'activitat, podem veure'n l'evolució dels resultats. El capital social a 1 de gener de 1848 era de 45.000 duros. Els guanys corresponents a l'exercici de 1849 van ser de 1.896 duros. Un any després els beneficis pujaven a 6.018 duros dels que se'n van repartir 3000 (500 duros per cadascún dels sis socis) i el 1851 eren de 7.564 duros dels que se'n repartien 6.000 duros (1000 duros per soci).

El balanç de 1862 presentava les següents dades: valor de l'edifici de 9.016 duros, valor de la maquinària de 36.809 duros, capital a 31 de desembre de 54.887,16 duros i uns beneficis de 965 duros.

El 27 de novembre de 1852 Josep Oriol Puig Ivern enviava una carta als seus cosins Pau i Salvador Coll de Puerto Príncipe en aquests termes:

La fabrica de ésta Villa entregó a cada socio una libranza de mil trescientos duros y la nuestra la endosé ayer a D.Antonio Amigó [...] No nos podemos quejar de esta fabrica por los buenos resultados. Da lastima no poder contar ninguna gloria con la de San Andrés que quisiera de un modo u otro se realizara para saber su resultado. ¹⁶⁹

(Vilanova, 27 de novembre de 1852 a Pau i Salvador Coll i Puig, Puerto Príncipe)

Tornem a disposar de dades de l'exercici de 1855 a partir de la carta que Josep Oriol Puig enviava al seu germà Fèlix de Barcelona el 11 de gener de 1856:

¹⁶⁹ De la fàbrica de Sant Andreu

En el balance que me entregaron de la Fabrica de Amigó, Moncunill y Cia hubo un beneficio de 4.447 duros [...] Esperar hacer el reparto hasta que se vendan las piezas que estan existentes, y seguramente repartiremos ochocientos duros por acción, que son 5.200 duros que estoy contentísimo con esta ganancia que quiera Dios nunca sea menos.

Una altra carta al germà del 1 de juliol de 1856 era prou significativa de la situació empresarial de la fàbrica del Portal on es presentava un dèficit de 1.270 duros.

Ayer nos reunimos en Casa Font los socios de la Fabrica del Portal [...] presentando el balance de la Fabrica para que viéramos el triste resultado de los seis meses que han transcurrido de este año [...] Si no fuera la baja de la maquinaria y el precio más barato que se vendieron las empesas que había el dia 1 de enero de este año, hubiéramos salido sin ganar ni perder. Tratamos de si cerrariamos la fabrica en vista de que a los precios a que se paga la mano de obra no podemos ganar y resolvimos que por ahora aunque se pierde debemos continuar a que trabaje, pero si acaso algun telar se desocupe no admitir ningun nuevo trabajador pues en la época presente vale más perjudicarnos que cerrar el establecimiento.

D'altra banda, els mals resultats els feia plantejar la renovació de les actuals màquines de filar per altres de més modernes que els permetessin incrementar la productivitat:

El cambio de las mungenis (sic) en sulfatien (sic), ¹⁷⁰ pues en el dia como tenemos las máquinas de hilar mungenis nos cuenta como 12 (?) por libra la mano de obra, más de lo que costaria si fueran sulfatien, y pensamos que así como las máquinas ahora tienen 300 puas, hacer de dos una, y seran de 600 puas, y estamos convencidos que reportaran beneficio para sufragar la

¹⁷⁰ Josep Oriol Puig anota “mungenis” per referir-se a les màquines de filar mule-jennies, i “sulfatien” en relació a les noves filadores selfactines, de més alt rendiment

perdida que en la actualidad hay y mientras tanto pasaremos la triste crisis que estamos atravesando que no puede durar siempre [...]
(Vilanova, 1 de juliol de 1856 a Fèlix Puig, Barcelona)

Els resultats negatius feien difícil poder recuperar l'aportació dels seus socis, tal com ho plantejava Josep Oriol Puig en aquelles mateixes dates: “Dios sabe si algun dia volveremos a tocar, que en este caso creo pasará mucho tiempo de lo que es preciso conformarse”.

Sovint, a les cartes al seu germà Fèlix li informava del lliurament de guanys que li corresponien com a soci, on es parlava de “una libranza endosada a tu favor de X duros a cargo de los Sres. Font y Riudor”.

O una altra de gener de 1860 dirigida a Amigó, Moncunill i Companyia que deia “recibí inclusa una libranza a mi favor de 400 duros y cargo de D. Juan Asbert, la que vuelvo endosada a favor de D. Juan Moncunill quién pondrálos 400 duros a la fabrica”.

D'altra banda, la comparativa entre els mals resultats de la fàbrica del Portal i els bons resultats de la de cal Xoriguer era inevitable.

Ayer tuve el gusto de participarte la agradable noticia de los beneficios que hubo en la fabrica delos Sres. Puig, Rafecas, Marqués y Cia, pero hoy te escribo con gran disgusto el resultado de la de los Sres. Amigó, Moncunill y Cia, pues ayer a la hora de comer me encontré en casa con el balance de dicha fabrica y aunque no esperaba grandes beneficios nunca pensé presentasen la perdida que han presentado.

(Vilanova, 3 de gener de 1861 a Fèlix Puig Ivern, Barcelona)

Això va provocar una reunió de urgència al vespre amb els Srs. Font i Vivó i una altra el dia següent amb el Sr. Moncunill “para pedirle algunas explicaciones por si hay alguna equivocación o poder sacar en que puede consistir ésta perdida, esto sin participárselo a Amigó”. També esperava

l'arribada imminent a Vilanova del seu cunyat Nicolau Carbó, partícep de l'empresa.

El 4 de juliol del mateix any Josep Oriol Puig informava a l'empresa de la compra a Franci d'una màquina de serrar per 800 duros per poder tallar fusta al pati i utilitzar-la com a combustible.

Finalment, ens fem ressó d'aquesta circular de la gerència de la fàbrica del Portal en relació al tancament de l'exercici de 1862:

En la junta tenida en esta fecha de 31 diciembre (de 1862) dieron cuenta a los Sres. Directores que la Fabrica estaba parada por continuar muy alto el algodón desde el mes de octubre y determinamos visto el precio del algodón y la poca venta de empesas esperar tres y cuatro meses para entonces determinar lo que sea más util a la Sociedad; a más determinamos repartir 350 duros por acción que importan 2.228 duros.

L'empresa continuaria sota la raó social d'Amigó, Moncunill i Cia fins l'any 1869 que passaria a la denominació de Llusà, Cruset i Cia, primer, i Llusà, Cruset i Escofet, després. El 1881 i el 1882 la raó quedaria establerta amb el nom de Rafael Llusà i Cia i, a partir de 1884, passaria a Sard i Cia sota el control del polític i financer Andreu Sard i Roselló. La Fàbrica del Portal, però, ja no veuria el final de segle. Com deixà anotat Albert Virella: “de vida atzarosa, l'Andreu Sard no fou capaç de galvanitzar aquell cadàver, de manera que l'any 1898 tancà les portes, amb la qual cosa deixava a l'atur els cent cinquanta operaris que hi treballaven”.¹⁷¹

¹⁷¹ Andreu Sard i Roselló (1844-1900) era fill d'Antoni Sard i Calva que fou alcalde de Vilanova i la Geltrú el 1856. Andreu Sard fou Diputat a Corts, president de la Diputació de Barcelona i president del Foment del Treball Nacional (Virella, 1990; p.155)

Cal Xoriguer

Josep Oriol Puig i Ivern també fou, el 1854, un dels socis fundadors de l'empresa cotonera Puig, Rafecas, Marquès y Cia coneguda popularment com a cal Xoriguer o fàbrica de Sant Joan. Segons consta a la sol·licitud feta a l'ajuntament el 18 febrer 1854 pels tres socis principals Isidre Marquès Riba, Joan Rafecas i Puig i Pere Puig Escardó, aquest darrer propietari del terreny, es volia aixecar una fàbrica de vapor de filats i teixits a l'hort conegut per Creus de la Creu. El 1857 hi constaven 235 obrers.

Un document de la família diu: “siendo sus Socios fundadores D. Pedro Puig Escardó, D. Isidro Marqués Riba, D. José O. Puig Ivern, D. Salvador Raldiris Carbó, D. Juan Rafecas Puig, D. Juan Serra Totosaus con un capital que aportaron de Ptas. 669.750 empezando a trabajar en 1855”.

Salvador Raldiris i Josep Oriol Puig podrien tenir relació a través de Nicolau Carbó, cunyat del segon. Com indicava Soler: “L'any 1852 Salvador Raldiris i Carbó, la societat Garriga y Raldiris i Nicolau Carbó (l'oncle, potser ?) javien constituït la societat Salvador Raldiris y Cía amb l'objectiu de traficar amb vins i aiguardents i participar en vaixells”.¹⁷²

El juny de 1855 Josep Oriol Puig i Ivern signava davant el notari de Vilanova Josep Marrugat l'escriptura de la societat industrial de filats i teixits de cotó Puig, Rafecas, Marqués y Cia al costat de Pere Puig, Joan Serra, Salvador Raldiris, Joan Rafecas i Isidre Marqués i Riba.

A l'Annex VI es detallen les dades de la matrícula o contribució industrial corresponent a aquesta empresa en quan a nombre de telers o fusos de filatura declarats.

¹⁷² Soler, 1998; p.123

El 1871 aquell establiment es convertia, de la ma d'Isidre Marquès i Riba, en Marquès y Cía. Amb la mort de pare i fill, Marquès Riba i Marquès Puig, el 1881 la família Marquès se'n separava i passava a la raó Puig y Cía amb Pere Puig i Carsí. Poc després de liquidar-se aquesta , el 1912 tornava a ser adquirida per Manuel Marquès per incorporar-la al seu grup industrial.

Raimon Soler indicava que el 1865 es feia una nova escriptura sota la raó de Rafecas, Marquès y Cía., essent fundadors Pere Puig Escardó, propietari del terreny; Joan Serra Totusaus, comerciant de Barcelona; Joan Rafecas Puig, Salvador Raldiris i Josep Oriol Puig Ivern, el nostre personatge. A la transcripció de l'autor apareix com a Josep Oriol Puig i Imbern (sic).¹⁷³

Aquell any , Gabriel Coll i Puig “un altre dels grans comerciants de la vila” substituïria el seu cosí Josep Oriol Puig com a accionista de l'empresa amb una participació de 11.600 duros.

De la trajectòria del soci Salvador Raldiris n'aportava alguns detalls la investigadora Birgit Sonesson: “En Cuba, tanto los Raldiris como los Soler tuvieron sus vínculos comerciales con La Habana y Matanzas, no con Santiago. Los vinculos entre Vilanova y Cuba se basaron en el tráfico con los distritos azucareros. Ningún Raldiris figura en las matrículas de comercio en la provincia de Oriente que hemos consultado”.¹⁷⁴

I afegia altres dades en relació a la fàbrica de cal Xoriguer. De l'extens inventari de Salvador Raldiris Carbó de l'any 1884 en destacava entre molts immobles, terres, accions i pagarés, una acció de Puig y Compañía (fabrica hilados) valorada en 95.000 ptes i dos pagarés de Puig y Compañía valorats en 150.000 ptes:

¹⁷³ Soler, 1998, p.119

¹⁷⁴ Sonesson, 1995; p.137

La proporción de créditos y valores, bastante alta, comprendía préstamos hipotecarios, pagarés y acciones, entre ellas una acción de la fábrica de hilados Puig y Compañía por 95.000 pesetas, y 150.000 pesetas, en dos pagarés a la misma sociedad, o sea, el 45 por ciento de su caudal [...] En total, había invertido el 59 por ciento en la industria catalana. Puig y Compañía, fundada en 1855 por Pedro Puig, Juan Rafecas e Isidro Marqués, fue una de las mayores fábricas de hilados en Vilanova. Dado que los algodones catalanes gozaban de un mercado protegido en Cuba y Puerto Rico, donde el consumo iba subiendo y la Guerra de los Diez Años había terminado, es probable que este tipo de inversión rindiera buenas ganancias para los capitalistas *americanos*.¹⁷⁵

Fetes aquestes apreciacions, ens centrem ara en els documents que ens han arribat de Josep Oriol Puig i Ivern.

El 22 de juny de 1855 es signava l'escriptura definitiva de Puig, Rafecas, Marqués y Cia que substituïa l'escriptura provisional.

Els compareixents eren Pere Puig i Escardó, Isidre Marqués i Riba, Josep Oriol Puig i Ivern - aquí hi ha l'afegit sobreposat de propietarios - , Salvador Raldiris i Carbó, "del comercio, naturales y vecinos de esta villa" i Joan Rafecas i Puig i Joan Serra Totusaus "también del comercio, oriundos de la misma con residencia en Barcelona".

Per tot plegat: "Dijeron establecer nueva Sociedad con el mismo nombre de Puig, Rafecas, Marqués y Compañía que tenia la provisional que ha regido y cesa desde hoy en sus funciones radicándola en la misma fabrica de hilados y tejidos de algodón que se ha construido en un extremo de esta villa nombrado Arrabal de San Antonio".

Es precisava que els terrenys eren propietat de Pere Puig i Escardó i de Miquel Guancé.

¹⁷⁵ Ib., p.187

En els pactes societaris es detallava que el fons general era de 133.950 duros repartits de la següent forma: Pere Puig Escardó amb 43.500 duros i set interessats, Joan Rafecas Puig amb 27.000 duros i quatre interessats, Isidre Marquès Riba amb 26.700 duros i cinc interessats, Josep Oriol Puig Ivern amb 12.750 duros i cinc interessats, Salvador Raldiris Carbó amb 12.000 duros i dos interessats i Joan Serra Totusaús amb 12.000 duros i sense cap interessat.

En el cas concret de Josep Oriol Puig Ivern els cinc interessats en el capital que ell representava eren: Gabriel Coll i Puig (el seu cosí) amb 4.000 duros, Raimon Ferrer Artigas amb 2.500 duros, Joan Milà Comas (“vecino de Ribas”) amb 1.500 duros , Antònia Clivillé Marcer amb 500 duros i Salvador Domènech Rigual (de Vilanova) amb 250 duros. D’això es desprén que Josep Oriol Puig aportava un capital propi de 4.000 duros, idèntic al del seu cosí Gabriel Coll.

En el punt seté es nomenava una junta directiva “con el carácter de consultiva” formada per Pere Puig Escardó, Joan Serra Totusaús, Josep Oriol Puig Ivern i Salvador Raldiris Carbó. D’entre les diferents funcions de la junta hi havia l’assignació de sous, la compra de maquinaria o la de “vigilar en lo general sobre la honradez y legalidad que deben reinar en todas las operaciones de la Sociedad”.

Al final de la còpia de l’escriptura consultada hi ha un afegitó signat per Josep Oriol Puig amb data 15 de setembre de 1855 on s’indica que ell i el seu germà participen a parts iguals.

Digo yo el abajo firmante: como de los cuatro mil duros que represento a la Fabrica de hilados y tejidos situada en el arrabal de Sant Antonio bajo la razón de Puig, Rafecas, Marqués y Compañía, según consta en la Escritura que firmaron los socios ante el Notario José Marrugat el dia 22 de Junio del

presente año, la mitad, o sean dos mil duros son de cuenta y riesgo de mi hermano D. Félix Puig e Ivern , debiendo mi dicho hermano estar a las resultas de las ganancias o perdidas al igual que lo estoy yo en la parte que represento.

Les cartes de Josep Oriol Puig ens aporten informació addicional al voltant dels primers moments de funcionament de la fàbrica de cal Xoriguer:

Ayer tarde iba parte de la transmisión pero cuando llegué yo hoy estaba parado y esta semana andará parte de los batanes . En el pozo apenas pueden trabajar por la mucha agua que ha habido la fortuna de encontrar. Ahora dentro dos o tres días deben venir los Sres. Rafecas y Serra para firmar la escritura. Caso de animarme a poner más de lo que tengo prometido te lo escribiré, pues que por ahora no he resuelto poner más de los tres mil quinientos duros.

(Vilanova, 12 de juny de 1855 a Fèlix Puig, Barcelona)

Pocs dies després es concretaven les condicions de l'estructura social de l'empresa i les seves necessitats:

Hace cuatro días que estan en esta D. Juan Serra y D. Juan Rafecas y hemos tenido muchas sesiones y por fin hoy hemos firmado la escritura ante D. José Marrugat con el capital que representan todos los socios actuales de 133.950 duros. Para girar la fabrica con desahogo se necesitan aún unos 16.000 duros. Para éste caso estamos facultados la junta directiva que somos los Sres. D. Pedro Puig, D. Juan Serra, D. Salvador Raldiris y yo para admitir un nuevo socio [...] Toda la Sociedad la forman seis socios que somos los cuatro de la junta directiva, D. Juan Rafecas y D. Isidro Marqués [...] Yo en lugar de los 500 duros que quedé en agregar pongo mil, es decir, que son cuatro mil en lo que interesamos.

(Vilanova, 22 de juny de 1855 a Fèlix Puig, Barcelona)

A la mateixa carta hi incorporava altres comentaris: “Hoy para señalar el día hay una gran comida en la huerta de D. Pedro Puig a la cual estan

invitados todos los Sres. Socios y consocios, pero he dado una disculpa por no ir con objeto de escribirte. Al propio tiempo no estaba de gran humor por no saber si habían los Sres. Martorell y Bofill [M y B a l'original] recibido las libranzas”.

La fàbrica de cal Xoriguer anava agafant el ritme de funcionament i, com hem repetit, tampoc s'escapava a les comparacions amb la fàbrica del Portal. La previsió era que totes les màquines estiguessin en funcionament a finals de setembre.

Lunes daré una carta orden a cargo de los Sres. Martorell y Bofill para pagar los mil duros a la Fabrica de los Sres. Puig, Rafecas, Marqués y Cia [...] (En) la fabrica de P.R.M y Cia ya van los batanes y tres cardas, y mañana ya irá una mechera, y así poco a poco [...] Rafecas, antes de venir a ésta para firmar la Escritura, compró 100 balas de algodón de New Orleans a 19 1/2 [...] En fin, veremos a fin de año entrante los beneficios (que) reportará, que ya estaría más que contento que fueran como las dos terceras partes de la del Portal. Para mí ésta última es la gran fabrica. Hace 12 días compramos 200 balas al (grupo) Pernambuco. Es decir, tiene algodón para el año.

(Vilanova, 29 de juny de 1855 a Fèlix Puig, Barcelona)

A la mateixa lletra Josep Oriol Puig no perdia de vista els diversos objectius d'inversió: “La fortuna está en la fabrica de Moncunill y puede ser también en los buques de Vapor porque todo lo demás no tengo confianza en ganar, ni tampoco en el camino de hierro de Martorell porque veo continuamente (que) baja el precio de las acciones. Lo mismo que el de Granollers”.

En relació a les companyies ferroviàries també es feia esment de les accions de l'anomenat “camino de hierro de Nuevitas” –a Cuba– , on es preocupava dels possibles beneficis que oferien les úniques cinc accions que

li quedaven. Temps després es lamentava que “las acciones del camino de hierro de Martorell todos los dias van de baja”.

L'octubre de 1855 en carta a Joan Sirvent de Barcelona s'interessava per la compra o lloguer d'un pis a la capital catalana, com el seu germà.

El juny del mateix any informava al seu germà Fèlix del pou d'aigua de la fàbrica Puig y Cia: “[...] estamos en la gran confianza que habrá agua en abundancia que es lo principal en una fàbrica”.

També el posava al corrent d'altres detalls operatius, com en aquesta lletra del 11 de gener de 1856: “la Fabrica de Puig, Rafecas, Marqués y Cia acabado rato tiene (?) por la rueda que no ignoras se rompen los dientes, así que hemos determinado que hagan la rueda nueva y al mismo tiempo que se aclare de una vez lo que está pendiente sobre el reclamo de la transmisión”

El març nomenava el seu cosí Gabriel Coll com a representant seu en cas d'absència continuada:

Muy Sres míos: siendo individuo de la Junta directiva con el caracter de consutiva de la Fabrica de hilados y tejidos bajo la razón social de Puig, Rafecas, Marqués y Cia, segun consta en escritura que ante el Notario D. José Marrugat firmamos los socios de la expresada fabrica el dia 22 de junio del año próximo pasado de 1855, y segun el artículo 7º de dicha escritura, debo en caso de enfermedad o ausencia, nombrar una persona que me sustituya, nombro para que en cualquiera de otros casos, me represente el socio de la misma D. Gabriel Coll y Puig.

(Vilanova, 10 de març de 1856 a Srs. Puig, Rafecas, Marqués y Cia, Vilanova)

Una carta al soci de Joan Serra explicitava les dificultats financeres de l'empresa:

En la Junta de la fabrica, después de una gran discusión, determinamos hacer una nueva cañeria para dar salida a las aguas [...] Se trató tambien sobre poner las dos máquinas (que) faltan para llenar la cuadra de Filatura. Todos conocemos el beneficio que puede reportar, pero tambien sabemos la falta que hay en recursos, pues Vd. no debe ignorar que lo que falta es dinero [...]”.Ha de partir Vd. de un principio: que las dos máquinas [de filar] estando en marcha absorben un capital sobre 5.000 duros.
(Vilanova, 12 de juny de 1856 a Juan Serra Totusaus, Barcelona)

Per tot plegat demanava al seu germà que cerqués diners a Barcelona per invertir a Puig, Rafecas, Marqués y Cia. No amagava que les contrarietats de l'activitat industrial el posaven de molt mal humor:

Lo que te digo es que las empesas salen cuasi tan buenas como las de Santacana y ahora hacen de 14 pasadas que salen a pedir de boca y que se trabaja mucho pues en la semana pasada se hicieron 524 piezas. Sin embargo , de trabajar bien y mucho, las fabricas me tienen de muy mal humor pues no puedo creer que ninguna pueda dar beneficio [...] (Si) alguna cosa me consuela es que esto no puede durar pues infaliblemente muchas fabricas tendran que parar por falta de recursos pués a más del abandono tampoco se vende y cerrándose algunas fabricas iran escaseando las empesas y volverá a subir de precio y entonces volveran a abrir las que cierren.
(Vilanova, 22 de juny de 1856 a Fèlix Puig, Barcelona)

Com deia en carta de 22 de juny de 1856 a Joan Serra Totusaus de Barcelona , s'evidenciava la necessitat de convocar junta: “y deliberar sobre los medios de buscar recursos y creo no hay otro que tomar dinero a cambio, pues es del todo imposible el que los Sres. Socios quieran desembolsar para un dividendo [...] En la actualidad soy del parecer de Vd. de poner en marcha 100 telares y vender el hilo sobrante, pues de este modo no se necesita tanto Capital”.

Altres lletres apuntaven a la qualitat dels gèneres fabricats i els recursos productius:

A la verdad hacen un género a pedir de boca, cuasi no tiene mejora por lo que estan muy contentos y ahora haran del ancho de 5 palmos, es decir, se hará género de tres clases: 50 telares para género de 4 palmos y 16 hilos en $\frac{1}{4}$ de pulgada; otros 50 telares también de 4 palmos y 14 hilos en $\frac{1}{4}$ de pulgada y los otros 50 telares para el de 5 palmos de ancho que si hubiera ventas a precios arreglados ninguno diera a proporción tanto beneficio.

(Vilanova, 1 de juliol de 1856 a Fèlix Puig, Barcelona)

Tot i que els resultats del primer trimestre no eren els més desitjables, les expectatives de futur eren optimistes: “La Fabrica de los Srs. P., R., M. y Cia pasaron balance y en los seis meses del presente año, a no ser de los 1.200 duros que se entregaron al Charlatan Director que era, para que se fuese, hubiéramos salido en paz”.

Es recordava que les pèrdues de l’any anterior havien estat de 3.462 duros

[...] porque hasta ahora ha ido como Dios ha querido [...] pero ahora trabaja a las mil maravillas y estoy en la persuasión que ninguna la aventajará, pero falta Capital y entre préstamos y débitos debe la Fabrica 60.000 duros y aunque se necesitan 30 o 40 mil más, pues los fabricantes de pintados antes pagaban a los tres meses y ahora pagan cuando les da la gana.

(Vilanova, 3 de juliol de 1856 a Fèlix Puig, Barcelona)

En carta de 1 de gener de 1860 al seu germà Fèlix donava comptes del tancament d’exercici a cal Xoriguer que “según el balance arroja un beneficio de 24.810 duros. Algo superior a los cálculos que teníamos hechos por lo que estamos muy contentos”. En paral·lel, indicava que encara no es disposava del balanç de la fàbrica del Portal.

En relació a la liquidació dels beneficis de cal Xoriguer, en tenim detalls per la carta de 1 de març de 1860 a la pròpia societat: “ los recibos de lo satisfecho a mis consocios que ascienden a 1.050 duros que con la libranza incluyeron a mi favor de 480 duros hacen los 1.530 duros que me corresponden en el reparto de utilidades que ha hecho la Sociedad, de lo que estoy en conformidad”.

Els resultats, però, podien ser agredolços en funció de l'any o de la fàbrica en qüestió, com indicava al seu germà en lletra de 3 de gener de 1861: “ayer tuve el gusto de participarte la agradable noticia delos beneficios que hubo en la fabrica delos Sres. Puig, Rafecas, Marqués y Cia, pero hoy te escribo con gran disgusto el resultado de la de los Sres. Amigó, Moncunill y Cia.

A la darrera dècada del XIX Josep Oriol Puig i Rovirosa – fill de Puig Ivern – era un dels accionistes de Puig y Cia. Així ho testimoniava un dels seus documents: “Represento en dicha Sociedad una acción de 57.846 ptas distribuida: Herederos de Gabriel Coll (23.180 ptas), Lucia Puig (10.875 ptas), Dolores Clivillé (2.500 ptas), Juan Ferrer Puig (7.500 ptas), Herederos de Fco. Domenech (1.250 ptas), José O. Puig (12.541 ptas)”. El total pujava a 57.846 ptas. Puig indicava que, més enllà de la seva part, “tengo una participación de 5.000 ptas en la acción que representó al Pedro Puig”.

Finalment, fem uns breus apunts del que seria l'evolució de l'empresa. Amb el canvi de segle Puig i Cia arribaria al seu final.

Manuel Marqués, descendents d'un dels fundadors de cal Xoriguer, constituïa el 1878 l'empresa Marqués Hermanos al carrer de Josep Llanza. Una empresa cotonera de nova planta que tindria un fort creixement en els anys següents. El 1912, i després de la liquidació de Puig i Cia, Marqués

comprava cal Xoriguer per tornar-la a incorporar al grup familiar, ara sota el nom de Marquès. El 1928 es constituïa el grup S.A. Marquès.

Als terrenys del carrer Tarragona, el 1946 s'hi instal·lava FISA – Fundiciones Industriales, S.A.– una foneria de ferro gris per automoció que tenia els seus orígens a l'empresa Barella y Bultó, s.l. de Barcelona fundada el 1939.

El fundador i primer gerent de FISA fou Josep Maria Bultó i Marquès, fill de Pilar Marquès i Francesc Bultó Sert, assessor tècnic de Fabricas Marquès. L'altre fill –Francesc Xavier- fou conseller delegat de la Compañia Española de Motores CEMOTO i soci fundador de Bultaco.

FISA es dedicà a la fabricació de pistons, aros, camises per cilindres i altres peces de motor pel sector de l'automòbil. El 1953 establí un conveni de col·laboració amb l'empresa alemanya Mahle que marcava el seu futur.

Fins el trasllat de la fàbrica als afores de la ciutat, l'espai de Cap de Creu ha estat el terreny més continuadament i inequívocament industrial de la història de Vilanova i la Geltrú. Foren 150 anys d'activitat fabril – amb interrupcions puntuals – que seguiren l'evolució típica del sector cotoner cap el sector metal·lúrgic.

8. ELS PUIG I EL BANC DE VILANOVA

Entrem en el darrer capítol d'aquesta història. Després d'acotar les activitats i les vivències dels Puig en tres grans apartats com eren : la Vilanova agrària, la Vilanova comercial i la Vilanova Industrial; he estat temptat de tancar el cicle amb un que dugués per títol “la Vilanova financera”. Però crec que no hauria estat una aposta honesta, ni pels Puig, ni per la història de la ciutat. Com hem dit i repetit al llarg del treball, el que donava sentit de continuïtat i era la veritable columna vertebral de l'evolució econòmica i social de Vilanova i la Geltrú era la vinya, el comerç amb Cuba i la inversió en indústria cotonera. Aquest tronc principal admet tants matisos i tantes variants com vulgueu – que hi son, acceptades i respectades – però es tracta d'un comú denominador innegable i necessari per entendre la història de la Vilanova del vuit-cents. Els actius financers van ser una constant pels homes de negoci que van fer fortuna amb el comerç americà o que van acumular capitals provinents de l'explotació de la terra, de les fàbriques tèxtils o del desenvolupament de les infraestructures. La compra d'accions i obligacions en aquests i altres sectors era una formula habitual per rendabilitzar els capitals locals o els excedents repatriats de les Antilles. Malgrat tot, la natura i característiques d'aquests actius financers eren del tot diverses, i també condicionades per les afinitats de cada moment. Per tant, no es pot parlar d'un comportament o model financer propi de Vilanova o dels vilanovins, ans al contrari, les opcions eren ben comunes a la resta del país. Una segon raonament ens delata que Vilanova i la Geltrú mai va ser una plaça potent des del punt de vista financer, ni pel volum i prestigi de les entitats, ni pels volum dels actius monetaris que s'hi movien. Les entitats creditícies i d'estalvi més

significatives van ser la Caixa d'Estalvis de Vilanova i el Banc de Vilanova, aquesta darrera iniciativa, estretament lligada inicialment a l'empresa del ferrocarril de Valls a Vilanova i Barcelona. Finalment, l'eix central del nostre relat ha estat en tot moment Josep Oriol Puig i Ivern qui, com hem vist, sintetitzava en carn pròpia les tres Vilanoves del XIX. Bona part de les inversions financeres – i també industrials -, així com un estret lligams amb el Banc de Vilanova venen de la ma de les dues generacions que el segueixen: Josep Oriol Puig i Rovirosa i Francesc Puig i Font, fill i net, respectivament. Son activitats que es situen a les dues darreres dècades del segle XIX. Malgrat tot, veurem alguns exemples de les activitats inversores d'uns i altres, també dels cosins Coll.

En aquest sentit, les correspondència entre germans i cosins deixava algunes pistes.

El 20 de maig de 1846 Pau Coll i Puig enviava des de Puerto Príncipe una carta als seus cosins Fèlix i Josep Oriol Puig de Vilanova amb aquesta informació: “con referencia a las acciones de mi hermano Salvador a minas ya se ha desampañado y trata de hacer abandono de ellas”.

Això ens indica que havien invertit en negocis o explotacions mineres, tot un clàssic a les possessions colonials, tot i que en desconeixem els detalls.

Però el gruix de informació al voltant de la diversitat dels interessos dels Puig, ens arriba mitjançant el quadern que encapçala la llegenda “Apuntes 1895-1905”, farcits de detalls de la comptabilitat personal de Josep Oriol Puig i Rovirosa. L'origen dels ingressos derivats de les inversions son ben diferents: cupons de Deute Municipal, cupons de la Compañia Tabacos de Filipinas, cupons de la Compañia Trasatlántica, cupons de Deute Provincial, interesos pels pagarés de Sard y Cia, cupons de la Companyia ferroviària de Tarragona a Barcelona y Francia, cupons de la Companyia

dels Ferrocarriles Directos, cupons i obligacions de la Companyia Sala, Ricart y Cia, cupons del Canal d'Urgell, obligacions de la Compañía General de Tranvias, altres dels Ferrocarriles del Norte de España, accions i obligacions de la Companyia de Tarragona a Martorell i Barcelona, billetes hipotecarios de Cuba, accions del Banco Hispano- Colonial, accions de Canalización del Ebro, obligacions de la companyia ferroviària Almansa a Valencia y Tarragona, accions de La España Industrial o Deute Municipal de Barcelona.¹⁷⁶

A partir de 1902 també s'adquiriren accions de la Companyia de Ferrocarrils de Madrid, Zaragoza y Alicante (MZA), accions de La España Industrial , obligacions del Canal d'Urgell, participacions de la Societat Ricart y Cia, accions de la Sociedad Catalana del Alumbrado por Gas o obligacions de la Compañía Barcelonesa de Electricidad.

Per tant, Puig i Rovirosa adquireix accions, obligacions i deute d'administracions públiques, de companyies de infraestructures (ferrocarrils, canals ...), de companyies industrials o de companyies de serveis i entitats de crèdit.

A l'apartat local destaquen els interessos en l'empresa Sard y Cia – hereva de la fàbrica del Portal -, la Companyia del ferrocarril o la Companyia Sala, Ricart i Cia dedicada al servei de gas i electricitat.¹⁷⁷ En el capítol d'empreses industrials destaquen les accions de L'Espanya Industrial,

¹⁷⁶ Una d'elles era la Companyia Ferrocarril de Almansa a Valencia y Tarragona (AVT). Una empresa en la que apostà apostà el vilanoví Josep Milà de la Roca i Soler. Societat constituïda oficialment el 1862. Sembla que els problemes financers, la mala gestió i la corrupció la menaren a la fallida (Rodrigo, 2007; p.208)

¹⁷⁷ Sala, Ricart i Cia (1895) era hereva de l'empresa La Unión Industrial (1884) que havia establert la fàbrica a l'antic forn del vidre amb el propòsit de produir gas per a l'enllumenat. L'empresa tindria diverses raons socials. Entre els administradors destacaren Florenci Sala i J.F.Ricart, pare del pintor i gravador Enric C. Ricart. El 1906 instal·laren la primera central de producció elèctrica de la ciutat

l'empresa tèxtil instal·lada a Sants i constituïda el 1847 per la família Muntadas d'Igualada.

També mereixen la nostra atenció, tres dels factors d'interès inversor de Puig Rovirosa: la Companyia Tabacos de Filipinas, la Companyia Traslàntica i el Banco Hispano-Colonial. En els tres casos es tracta d'empreses propietat d'Antonio López y López, Marqués de Comillas y Grande de España entre altres títols, consogre de l'industrial català Joan Güell. Eren empreses molt lligades als interessos comercials establerts amb Cuba. Amb la guerra de la independència cubana iniciada el 1869 Antonio López obtingué grans beneficis. Com relata Andreu Farràs:

El 1877, el Govern espanyol va concedir a López un altre contracte de transport en exclusiva: el de la correspondència pública amb els països de l'Amèrica Central i les Illes Filipines [...] L'empresa era tant important i oferia tantes perspectives que Antonio López y Compañia es va transformar en la Compañia Traslàntica, S.A. La societat es va constituir el 7 de juliol de 1881.¹⁷⁸

López també fou el promotor del Banco Hispano-Colonial, domiciliat a Barcelona, i que obtingué grans rèdits amb la guerra cubana. Martín Rodrigo en diu el següent: “de la presència de capitals antillans a la fundació del Banco Hispano Colonial, una entitat financera creada, també a Barcelona, l'any 1876 a partir d'un préstec a la hisenda espanyola per a fer front a les despeses de la campanya de Cuba i que, des d'aleshores i fins l'any 1898, es va encarregar de gestionar, en el seu propi profit, les duanes de l'illa”.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Farràs, 2016; p.51

¹⁷⁹ Rodrigo, 2007; p.260

També fou el fundador de la Compañia General de Tabacos de Filipinas, un projecte impulsat el 1881 per López i empresaris catalans i francesos “per diversificar al Pacífic els riscos de les seves possessions tabaqueres de Cuba”.¹⁸⁰

De la documentació esmentada hem agrupat l'evolució dels valors financers durant els darrers anys del segle XIX. El detall de les cotitzacions de valors entre els anys 1894 i 1900 es presenten en el quadre de l'Annex VII.

Fet aquest breu repàs al voltant de les opcions financeres i d'inversió dels Puig, anem a una de les entitats que millor il·lustra la relació entre els Puig i el món financer: el Banc de Vilanova. En aquesta iniciativa hi participaren activament el fill i el net de Puig Ivern: Josep Oriol Puig i Rovirosa i Francesc Puig i Font.

Però abans fem un parèntesi amb unes breus anotacions al voltant de la Caixa d'Estalvis de Vilanova i la Geltrú, una iniciativa nascuda el 1877 de l'impuls de Teodor Creus i Corominas i de l'Ateneu de Vilanova, constituït aquell mateix any, i que centrava el seu esforç i voluntats en incentivar el petit estalvi de les classes obreres. L'entitat financera es situà als baixos de l'edifici de l'Ateneu, primer al carrer de Pàdua, després al carrer de Sant Pere i, finalment, al carrer Caputxins. El 1932 l'entitat es fusionà amb la Caixa de Pensions de Vellesa i d'Estalvis. Pels acords de la fusió, la Caixa cedí a la ciutat uns terrenys de la rambla Samà que servirien per aixecar el nou Grup Escolar, una obra educativa de la República – es posà la primera pedra el 14 d'abril de 1936 - que havia de dur el nom del President Francesc Macià, i que acabà inaugurant-se després de la guerra amb el nom de Grupo Escolar José Antonio.

¹⁸⁰ Farràs, 2016; p.40

El Banc de Vilanova, iniciativa de Francesc Gumà i Ferran, es constituí el 1881 per donar cobertura i suport financer a l'aventura del ferrocarril - la Companyia dels Ferrocarrils Directes - i altres empreses econòmiques. El 29 de desembre de 1881 s'inaugurava la línia de ferrocarril entre Barcelona i Vilanova i la Geltrú, i que després arribaria fins a Valls. Fou un repte carregat d'èpica, tant pel fet de no comptar amb cap mena de suport públic, com pel fet d'haver de foradar el massís del Garraf.

Diguem, de passada, que la fortuna dels Gumà – el pare Sebastià Gumà i els diversos fills – es consolidà a partir del comerç amb Cuba, però, també, gràcies al rendiment d'activitats comercials i manufactureres a la pròpia illa. Com deia Rodrigo: “una part del seu patrimoni i del dels seus germans s'havia invertit en la propietat d'un *ingenio*, de manera que també en el seu cas part dels seus ingressos es devien directament a la producció de sucre en sòl cubà”.¹⁸¹

El ferrocarril havia de trencar el tradicional aïllament de la ciutat per via terrestre i, alhora, contribuir a desenvolupar la important indústria que s'havia consolidat en els darrers quaranta anys, tant per l'arribada de matèries primeres com per la sortida dels productes manufacturats. La *Memòria preliminar del Banc de Vilanova* signada per Francesc Gumà el 20 de gener de 1881 deia: “Només l'activitat dels seus fills, el geni emprenedor dels seus naturals, podia fer que l'oblidada Vilanova fos la segona a Espanya a aixecar fàbriques mogudes per vapor i la segona a Catalunya a canalitzar els seus carrers per a enllumenar-la per mitjà de gas”.¹⁸²

La necessitat d'una entitat financera era ben evident pels seus promotors. Com el mateix text recollia:

¹⁸¹ Rodrigo, 2007; p.103

¹⁸² Martínez, 1998; p.29

L'industrial sent com el comerciant, com l'agricultor, a cada moment la necessitat de demanar prestat, de negociar pagarés, de comprar i vendre lletres, d'aconseguir metàl·lic per paper i dipositar metàl·lic per valors, i a vui a Vilanova es veu privat d'això sota pena de pidolar favors o de grans sacrificis [...] que l'obliguen a limitar el camp de les seves operacions [...] Telègraf, ferrocarril, establiment d'ensenyament i beneficència, centres industrials i fabrils, hàbits de treball i de comerç, i institucions de crèdit, heus ací el que necessita un poble per a assegurar el seu pervindre, el seu progrés, el desenvolupament de la seva riquesa i del seu benestar moral i material [...]

Fundem-lo, doncs, creem aquest banc, i amb ell assegurarem d'una vegada per sempre el pervindre industrial, agrícola i mercantil de la nostra estimada Vilanova.

Així, doncs, el 23 de gener de 1881 es va obrir el període de subscripció d'accions del Banc, que es constituí oficialment el 10 de març de 1881. L'adquisició d'accions fou tot un èxit, que cal emmarcar en el moment d'eufòria econòmica i especulativa que s'ha conegut com la "febre d'or". Les oficines del nou banc es situaren al carrer de Sant Antoni 6, unes dependències que avui son ocupades per un restaurant. La seva liquidació arribaria el 26 de desembre de 1924.

El Banc de Vilanova fou un element essencial per aconseguir que l'empresa italiana Pirelli, fabricant de cables elèctrics aïllats, s'establís a Vilanova i la Geltrú. El 1901 el Banc de Vilanova oferí en molt bones condicions els terrenys que a tocar de la rambla i per sota de la via del ferrocarril havia adquirit en el seu moment Francesc Gumà i Ferran - i que formaven part del que s'ha conegut com Eixample Gumà - i que aleshores eren actius del Banc.

Més enllà de la ciutat, l'entitat donà suport a altres iniciatives arreu del territori, com el ferrocarril de Roda a Reus (1882-1884), el clavagueram de la vila de Gràcia (1889-1890), la Companyia de tramvies a Barcelona

(1887-1903), la carretera de Sant Pere de Ribes a Olivella (1905-1908) o el Balneari de can Tunis (1888-1903), entre altres. ¹⁸³

D'altra banda, el Banc disposava d'obligacions d'altres Companyies com les d'Alacant, Almansa, Transatlántica, Norte de España o Tabacos de Filipinas.

Com s'indica al ben documentat treball de Xavier Martinez, la primera Junta General d'Accionistes del Banc de Vilanova es celebrà el 3 de març de 1881 al seu local. En aquella sessió Josep Oriol Puig i Rovirosa representava 32 accions, lluny de les 750 de Cristòfol Juandó o de les 387 que representava Francesc Gumà. El primer Consell fou presidit per Joan de Torrents Higuero i Pau Soler Morell com a vicepresident. Entre els vocals hi constaven Francesc Gumà i Ferran, Isidre Marquès i Riba o Isidre Puig i Rafecas. Foren nomenats Josep Gassó i Badia com administrador i Josep Oriol Puig i Rovirosa com a secretari. ¹⁸⁴

Però molt aviat, el Banc de Vilanova hagué d'enfrontar-se a greus dificultats , les de la pròpia gestió derivades d'inversions compromeses en altres línies ferroviàries, o les induïdes per un estat de crisi generalitzada en els sectors agrari, industrial, financer ...

El propi Banc de Vilanova en feia l'anàlisi:

Les causes de la crisi eren, segons el Banc de Vilanova i segons els periodistes del Diari de Vilanova, les següents: les greus pèrdues patides pels rendistes en els negocis del ferrocarril i de l'especulació, la situació poc aclarida de la hisenda pública, la creació de grans empreses en comptes de petites factories que gaudissin de competitivitat, el tancament de companyies exportadores de vi (per la fil loxera), l'emigració de les famílies pudents cap a Barcelona, l'educació perniciosa del jovent vilanoví, la

¹⁸³ Ib., p.71

¹⁸⁴ Ib., p.40

mandra dels rendistes en la inversió i el desajust moral i la manca de principis socials. ¹⁸⁵

De Josep Oriol Puig i Rovirosa ens han arribat diversos quaderns de moviments comptables i anotacions relacionades amb la seva vinculació al Banc de Vilanova. Apunts de comissions executives i consells d'administració que s'inicien el 27 de juny de 1881 i s'allarguen fins l'any 1913. Al Consell d'Administració de 6 d'abril de 1899 s'acordava la liquidació d'accions del Banc per compte de Josep Oriol Puig i mitjançant Joan Juandó, corredor real de comerç.

A la Junta General Ordinària de 26 de febrer de 1907 es donava notícia de la dimissió de Josep Oriol Puig i Rovirosa del càrrec de secretari que ocupava des de la fundació del Banc. Posteriorment, se'l nomenava vocal del Consell "càrrec més descansat" - segons es recull a les actes, tot agraint-li la feina feta. El càrrec de nou secretari recauria en la persona de Pau Riera. ¹⁸⁶

Així mateix, en Junta General d'Accionistes de 21 de febrer de 1910 es feia esment del cessament per antiguitat del conseller Josep Oriol Puig i Rovirosa.

El 15 d'abril de 1914 moria a Vilanova Josep Oriol Puig i Rovirosa, advocat, que a més de conseller del Banc de Vilanova fou membre de la Junta d'Obres del Pantà de Foix. Per iniciativa del propi Consell del Banc es convocà un homenatge religiós pel 9 de maig.

Seguint amb la nissaga dels Puig, el 1917 el Banc de Vilanova obria sucursal a Sitges. En seria primer director Francesc Puig i Font, que de ben jove havia entrat a treballar al Banc i que havia ocupat el càrrec de

¹⁸⁵ Ib., p.74

¹⁸⁶ Ib., p.97

secretari com el seu pare. El 31 de març de 1918 s'inaugurava al carrer Major de Sitges la nova seu bancària, després de les obres de reforma i adaptació dirigides per l'arquitecte vilanoví Josep Font i Gumà, oncle del director de l'oficina.

El novembre de 1924 el Banc de Vilanova va fer suspensió de pagaments i el Banc Urquijo Català – creat a Barcelona el 1919 – es feia càrrec dels passius de l'entitat vilanovina.

Xavier Martínez indica en la seva investigació quines podrien haver estat les quatre raons d'aquella fallida: “l'especulació sobre moneda estrangera, la crisi econòmica, el funcionament burocràtic del Consell Superior Bancari l'anacronisme del Consell d'Administració”.¹⁸⁷

Certament, després de la Primera Guerra Mundial es produí una situació de davallada del consum interior produït pel fre de l'expansió econòmica derivada dels subministraments als països bel·ligerants, tot plegat acompanyat per la crisi agrària i la competència internacional dels països que havien participat en el conflicte. També caldria valorar el paper d'altres entitats financeres, com la competència de la Caixa d'Estalvis de Vilanova (1877-1932) o el paper de la Caixa de Pensions que feia poc s'havia instal·lat a la ciutat.

¹⁸⁷ Ib., p.149

EPÍLEG

Les cartes de Josep Oriol Puig i Ivern, del seu germà Fèlix , dels seus cosins Pau, Salvador i Gabriel Coll Puig i les d'altres testimonis que hem anat veient, permeten oferir una idea molt aproximada del que va ser la dinàmica comercial entre Catalunya i l'illa de Cuba. Amb els matisos i les variants corresponents, les activitats dels Puig-Coll i tot el que les envoltava, és podrien fer extensives i homologables a l'aventura americana de moltes altres famílies de Vilanova i la Geltrú i del país sencer.

La història del comerç amb Amèrica és la història de diverses generacions de vilanovins i vilanovines. Unes relacions singulars entre amics i parents, de relacions professionals i familiars que s'interrelacionen i barregen.

Els Puig eren propietaris de terres, productors de vi, botiguers i comerciants d'exportació i importació, socis d'empreses cotoneres o vinculats a entitats financeres ... Una antiga nissaga on hi apareixen pagesos, boters, comerciants o advocats, i que estableixen contactes i aliances amb altres comerciants, banquers, propietaris o pilots i navegants. Un veritable treball en xarxa que segueix el model d'altres nissagues i altres emporis comercials de l'època.

La correspondència de Puig i Ivern i família son uns magnífics documents per cosir la nostra història col·lectiva, com ho han estat altres sèries epistolars o dietaris. Son fonts del tot imprescindibles en una època en que no es disposava d'altres canals.

Els Puig Vivó, Puig Ivern, Puig Rovirosa ... esdevenen el paradigma d'una Vilanova i la Geltrú que vivia amb un peu –o potser un ull– a banda i banda de l'Atlàntic. Amb oportunitats de prosperitat, però també envoltats

d'incerteses i de misèria. Com hem dit, les coses no foren fàcils, ni aquí, ni allà.

Al llarg del treball hem anat establint paral·lelismes amb molts altres vilanovins i catalans que seguiren camins semblants. Afortunadament, la història de la ciutat n'és plena d'exemples, però, malauradament, massa sovint només ens hem fet ressò dels èxits dels Samà o dels Gumà, ignorant trajectòries meritòries plenes de lluita i enginy.

Hem fet un especial incís en aquells aspectes de les cartes que connectaven amb la Vilanova del moment, o que posaven de relleu les particularitats del comerç amb Amèrica. No ens hem aturat ni aprofundit en els detalls de les transaccions comercials i operacions financeres. No es volia ni es pretenia fer una anàlisi econòmica.

També hem pogut fer una aproximació a la dinàmica agrària i industrial que se situen – en terminologia reduccionista - en els moments anterior i posterior, respectivament, de l'activitat comercial. Era una manera de tancar el cercle.

Per tant, els Puig esdevindrien un mirall precís de la nostra història local del vuit-cents, que passa pels diferents estadis de la Vilanova agrària, la comercial i la industrial.

La història dels Puig, o potser la història de Vilanova i la Geltrú ?. Tant se val !

ANNEXOS

ANNEX I

Balance de lo que pertenece a Salvador (\$)	1863	1868	1873	1883	1890
Casa Argenteria n°.8	7.396	7.400	7.400	9.000	8.500
Casa Faura				1.000	1.000
Sus muebles	1.375	1.400	1.600		
Casa calle de las Rocas	600	600	600	500	500
Todos los vienes (sic) de Puig	3.743				
Casa calle de Bonaire	600	600	600	800	800
Casa Estudios con su huerto				4.000	4.000
Casa Estudios Chica				230	230
La viña Ceferino Ferret	1.628				
145 Obligaciones	14.355				
Casa y pisos calle San Magin	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000
Chica calle San Magín				500	500
Grande calle San Magín				800	800
Establo sotea del puente	500				
Capital en la sociedad de Pto. Príncipe	6.000				
Apreciativo propiedades en Nuevitas (su mitad)	3.500	3.500	3.500		
Deudas efectivas	1.000				
Todo lo comprado a Puig		4.250			
Viña y mulasa		1.900	1.900		
Azotea y fachada del establo calle Unión		500	500		
Capital a la Ysla / Isla efectivo a disponer		1.500			
155 obligaciones cotizadas		11.625			
Efectivo		1.800		3.200	
Almacen prestado		893			
Casas y tierras que fueron de Puig		4.250			
Viña del Estany y marge			1.770		
Viña y Sinia de la casa			1.900		

144 obligaciones Mataró y Granollers			10.944		
Almacén de Aballí			766		
Dos Sinias con la viña				4.000	4.000
Una viña la Coma				1.000	1.000
Una viña Mulasa y Coca				3.000	3.000
Una viña Diablo				1.500	1.500
Una viña Garrofers				300	300
Debo a Pablo				1.000	
97 ½ Acciones Directos				5.070	
5 Acciones Banco Colonial				1.350	
230 Obligaciones A.V. y Tarragona				11.530	
80 Billetes no hipoteca F.C. Francia					8.000
92 Acciones F.C. Francia					4.370
Idem De Conformidad					9.387
Idem C. Corriente					2.000
Con algo en Nuevitas y 20 botas de 8 cargas vinos				2.500	
50 Obligaciones Carril Directos					
	42.698	45.189	52.000	51.280	51.887

ANNEX II

Cuenta del producto que me da la viña anualmente (sic):

Any	Despeses de la vinya	Venda producció vi	Guanys
1845	86	88	2
1846	71	83	12
1847	71	57	(14)
1848	74	69	(5)
1849	60	109	49
1850	44	107	63
1851	51	137	86
1852	54	187	133
1853	69	225	156
1854	58	127	69
1855	41	102	61
1856	17	61	44

Nota: valors en duros (arrodonits a les unitats)

ANNEX III

Gastos de cultivo de mis tierras a 1895: 674,10 ptas.		
9 de febrero	Hacer faginas, 12 ptas. y rasetas, 39 ptas.	51,00 ptas.
9 de marzo	Por arar y trabajar las tierras	78,50 ptas.
7 de abril	Compra y siembra de patatas	7,50 ptas.
13 de abril	Injertar cepas americanas y jornales	26,00 ptas.
5 de mayo	Jornales	28,00 ptas.
1 de junio	Jornales	54,00 ptas.
15 de junio	Sulfatar	15,00 ptas.
6 de julio	Jornales	64,00 ptas.
28 de julio	Sulfatar	13,00 ptas.
2 de agosto	Cuenta Vda. P. Carbonell. Sulfato y azufre	47,50 ptas.
22 septiembre	Vendimia y trasiego	114, 50 ptas.
22 septiembre	Alquiler del lagar	12,00 ptas
21 noviembre	Recoger algarrobas y jornales	46,50 ptas.
28 noviembre	Nitrato de sosa para el campo	6,50 ptas.
30 noviembre	Siembra	12,00 ptas.
23 diciembre	Portes de una vagón de estiercol	33,10 ptas.
26 diciembre	Importe de un vagón de estiercol	65,00 ptas.

ANNEX IV

Gastos de cultivo de mis tierras a 1900: 638,90 ptas.		
13 de enero	Jornales	36,00 ptas.
10 de marzo	Arar y jornales	78,00 ptas.
13 de mayo	Arar y jornales	64,00 ptas.
4 de junio	Podar y Azufrar, 14 jornales	42,00 ptas.
14 de junio	Trabajar en las algarrobas Mitj Camí	25,00 ptas.
17 de junio	Sulfatar	12,00 ptas.
15 de julio	Trabajos en las viñas	18,00 ptas.
11 septiembre	Cuenta Vda. de P. Carbonell	53,40 ptas.
11 septiembre	Varios gastos en las tierras	46,00 ptas.
23 septiembre	Vendimia	103,00 ptas.
7 de octubre	Trasiego	45,50 ptas.
7 de octubre	Alquiler lagares y prensas y 1 cuba a "Samá"	37,00 ptas.
14 de octubre	Recoger algarrobas Mitj Camí	27,00 ptas.
21 de octubre	Recoger algarrobas Sta. Lluçia	11,00 ptas.
26 noviembre	Siembra	26,00 ptas.
26 noviembre	40 kilos nitrato de sosa	15,00 ptas.

ANNEX V

Any	Raó social	Nº fusos	Nº telers	Nº cardes	Anotacions
1849	Amigó, Moncunill i Cia	1.500	20	6	Rambla Isabel II
1850	Amigó, Moncunill i Cia	1.500	20	6	
1851	Amigó, Moncunill i Cia	1.500	30	6	
1852	Amigó, Moncunill i Cia	3.000	65	9	
1853	Amigó, Moncunill i Cia	3.000	65	9	
1854	Amigó, Moncunill i Cia	3.040	65	9	
1855	Amigó, Moncunill i Cia	3.040	65	9	
1856	Amigó, Moncunill i Cia	3.640	77	12	Baix 10 de febrer
1857	Amigó, Moncunill i Cia	3.640	77	12	Baixa el Maig
1859	Amigó, Moncunill i Cia	3.300	77	12	
1860	Amigó, Moncunill i Cia	3.300	74	12	Carrer Tetuán
1861	Amigó, Moncunill i Cia	3.300	74	12	
1862	Amigó, Moncunill i Cia	3.300	74	12	
1867	Amigó, Moncunill i Cia				Rambla Isabel II
1869	Llusà, Cruset i Cia	1.600	45	8	Carrer llibertat
1870	Llusà, Cruset i Cia	2.100	55	9	
1871	Llusà, Cruset i Escofet	3.250	82	9	25 CV. 80 Op
1872	Llusà, Cruset i Escofet	3.250	82	9	
1873	Llusà, Cruset i Escofet	3.250	82	9	
1874	Llusà, Cruset i Escofet	3.250	82	9	
1875	Llusà, Cruset i Escofet	3.250	82	9	
1881	Rafael Llusà i Cia	3.000		10	Carrer tetuán
1882	Rafael Llusà i Cia	3.000			
1884	Sard i Cia	3.000	82		
1885	Sard i Cia	3.000	102		
1886	Sard i Cia	3.000	102		
1887	Sard i Cia	3.000	102		
1888	Sard i Cia	3.000	102		Taller serralleria
1889	Sard i Cia	3.000	102		
1890	Sard i Cia	3.000	102		
1891	Sard i Cia	3.000	102		
1892	Sard i Cia	3.000	102		
1893	Sard i Cia	3.000	102		
1894	Sard i Cia	3.000	102		
1895	Sard i Cia	2.400	102		
1896	Sard i Cia	2.400	102		
1897	Sard i Cia	2.400	102		
1898	Sard i Cia	1.784	82		

ANNEX VI

Any	Raó social	Nº fusos	Nº telers	Nº cardes	Anotacions
1855	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	6.536	150	24	Raval
1856	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	6.536	150	24	
1857	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	7.892	150	24	
1858	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	7.892	150	24	
1859	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	8.760	207	24	
1860	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	8.760	207	24	C. Tarragona, 16
1861	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	8.760	207	24	
1862	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	8.760	207	24	
1863	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	8.760	207	24	
1864	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	8.760	207	24	
1865	Puig, Rafecas, Marquès i Cia	4.950	120	11	
1866	Rafecas, Marquès i Cia	4.950	120	11	Canvi raó l gener
1867	Rafecas, Marquès i Cia	4.950	120	11	
1868	Rafecas, Marquès i Cia	4.950	120	111	
1869	Rafecas, Marquès i Cia	4.950	120	11	
1870	Rafecas, Marquès i Cia	4.950	120	11	
1871	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1872	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1873	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1874	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1875	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1876	Marquès i Cia	8.656	208	28	140 CV. 320 Op
1877	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1878	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1879	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1880	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1881	Marquès i Cia	8.656	208	28	
1882	Puig i Cia	8.656	208		
1883	Puig i Cia	8.656	208		
1884	Puig i Cia	8.656	208		
1885	Puig i Cia	8.656	208		
1886	Puig i Cia	8.656	208		
1888	Puig i Cia	7.016	222		
1889	Puig i Cia	7.852	249		
1890	Puig i Cia	7.400	249		
1891	Puig i Cia	7.400	249		
1892	Puig i Cia	7.400	249		
1893	Puig i Cia	8.172	260		241
1894	Puig i Cia	8.172	260		
1895	Puig i Cia	8.172	260		
1896	Puig i Cia	7.048	260		
1898	Puig i Cia	7.048	255		
1899	Puig i Cia	7.048	255		

ANNEX VII

Cotización de Valores a 31 de Diciembre	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Deuda interior al 4%	73,55	67,95	63,-	64,72	55,90	69,65	72,15
Deuda exterior al 4%	82,30	73,80	76,30	81,25	59,50	75,80	78,50
Billetes hipotecarios Isla de Cuba, emisión de 1886	110,90	99,50	89,85	95,35	49,85	78,35	85,75
Billetes hipotecarios Isla de Cuba, emisión de 1890	100,20	87,-	75,75	78,75	42,-	66,35	71,65
Deuda Municipal de Barcelona (1 julio 1889)	100,50	103,-	97,-	101,-	96,75	104,25	104,-
Deuda provincial de Barcelona	-	-	-	-	-	-	-
Acciones F.C. Norte de España	27,05	24,95	25,15	21,70	24,90	50,40	50,75
Acciones F.C. Tarragona, Barcelona y Francia	26,50	21,40	17,75	14,70	26,20	45,70	-
Acciones Banco Hispano Colonial	85,20	79,65	76,-	95,-	65,-	92,-	125,-
Acciones Banco de Villanueva	51,-	50,-	51,50	52,-	42,-	41,50	42,-
Acciones Real Cia Canalización y Riegos del Ebro	4,-	2,-	2,50	-	2,-	13,-	14,-
Obligaciones Compañía Trasatlántica	84,-	86,-	80,50	86,50	79,-	91,-	100,-
Obligaciones Tarragona, Barcelona y Francia, 6%	97,-	94,-	95,-	73,25	81,50	91,75	97,-
Obligaciones Tarragona, Barcelona y Francia, 3%	54,-	54,-	52,75	37,75	41,85	46,65	52,65
Obligaciones Almansa a Valencia y Tarragona	55,15	57,-	57,15	58,75	56,75	65,50	69,75
Obligaciones Ferrocarriles Directos	60,50	65,-	-	54,-	55,-	57,-	67,-
Obligaciones Compañía Tabacos de Filipinas	-	-	92,50	99,50	91,-	101,-	103,-

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

AVINYÓ, Joan. *Història de Cubelles*. Ajuntament de Cubelles, 1993

BENET, Josep; MARTÍ, Casimir. *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista (1854-1856)*. Curial. Barcelona, 1976

BOLOIX, Pablo. *Sucinta noticia del ramo de la cera en la Isla de Cuba, a fines demarzo del año de 1815*. Oficina de Arazona y Soler, impresores del Gobierno y de la Real Sociedad Patriótica. La Havana, 1815 (Digitalització Google)

BOY, Jaume. *Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico de comercio*. Vol. IV. Imp. de Valentín Torras. Barcelona, 1840 (Digitalització Google)

CAMARÓS, Edgar; DESCALZO, Eduardo; MUNERA, Andrés. *Diari de Pau Raventós i Marcer, pagès d'Olivella (1814-1844)*. Ajuntament d'Olivella, 2009

CARBONELL Saavedra, Jaume. *Diari personal de Jaume Carbonell Saavedra. Anys 1843 a 1901*. Text mecanografiat del manuscrit original. Continuat a partir de 1882 pel seu fill Josep Carbonell Rovirosa

CARBONELL, Vicenç. *El món agrari vilanoví fins al segle XVIII*. Ed. Institut d'Estudis Penedesencs. Vilanova i la Geltrú, 1988

COLOMÉ, Josep; PLANAS, Jordi; VALLS-JUNYENT, Francesc. “Introducció: els tres cicles de l’economia vitivinícola catalana (segles XVII-XX)” ; a: Colomé, Planas, Valls-Junyent (eds) ; *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat. Barcelona, 2015

COROLEU, Josep. *Historia de Villanueva y Geltrú*. Establecimiento Tipográfico de José A. Milá. Vilanova i la Geltrú, 1878

COSTA, Lluís. *El nacionalisme cubà i Catalunya*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat. Barcelona, 2006

CREUS Corominas, Teodor. *El Cólera-Morbo en Villanueva y Geltrú*. Imprenta de José Pers y Ricart. 1854

CREUS Corominas, Teodor. “Petita ullada al us fet de la llengua catalana a Vilanova y Geltrú durant el segle XIX. Examinant aquest us baix lo triple aspecte de Parla comuna, Correspondencia epistolar y Conreu literari“ a *Costa de Ponent*, 28 de septembre de 1906

DE LA SAGRA, Ramon. *Historia económico-política y estadística de la Isla de Cuba*. Imprenta de las Viudas de Arazoza y Soler. L’Havana, 1831 (Digitalització Google)

DOREL-FERRÉ, Gràcia. *Los orígenes del capital industrial catalán: el ejemplo de la familia Puig de Vilanova i la Geltrú*. Revista de Història Industrial, nº8. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1995

ERENCHUN, Félix. *Anales de la Isla de Cuba. Diccionario administrativo, económico, estadístico y legislativo. Año de 1856. Vol. II.* Impr. La Havanera. L'Havana, 1857 (Digitalització Google)

ERENCHUN, Félix. *Anales de la Isla de Cuba. Diccionario administrativo, económico, estadístico y legislativo. Año de 1856. Vol. I.* Impr. La Havanera. L'Havana, 1859 (Digitalització Google)

ERENCHUN, Félix. *Anales de la Isla de Cuba. Diccionario administrativo, económico, estadístico y legislativo. Año de 1855. Vol. III.* Impr. La Antilla. L'Havana, 1861 (Digitalització Google)

FARRÀS, Andreu. *Els Güell. La història d'una de les famílies més influents a Catalunya els últims dos segles.* Edicions 62. Barcelona, 2016

GALLEGO, Tesifonte. *La insurrección cubana.* Madrid, 1897

GARÍ, Josep A. *Descripción é historia de la Villa de Villanueva y Geltrú desde su fundación hasta nuestros días.* Imprenta y librería de Leandro Creus. Vilanova i la Geltrú, 1860

GIRALT, Emili. *Evolució de l'Agricultura al Penedès. Del cadastre del 1717 a l'època actual.* A: "Actas y Comunicaciones de la I^a Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès i Conca d'Òdena". Martorell, 1950

HUMBOLDT von Alexander. *Ensayo político sobre el reino de la Nueva-España*. Paris, 1822 (Digitalització Google)

HUMBOLDT von, Alexander. *Ensayo político sobre la Isla de Cuba*. Imprenta Renouard. Paris, 1827 (Digitalització Google)

JUNQUERAS, Oriol. *Els catalans i Cuba*. Edicions Proa. Barcelona, 1998

LIPP, M.Laurent. *Guide des Négocians dans toutes leurs entreprises mercantiles o u Traité Instructif su le commerce de cent vingt-six villes commerçantes de l'Europe, de l'Asie et de l'Afrique*. Edita Joseph-François Tournel. Montpellier, 1793

MARTÍ, Casimir. *Vilanova i la Geltrú 1850-1975. Volum I. Expansió i Crisis de la Industria i de la Democràcia 1850-1936*. El Cep i la Nansa. Vilanova i la Geltrú, 1997

MARTÍ, Casimir. “Barcelona: El Patronat de pobres i els restaurants d'obrers en la crisi de la fam de cotó (1861-1865)”. Dins: *Doctor Jordi Nadal: la industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Col·lecció Homenatges. Vol. II. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1999

MARTINEZ, Xavier. *El Banc de Vilanova*. Llibres de l'Arç. Consell Comarcal del Garraf. Vilanova i la Geltrú, 1998

MELLADO, Francisco de P. *Diccionario de Artes y Manufacturas, de agricultura, de minas, etc. Descripción de todos los procedimientos industriales y fabriles*. Volum II. Establecimiento tipográfico de Mellado. Madrid, 1857.

Es tracta de la traducció castellana de *Essai sur l'art industriel, comprenant l'etudes des produits les plus célèbres de l'industrie a toutes les epoques, et des oeuvres les plus remarquées a l'Exposition universelle de Londres en 1851, et a l'Exposition de Paris en 1855* de Charles Pierre Lefèbvre de Laboulaye. Paris, 1856

NERÍN, Gustau. *Traficants d'ànimes. Els negrers espanyols a l'Àfrica*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 2015

ORRIOLS, Joan. *Resposta de Francesc Papiol al Qüestionari Zamora. Vilanova i la Geltrú, 1790*. Introducció i transcripció de Joan Orriols Carbonell. Ajuntament de Vilanova i la Geltrú i Centre d'Estudis de la Biblioteca-Museu Balaguer. Vilanova i la Geltrú, 1990

ORTIZ de la Tabla, Javier. *Comercio exterior de Veracruz 1778-1821. Crisis de dependencia*. Escuela de Estudios Hispano-Americanos. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Sevilla, 1978 (Digitalització Google)

PASCUAL, Pere. “El tràfic de vins i derivats a Catalunya (1855-1935). El rol dels ferrocarrils en competència amb carros i barques”; a: Colomé, Planas, Valls-Junyent (eds) ; *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2015

PEREZ Tarrau, Dolores M. *La saga cubana de los Samá (1794-1933)*. Viena Ensayo. Barcelona, 2007

PERS, Josep; CREUS, Teodor; TRESSERRA, Ceferí. *Los Misterios de Villanueva*. Imprenta de José Pers y Ricart. Vilanova i la Geltrú, 1991 (1851)

PUIG ALMIRALL, Oriol. *El Carnaval vilanoví. Dades per a la seva història*. El Cep i la Nansa. Vilanova i la Geltrú, 2002

PUIG ROVIRA, Francesc Xavier. *Diccionari Biogràfic de Vilanova i la Geltrú*. Ajuntament de Vilanova i la Geltrú. Vilanova i la Geltrú, 2003

RODRIGO, Martín. *Indians a Catalunya: capitals cubans en l'economia catalana*. Traducció de Josep Tarragona. Fundació Noguera. Pagès Editors. Barcelona, 2007

ROY, Joaquim. *Catalunya a Cuba*. Editorial Barcino. Barcelona, 1988

SARMIENTO, Ismael. *La Alimentación Cubana (1800-1868): Producción interna e Importaciones*. Anales del Museo de América. Madrid, 2001

SARMIENTO, Ismael. *La Alimentación Cubana (1800-1868): Sistema de abasto y Comercialización*. Anales del Museo de América. Madrid, 2002

SOLER, Raimon. "Comerciants i fabricants. Una reflexió sobre l'origen comercial del capital industrial: el cas de Vilanova i la Geltrú"; a *Recerques. Història, Economia i Cultura*. n.º.36. Publicacions de la Universitat de València, 1998

SOLER, Raimon. *Emigrar per negociar. L'emigració a Amèrica des de la comarca de Garraf: el cas de Gregori Ferrer i Soler, 1791-1853*. Col·lecció Triangle. Ed. El Cep i la Nansa i Institut d'Estudis Penedesencs, 2002

SONESSON, Birgit. *Catalanes en las Antillas. Un estudio de casos*. Fundación Archivo de Indias. Gijón, 1995

TORNERO, Pablo. “Comercio colonial y proyección de la población: la emigración catalana a Cuba en la época del crecimiento azucarero (1790-1817)” a *Boletín Americanista*. n° 39-40. Revistes Científiques de la UB. Barcelona, 1989

TUBAU, Albert. *Antoni Bonaventura Gassó (1752-1824). Apunts de la Vilanova comercial*. Cambra de Comerç de Barcelona. Barcelona, 1999

VENTOSA i Puig, Josep. *Apuntes sacados del libro de memorias de mi señor padre (q.e.p.d.). Josep Ventosa i Massana (1810-1886)*. Text mecanografiat de l'original

VILAR, Pierre; *Catalunya dins l'Espanya moderna. La formació del capital comercial*. Volum IV. Edicions 62. Barcelona, 1987 (1968)

VIRELLA, Albert. *Les classes socials, a Vilanova i la Geltrú, el segle XIX*. Episodis de la història. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1977

VIRELLA, Albert. *L'aventura ultramarina de la gent de Vilanova i la Geltrú i la nissaga dels Samà*. Museu de Vilafranca. Vilafranca del Penedès, 1990

VIVES, Francisco Dionisio. *Cuadro estadístico de la siempre fiel Isla de Cuba correspondiente al año de 1827*. Oficina de las viudas de Arazoza y Soler. L'Havana, 1829 (Digitalització Google)

Fonts d'arxiu i hemeroteca

Arxiu Comarcal del Garraf (ACG): Sèries de Contribucions i Matrícules Industrials entre 1849 i 1900

Diario de Villanueva y Geltrú